

Tartalomjegyzék

Előszó	6
--------------	---

AKTUÁLIS

Andor Lászlót kérdezte Cseh Attila:

15 éves a Társadalomelméleti Kollégium.....	7
---	---

TEK-hét	17
---------------	----

TEK-Akadémia.....	19
-------------------	----

ELHANGZOTT

Kovács Gabriella:

Csak ülök, iszom és mesélek	22
-----------------------------------	----

MŰHELY

Gervai Pál - Trautmann László:

A Dallas politikai gazdaságtana	27
---------------------------------------	----

Forgács Tamás:

Az Amerikai Egyesült Államok agrárpolitikája és a GATT hatások, ellenhatások	39
---	----

Gallai Sándor:

Kína: reform és/vagy átmenet?	49
-------------------------------------	----

Andor László:

Európai alternatívák.....	62
---------------------------	----

Kocsis Viktória:

A fogoly dilemma etikai vetületei,

különös hangsúlyt fektetve az utilitarista etikára..... 65

Kemény Vagyim - Kiss Károly:

Gondolatfoszlányok a kulturális antropológia margójára..... 77

Kemény Vagyim - Kiss Károly:

AMWAY - egy legenda nyomában 87

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

Heidegger-kör 101

KÖNYVEKRŐL

Andor László két újdonságról:

Csillagos-sávós kriksz-kraksz..... 111

KRÓNKA

1994. december 2-tól 1996. március 12-ig..... 115

Előszó

Kedves Olvasó!

Nem fogunk minden számot előszóval kezdeni. De! Most úgy érezzük, hogy kivételt kell tennünk, mégpedig két okból is. Egyrészt azért, mert viszonylag hosszú szünet után jelentkezik új számmal a TEK szakmai folyóirata, a Fordulat, másrészt időközben megváltozott a szerkesztőség személyi összetétele - és ilyenkor ugye illik ...

Az "egyrészt"-ből adódó esetleges kérdéseket megelőzve: bízunk abban, hogy a jövőben sikerül a lapot negyedévenként megjelentetnünk. Ennek mint tudjátok két feltétele van: 1. legyen miből megjelentetni, 2. legyen mit megjelentetni. A második feltétel teljesülése rajtatok múlik ...

A "másrészt"-ből nem feltétlenül adódik arculatváltás. Sőt, mi szeretnénk az eddig kialakult hagyományoknak megfelelően folytatni a kollégium kiadványának szerkesztését. Ügyelve bizonyos szakmai színvonal fenntartására - nem biztos, hogy mindig sikerül, de reméljük, segítségünkre lesznek a kollégiumhoz közel álló "szakemberek", akiket megkérünk arra, hogy véleményezzék a megjelenő írásokat -, továbbra is mindenkitől várunk kisebb-nagyobb dolgozatokat, vitairatokat, esszéket, recenziókat.

Két új rovattal szeretnénk kiegészíteni a Fordulatot. Az AKTUÁLIS című rovat a TEK programjaihoz, a kollégium "életéhez" kapcsolódó írásoknak ad keretet, jelen szám esetében az évforduló (15 éves a TEK) és a TEK-Akadémia szolgált témául. Az EGY KÖR BEMUTATKOZIK című rovat a kollégiumi szakmai munka egy részének - a körökön¹ folyó szakmai munkának - ad új típusú nyilvánosságot. Reméljük ezzel a lehetőséggel a kollégium élni fog.

A folyóirattal kapcsolatos (tartalmi/formai) kritikákat, észrevételeket szívesen fogadjuk. Addig is maradunk mély tisztelettel:

a szerkesztők

¹ A nem szakkollégista olvasók kedvéért: kör = néhány (4-12) fős szeminárium jellegű foglalkozás sorozat, amelynek fontos jellemzője, hogy jelentős mértékben épít a tagok önálló forrásfeldolgozó munkájára és előnyben részesíti az interaktív tudásátadási formát.

15 éves a Társadalomelméleti Kollégium

interjú Andor Lászlóval, a TEK igazgatójával

- *Elmondanád a kollégium megalakulásának okát, körülményeit?*

- A TEK 1981-ben alakult meg. Technikailag azt a lehetőséget használta ki, hogy a Ráday kollégiumot felújították és újonnan megnyitották. Tartalmi szempontból az akkori egyetlen szakkollégiumon belüli sokirányú szakmai munka egyik ágához, a Tőke-táborokhoz kapcsolódott. (Ezek Szabó Katalin, Farkas Péter és mások vezetésével működtek.) Többhetes Tőke olvasó táborokat szerveztek. Ezek népszerűségéből vonták le többen azt a következtetést - Bihari Péter és Horn Gábor vezetésével -, hogy ez a dolog megérne egy önálló szakkollégiumot is, ami meg is alakult, és aminek a Társadalomelméleti Kollégium nevet adták.

- *Beváltotta-e a kollégium a hozzá fűzött reményeket?*

- Az itteni alapvető tevékenység ahhoz a filozófiai iránymutatáshoz kapcsolódott, amit Lukács György neve fémjelzett. Azaz "vissza Marxhoz és előre a jelen problémáihoz". Ha feltesszük a kérdést, hogy mindebből mi valósult meg, akkor azt mondhatjuk, hogy az első időszakban a "vissza Marxhoz" maradéktalanul megvalósult. Tehát egy erőteljes, elmélyült olvasása folyt a klasszikus műveknek, elsősorban a Tőke három kötetének. Viszont a kollégium hosszú ideig adós maradt azzal, hogy ezeket a klasszikus munkákat összekösse a jelenkori problémákkal. Ezért volt az, hogy időről időre éles viták folytak arról, hogy mi a kollégium értelme, feladata. A tagok egy része szempontjából a TEK beváltotta a hozzáfűzött reményeket, mert az ő igényük nem terjedt messzebb, mint, hogy Biblia-olvasás jelleggel tanulmányozzák az előbb említett klasszikus műveket. Egy másik résznek is beváltotta, mert az ő igényük meg az volt, hogy ágyat kapjanak a kollégiumban. Mindig volt azonban egy harmadik rész, akiknek viszont nem váltotta be, éppen az előbb felvázolt hiányosság miatt, miszerint a kérdések aktualizálására nem volt felkészülve a társaság. Tasy Zsigmond ezt úgy fogalmazta meg kellő öniróniával, hogy "aki sokat marxol, az keveset fog."

- *Hogyan alakult ki a TEK hármás jelszava, mit jelentenek ezek a szavak?*

- Az úgynevezett jelszavak jóval később alakultak ki, a 80-as évek vége felé, amikor a kollégium egészen más környezetbe került, mint a megalakulás időszakában. Tehát az, hogy 87-88-ig problémamentesen újratermelődött a

kollégium, döntően annak volt tulajdonítható, hogy mindig volt néhány olyan egyetemista, aki tényleg lelkesedésből és a konkrét téma iránti érdeklődésből jött ide. Mindig volt továbbá egy olyan része az egyetemistáknak, akik elsősorban korrepetálás jelleggel látták hasznosnak, hogy itt többet foglalkozzanak a Tökével és egyebekkel. Amikor ez megszűnőben volt vagy megszűnni látszott, meg kellett fogalmazni azt, hogy ezek a művek nem önmagukban érdekesek, hanem azért, mert egy bizonyos szemléletet lehet velük megalapozni, és egy bizonyos világlátást nyújtanak. Ekkor fogalmaztuk meg, hogy a kollégium egy olyan világlátást ad, amelyben másokhoz képest hangsúlyosan szerepel a történetiség, a totalitás-szemlélet, a kritikaiság. Meg akartuk magyarázni, hogy mik ennek a világszemléletnek a lényegi vonásai, amit el lehet sajátítani és amivel mi fontosnak tartjuk, hogy a mai problémákat is elemezzük. Ami az aktualitásukat illeti, én azt gondolom, hogy ezek egyre inkább relevánsak, mert a történelem nem véget ért, hanem újrakezdődött 1989-90-ben. Újra mozgásba jött a világ, és amik régebben szilárd, megkövesedett struktúráknak tűntek, azok leomlottak, és helyet adtak más intézményeknek, szisztémáknak, amelyek még nem feltétlenül alakultak ki. Azért hangsúlyozzuk tehát a történeti szemléletet, mert sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem tekintjük a dolgokat egyszer s mindenkorra adottnak, hanem a változás folyamatát, okait, eredőit, eredményeit tekintjük alapvető elemzési feladatnak. Azt, hogyha van egy elméleti rendszer, tézis, vagy modell, akkor ezt nem úgy tekintjük, mint egy mindenkorra fennálló igazságot, hanem meg kell nézni, hogy honnan jön, mik az előzményei, miért alakult ki éppen abban az időszakban vagy abban az összefüggési rendszerben, abban a társadalmi közegben, amelyben kialakult. Mert minden elmélet, minden modell valamilyen társadalmi összefüggésrendszerben alakult ki. Nem igaz az, hogy önmozgása lenne a közgazdaságtudománynak vagy bármely más tudománynak, hanem minden az adott történeti összefüggések függvénye. Aztán megint más kérdés, hogy az elmélet milyen mértékben alkalmazható a gyakorlatra. Áttétel működik, de ez sem jelenti azt, hogy a történeti kontextust meg lehetne törni. Ez lényegében összefügg a kritika szükségességével. Ha van egy érvényes szabály, ami az általános vélekedések szerint alapvető igazság, arról nekem feltételeznem kell, hogy holnap vagy holnapután nem lesz feltétlenül az. Mert a történelem mozog. S ezért szükségképpen keresnem kell azokat a tényezőket, amelyek ilyen elméletekhez vagy modellekhez vezettek, és keresnem kell a jelenlegi

reálfolyamatokban azokat a tendenciákat, amelyek majd más modellekhez vagy tézisekhez fognak vezetni. Ez a szemlélet az, ami szerintem igen fontos és máshol nem nagyon jelenik meg. Itt le lehetne vezetni tudásszociológiai elemzéssel, hogy ha kialakul valamilyen társadalmi rendszer, akkor az a maga számára megfelelő elméleti rendszereket egyszer s mindenkorra adottnak hirdeti (a gazdaság és a társadalom örök természeti formájának tekinti stb.). Feltételezi azt, hogy például a piactgazdaság így vagy úgy működik. Holott nem így vagy úgy működik, hanem máshogy is működhet más feltételek között. A feltételek változnak. Amit hangsúlyozunk, az az, hogy egy interdiszciplináris megközelítést próbáljunk alkalmazni. Vagy más szóhasználattal, totalitásszemléletet, tehát azt, hogy a társadalmat ne szabdaljuk fel különböző szakterületekre, ahol különböző szaklogikák működnek, csak azért, mert bizonyos korlátozott érvénnyel az egyes területeken belül meg lehet fogalmazni a szaklogikák törvényszerűségeit. Általában véve - pontosan az előbbieknél fogva, tehát, hogy van egy átfogó történelmi folyamat, átfogó történelmi változás, és ez mindig átrendezi a szaklogikákat, és átrendezi a szaktudományokat is - mondhatod azt, hogy a kultúrszociológia vagy a mikroökonómia most így vélekedik valamiről, vagy ezeket a téziseket így fogadja el, de maga az a tény, hogy ilyen, hogy a kultúrszociológia létrejött vagy a mikroökonómia létrejött, ez is valamilyen történelmi helyzetnek az eredménye. Az egyes tudományágak bizonyos időszakokra jellemzőek, abban az időszakban tudnak valamit mondani, aztán erősödnek, gyengülnek, elhalnak, újjászületnek. Tehát a tudomány sem egyszer, s mindenkorra adott keret, hanem ennek a belső struktúrája is állandóan változik, és ezért hogyha hosszútávon érvényesülő összefüggésekkel akarsz dolgozni, akkor el kell vetned ezeket a belső falakat, mert azt is meg kell próbálnod megérteni, hogy ezek a falak miért mozognak a házon belül. Nem csak az egyes szobákat vagy szűnikat vagy kamrákat kell vizsgálni, mert ha te nagyon jó szakértője vagy egy helyiségnek, attól még nem feltétlenül érted a házat; miről szól, mire jó, miért van ott, miért akkora a te szobád amekkora. Végül is ezt jelenti a TEK nevében az, hogy társadalomelméleti.

- *Kiáll ezek mellett a kollégium, magának vallja ezeket az értékeket?*

- Én úgy gondolom, hogy a kollégium nem tagadja meg ezt a szemléletmódot. Vagy ösztönösen vagy tudatosan követi, mert valami oknál fogva ezt a kollégiumot választják sokan. Ennek az első időszakban általában személyes

kötődés az alapja, de hát a szemléletmódot a személyek közvetítik. Igazából arra kell rákérdezni, hogy a kollégium szellemi elitje mennyiben tudja tudatosítani az újonnan idekerülőkkben ennek a hagyománynak az értékeit.

- *Mennyiben köszönhető a kollégium kezdeti céljaitól való eltérés a belső, személyi változásnak és a külső, például politikai változásoknak?*

- Én úgy gondolom, hogy a belső, személyi változás is következménye volt annak, hogy kívül mi játszódott le. Tehát az, hogy más igényű tagok kerültek a kollégiumba, az annak volt köszönhető, hogy más igényeket alakított ki a külvilág meg az egyetemi környezet. Tehát szerintem a kollégium profilváltását vagy a hangsúlyeltolódásokat nem lehet az egyetemről függetlenül értelmezni, sőt csakis az egyetemi változásokkal összefüggésben lehet értelmezni. A politikai környezet megváltozása csak közvetve játszott ebben szerepet, közvetlenül inkább az egyetemi tananyag, tanrend átalakulása az, ami formálta ezt.

Akkor van értelme a szakkollégiumnak, ha valamilyen fontos területen ki tudja egészíteni az egyetemi tevékenységet, ha olyan helyen tud pluszt nyújtani, amit az egyetem elhanyagol, ami nem kapható meg az egyetemről. Amennyiben az egyetemen megváltoznak a viszonyok, akkor ez nyilvánvalóan változást jelent a kollégiumok szempontjából is. Látni kell, hogy nemcsak a TEK került nehéz helyzetbe a rendszerváltás időszakában, hanem a Rajk Szakkollégium is elég komoly változáson ment keresztül, illetve az egyetemi reformidőszakban született a Széchenyi Szakkollégium és az EVK is.

- *Mit jelentett a TEK számára az a történelmi változás, amit több szakkollégium látványos módon kihasznál, illetve hozzá is járult esetleg?*

- A TEK testületileg soha nem akart politizálni. De nem lehetett nem politizálni teljes mértékben, mert nyilvánvalóan mindig rengeteg vita folyt politikáról, politikai elméletekről. Ami miatt a TEK mindig is más volt egy kicsit a szakkollégiumi mozgalomban, az pont az, hogy nem volt a TEK-esekben vagy általában a TEK-ben politikai küldetéstudat. Ilyen kísértéseknek mi mindig sikeresen ellen tudtunk állni. Például olyannak, hogy azt gondoljuk, hogy a szakkollégium tudja a legtöbbet tenni azért, hogy Magyarországon nyitott társadalom legyen, és ha mi ezt így gondoljuk, akkor ez olyan is lesz, mint amilyen Nyugat-Európában van. Azt hiszem, hogy ezen a téren az idő minket igazolt, mert ha azokra a vitákra visszagondolunk, amelyek a nyolcvanas évek második felében folytak, akkor egyértelmű, hogy mi sokkal realistábbak voltunk

másoknál. Nem örülök, hogy minket igazolt az idő, mert a helyzet elég rossz, rosszabb, mint ahogy mi gondoltuk. Mi csak annyit mondtunk, hogy az adott gazdasági és politikai helyzetben nincs benne az, hogy Magyarország valamiféle intézményátalakítás útján integrálódhasson a nyugati világba. És mindenfajta lözung ellenére ma is ez a realitás. Olyan mértékben vagy olyan jelleggel, ahogy a rajkosok és a bibósok, magukat a változás, a nagy magyar föltámadás élcsapatának tekintették nekünk illúzióink nem voltak. Nem gondoltuk azt, hogy néhány tucat értelmiségi megválthatja a világot, akárcsak Magyarországon. Illetve amikor a változások folytak, nem gondoltuk azt, hogy azok a viszonylag nagyhangú értelmiségi személyiségek az irányítói ennek a változásnak, akik magukról azt gondolták egy ideig. Az anyagi okokat és korlátokat elemeztük.

- Hogyan alakult a szakmai és a közösségi élet a TEK-ben? Mi pluszt nyújt a TEK a többi szakkollégiummal szemben?

- Szinte minden, amit a TEK kínál, hiányzik a hivatalos egyetemi tananyagból, vagy félig található meg benne, és nem teljesen egyenletes színvonalon. Így a TEK mindenképpen lehetőséget ad bizonyos kérdésekben egy elmélyültebb munkára. Nyilván azt hozzá kell tenni, hogy a lehetőségekkel nem mindenki él, és a kollégium nem mindenkivel szemben tudja számonkérni azt, hogy éljen is ezekkel a lehetőségekkel. De ezek a lehetőségek megvannak, és az utóbbi idők bizonyos eredményei, bizonyos TDK eredmények azt mutatják, hogy ezekkel sokan tudnak élni. A többi szakkollégiummal pedig van egyfajta profilmegosztás: a gyakorlati, üzleti képzés elmélyítésére ott van az EVK, a Rajk szakkollégium alapvetően a közgazdaságtudomány főáramához, illetve az ahhoz kapcsolódó társadalomtudományi irányzatokhoz illeszkedik. Nálunk van egy progresszív társadalomkritikai hagyomány, valamint a körvezetők, az előadók személyén keresztül egy erőteljes marxi hagyomány is megjelenik, ami továbbél, és ezt kiegészíti többminden más. Azt hiszem, hogy ami kifejezetten sajátos, és máshol nem található meg, az a neoklasszikus közgazdaságtan bírálata, illetve van egy sajátos történelemfilozófiai iskola, valamint jelen van a nemzetközi gazdaság és politika kritikai elemzése, ami megintcsak nem illeszkedik bele az egyetemi tananyag 99%-ába. Mára kirajzolódott, hogy melyek az új, hivatalos tananyagok, és az új uralkodó ideológiának az alapvető elemei, ehhez milyen tudományos tézisek csatlakoznak, és úgy tűnik, hogy van arra fogadókészség és igény, hogy

ennek egy bírálatát, ennek az alternatíváit, akár kulturális, akár szaktudományos megközelítésben meg lehessen fogalmazni.

A közösségi élet alakulása... Nehéz a közösségi élet trendjeit megrajzolni az elmúlt 15 évben, annál is inkább, mert én 85-86-tól kísérem figyelemmel a kollégiumot. Egy biztos, hogy mind szakmailag, mind közösségileg volt egy nagy hullámvölgy. A 90-91-es időszakról van szó. Azelőtt az volt a jellemző, hogy a kezdeti kiinduló profil, ahogy korábban már említettem, fokozatosan válságba került. A közösségi élet meg a szakmai munka nagyon szorosan összekapcsolódott, ezt egyébként érdemes ma is megfigyelni. A kezdeti erőteljes marxizálás, többé-kevésbé azon nyugodott, hogy volt egy erőteljes társaság, akik éjjel-nappal együtt voltak, és a téma szervezte a közösséget is. Ahogy a szakmai élet válságba került abban a formájában ahogy volt, úgy ez a közösség is kiöregedett, szétzilálódott, nem tudta újratermelni magát. A közösség is több kisebb csoportra szakadt szét. Szerintem az utóbbi két-három évben van egy újraintegrálódás. Annak ellenére, hogy vannak úgymond leszakadó személyek, akik a kollégium periferiájára kerülnek azért, mert egy vagy másfél év alatt nem találják meg a helyüket, és utána már vagy nem is kísérleneznek, vagy a kollégium fő centruma nem törekszik őket integrálni. Az utóbbi egy-másfél évben kialakult erőteljes mértékben összetartó mag viszont igényli azt, hogy legyenek közösségi programok, és ezek a programok kisebb szünetekkel, de mindig adják magukat. Tehát a zűrzavar vagy orientációs válság, ami a 88-92-es időszakra jellemző volt, az megszűnőben van.

- Kik jönnek ebbe a szakkollégiumba?

- Nem tudnám megmondani, hogy az egyetemi diákságnak melyik az a része, amelyik nagyobb valószínűséggel jön a TEK-be. Az elképzelhető, hogy ha a kollégiumhoz kapcsolódók politikai szimpátiáját nézed, akkor ez többségben balra húz, csak ez önmagában nem definiálta a kollégiumot, mert nem politikai szimpátia alapján szerveződnek sem a tagok, sem a körvezetők, se az előadók, hanem inkább a tudományos érdeklődés alapján. Nem akarok úgy csinálni, mintha a tudományos érdeklődésnek vagy a módszertannak nem lenne politikai jellege, mert pont ez az egyik mondanivalónk évek óta, hogy a tudomány sem politikamentes, a tudománynak is megvan a maga társadalmi, politikai funkciója. De a baloldaliság az egy politikai kategória, a TEK viszont nem politikai

szervezet. Ezért mindig ellene voltam, hogy ezt a TEK-identitással összefüggésbe hozzuk.

- *Van ilyen, hogy TEK-es identitás?*

- Erről viták folynak. Hogyha pedig folynak viták, akkor az azt jelenti, hogy van ilyen. Csak a meghatározása a kérdés. Mint tudjuk, az egész nem a részeinek a mechanikus összessége, hanem önálló tulajdonságokkal is bír az elemeihez képest. Tehát a kollégiumnak akkor is lehet egy profilja vagy identitása, hogyha az nem tükröződik minden egyénnek a saját öntudatában vagy közvetlen tevékenységben. Erről folyik időnként a vita, hogy miért akarjuk mi meghatározni úgy a kollégiumot mint a kritikai gondolkodás vagy bármi ehhez hasonló gondolkodás intézménye, hogyha ezt nem mindenki tudatosítja magában, illetve nem mindenki fogadja el. Úgy gondolom azonban, hogy a kollégium hagyományai, az itt folyó tevékenység fő irányai alapján ezt meg lehet fogalmazni. Ezzel nem azt mondom, hogy az arculatot kizárólag a hagyomány határozza meg, hiszen minden aktív kollégista is formálja azt.

- *Milyenek a szakkollégium külső kapcsolatai?*

- Az egyetemen a különböző tanárok eltérő szimpátiával viszonyulnak a különféle hallgatói tevékenységek vagy csoportosulások iránt, de nem hiszem azt, hogy a TEK-nek a hagyományai vagy a profilja alapján kevesebb szimpatizánsa lenne, mint más szakkollégiumoknak. Sőt, kifejezetten azt gondolom, hogy az oktatók jelentős részétől a TEK igen sok támogatást kap. Nem hiszem, hogy az egyetem részéről bármiben diszkriminációt szenvednénk. A kollégium megalakulásakor voltak problémák. Az egyetem hivatalos erőközpontjai nem akarták, hogy létrejöjjön a Társadalomelméleti Kollégium, mert a Rajk Szakkollégiumot tekintették úgy mint "a szakkollégium". Annak megalakulását az egyetem akkori rektora, Szabó Kálmán kezdeményezte. Mind a párt, mind az állami vezetés gyanakvó volt viszont a TEK-vel szemben, hogy miért akarnak ezek a hivatalostól eltérő marxizmus értelmezést. Aztán tolerálták, és lehetett csinálni. Az, hogy a TEK az elmúlt öt-hat évben sokszínűvé vált, igyekszik aktuális problémákra is ráhangolódni, kiadványokkal, programokkal is megjelent az egyetem felé, sokat segített. Szerintem semmi probléma nincs a TEK és az egyetem kapcsolatában. A szakkollégiumi mozgalomban azonban a TEK egyfajta kakukktojásnak tekinthető. Jó a kapcsolat a többi szakkollégiummal abból a szempontból, hogy mindig állandó párbeszéd volt a kollégiumok között.

Kommunikáció mindig volt, amihez a közös sport- és egyéb rendezvények is hozzájárultak. Van valami összetartás abból a szempontból is, hogy ha általában szakkollégiumi érdekekről van szó, akkor együtt tudunk működni, ebben nincs hiba. Ami miatt pedig kakukktojás, hogy nem akart részt venni a politikai tevékenységben.

- *Merre indult el a TEK, mi a jövője?*

- Távolról sem akarom úgy feltüntetni a dolgot, mintha minden rendben lenne a TEK-ben, de úgy látom, hogy alapvetően sínen van a kollégium, talált olyan területeket magának, amelyeket az egyetem nem fed le, amelyeknek van szakmai, sőt erkölcsi többlete ahhoz képest, amit általában véve mind az egyetemi, mind a hazai közgondolkodásnak a fő áramlata nyújtani tud. Hogy példát mondjak: az egyetem meg általában a hazai tudomány nagy szellemi öncsonkítást hajtott végre azzal, hogy a politikai gazdaságtant kidobta az ablakon, illetve marginális tényezővé degradálta. Pont akkor, amikor nyugaton a politikai gazdaságtan egy emelkedő, virágzás előtt lévő tudományágnak tekinthető. Nálunk ezt kidobták, és ha valaki a száján kiejti, már az is problémás az akadémiai világban. Úgy gondolom, hogy azt, hogy a TEK ezt föl vállalja, sőt határozott irányt is ösztönöz azzal, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan alternatíváit, bírálatát felkínálja különböző körökön, ezzel nagyon fontos feladatot lát el. A különféle történetfilozófiai tanulmányok egy része a kollégiumban ehhez kapcsolódik, ennek ad tág teret. A magam tevékenységét is csak ebben tudom értelmezni. Ezt egy olyan tipikus területként tudom megjelölni, amiben a kollégiumnak előnye van. Az a kérdés, hogy ezt mennyire tudjuk intenzíven csinálni. Ami alatt azt értem, hogy az általános ismeretterjesztésen, problémafelvetésen túl rá tudunk-e kapcsolódni a nemzetközi viták fő sodrára. Itt már tényleg az kell, hogy legyen néhány körvezető, illetve a kolihoz kapcsolódó személy, aki biztosítja, hogy a folyóiratokon keresztül minél többet megtudjunk ezekről a témákról. Ebből a szempontból a 94-95-ös esztendő nemzetközi rendezvényei is egy ilyen kezdetnek tekinthetők, legalább is az én szándékaim szerint. Ezek olyan lehetőségeket villantanak fel, amelyekkel bekapcsolódhatunk a nemzetközi hálózatokba. Tehát a TEK nemzetközi szempontból nem egyedi képződmény,

sokan foglalkoznak ehhez hasonló dolgokkal, a probléma az, hogy Magyarországon ez még újnak számít valami oknál fogva.

Szervezeti oldalon az a nagy kérdés, hogy a TEK-ben fenn lehet-e tartani azt a vonást, hogy a szakmai értelemben vett alternativitás egy mozgalmi jellegű önképzéssel párosul, vagyis ide önként vagy szakmai lelkesedésből kifolyólag jönnek előadók és körvezetők. Úgy gondolom, hogy ezt fenn lehet tartani. Ez persze részben azt jelenti, hogy szükségből erényt kovácsolunk, mert amire mi vállalkozunk, azokat a témákat sok esetben közvetlenül nem finanszírozzák meg. Ezzel tényleg az foglalkozik, aki fontosnak tartja. Amit megfinanszíroznak, azzal nagyon sok esetben olyan is foglalkozik, aki nem tartja fontosnak. Ebből a szempontból védve vagyunk a szakmai szélhámosságoktól. Olyan mértékben, amire vannak más példák, a TEK nem tudja magát piacósítani, és úgy vélem, hogy ez jó dolog. Nagyon át kellene gondolni, hogy ezeket a fél- vagy látszatmegoldásokat, amilyenek például a fizetett körök az utóbbi időkben, fenntartsuk-e vagy sem. Pusztán az, hogy két-három körvezetőt fizetünk, másokat nem, elképesztő vitákat tud kiváltani. Hogy ki kapja, miért kapja, aki odajár, mennyire tud különbül dolgozni annál, aki máshova jár. Ezek a viták iszonyatos energiákat emésztnek fel ahhoz képest, hogy ennek a kiadásnak a hozadéka voltaképpen nem sok, mert aki ezeket a köröket tartja, az egyébként is megtartaná a tanfolyamát. Az a kérdés, hogy a kollégium meri-e vállalni saját értékeit. Mennyiben tudatosul az, hogy jó dolog egy önálló értékrenddel rendelkezni, és nemcsak az jelenthet szakmai sikert, és eredményt, hogyha az ember az adott napon a legmagasabbra értékelt, hivatalosan díjazott témában mutat kiemelkedőt. A válasz nem könnyű, emiatt nagyon sok szakadás volt a koliban, túl sok is. Túl sok összeveszés volt olyan dolgok miatt, hogy meddig lehet, és milyen formában kell átalakítani a koly profilját, jellegét.

- *A szakmai szemponton kívül merre tart a koly, van-e „baj” a kollégiummal?*

- Alapvetően jó irányba megy a koly, úgy látom, hogy a többség ki tudja elégíteni az érdeklődését, de vannak problémás pontok. Az egyik, hogy túl nagy mértékben és furesán történik a szakkollégiumról való lemorzsolódás. Van jónéhány olyan ember, aki egy-másfél év után azt mondja, hogy nem tud a maga érdeklődésének vagy ambícióinak megfelelően beilleszkedni a TEK-be, és akkor vagy a társulaton kívül vagy a társulaton belül visszavonul. A kollégium pedig nem kezeli ezt a jelenséget. Ötödéves korban vesszük észre, hogy valaki

marginalizálódott, és ennek nagyrészt esetleg a TEK belső mechanizmusa volt az oka, és nem az ő személyes ambíciójának a hiánya. Nem vesszük időben észre, hogy kialakulhat egy ilyen jellegű érdektelenség is. Egyesek, ha észreveszik, akkor adminisztratív megoldásokat találnak, hogy szankcionáljuk, vagy számoltassuk be az illetőt, holott nem adminisztratív kellene őket kezelni, hanem az érdeklődést kellene felkelteni. A mai TEK-tagság - egy kicsit leegyszerűsítve - úgy néz ki, hogy van egy nyomulós rész, amelynek egy része szakmai értelemben, másik része közösségi értelemben nyomul, és igazából nem feltétlenül törekszik arra, hogy bekapcsolja a periférián lévő embereket, hanem az egyszerűbb megoldást választja, és szankcionálni próbál. "Nyomulás" nélkül persze nincsen koli, kellene új kezdeményezések, kell, hogy bizonyos része a kollégiumnak vezető szerepet játsszon, de ezt ne saját magáért csinálja. Nem lett volna szükségszerű, hogy olyan sokan kimenjenek a TEK-ből, vagy azon belül perifériára szoruljanak, vagy a kezdeti lelkesedésük bizonyos értetlenség vagy értelmetlenség miatt elsorvadjon. A másik probléma szerintem az, hogy a kollégium nem törekszik arra, hogy az önálló értékrendjét erősítse, nem elég határozottan él a belső szakmai fórumok lehetőségeivel.

- Hogyan kéne alakítania a TEK-nek a jövőben a külső kapcsolatait?

- Nem lenne baj, ha tudnánk befolyást gyakorolni az egyetem szakmai közvéleményére, viszont jelen pillanatban nem nagyon létezik ilyen, hogy az egyetem szakmai közvéleménye. Amíg volt egyetemi sajtó (most lehet, hogy megint lesz), akkor lehetett ezt csinálni, de egyébiránt nem nagyon. Ezért a befolyást csak azon lehet mérni, hogy ha van kiadványunk, akkor azt veszik-e, ha van egyetemi kiadvány, akkor abban mi meg tudunk-e jelenni. Ezért volt mindig nagyon fontos, hogy a TEK-es programokról a tudósítások, jelentések, összefoglalók bekerüljenek az egyetemi sajtóba. Ez általában működött, noha nem mindig automatikusan. Olyan területről van szó, amit újjá kell építeni, csak az, hogy ezt újjá tudjuk-e építeni, nem kizárólag rajtunk múlik. Nem árt kapcsolatokat fenntartani más tudományos műhelyekkel, kutatóintézetekkel, esetleg más egyetemekkel, de ez mindig is volt. Amin lehetne javítani, az a volt TEK-esek "felhasználása" arra, hogy tartsanak előadásokat, köröket, élménybeszámolókat, vitákon jelenjenek meg. Hát körülbelül ennyi ...

- Köszönjük!

az interjút készítette: Cseh Attila

TEK-hét

ahogy Bellon Erika látja

Az ötlet, a legenda szerint 1980 augusztusában, reggeltájt (!) született. 1981 áprilisában aztán meg is alakult, most pedig 15. születésnapját ünnepli a BKE - ez időtájt értelem szerűen MKKE - Társadalomelméleti Kollégiuma. Meglehet, ma már a tulajdon szülőanyja (szülőapja) se ismerne rá. De ugyan ki ismerne rá az egykori alapító atyákra? És hol van már az az egyetem! És hol van már az az ország! Nincs mit csodálkoznunk, elvtársnők és elvtársak, hölgyeim és uraim.

Sajnálkozni lehet. Elengedhetetlen a sajnálkozás. A TEK történetének számos zajos és fájdalmas pártszakadása is azt mutatja ugyanis, hogy itt olyasféle emberek éltek és működtek együtt, akik számára valami nagyon fontos dolgot jelentett a társadalomtudomány, amit műveltek. Nem (csak) azért, mert intellektuálisan lenyűgöző és esztétikus. Nem (csak) azért, mert Nobel-díjat lehet kapni érte. (Különben nem is lehet.) Azért - és belátom, hölgyeim és uraim, ez ma már elképzelhetetlenül gyermekdednek hat -, szóval azért, mert azt gondolták, nem mindegy, hogy valaki mit állít a gazdaság és a társadalom működéséről. Mert vannak (mondták ők) helyes és helytelen állítások. Sőt, vannak (vélték ők) jó és gonosz állítások is. És Önnek teljességgel igaza van, uram, amikor megjegyzi, hogy a "jó" relatív dolog, de azt hiszem, ezt ők is így gondolták. (Csak úgy közbevetőleg, ismeri a viccet? Játsszunk szilvát, én ütlek, te kékülsz.)

Hol is tartottam ... Ja igen, hogy ilyeneket gondoltak. Hogy az írástudók felelőssége. Meg hogy az emberiség. (Bár azt akkor még munkásosztálynak hívták.) Szóval, csak azt akarom mondani, *hogy ha valaki ilyen platformon áll, akkor*, hát akkor természetesen elengedhetetlen a sajnálkozás. Hogy megkopott a szenvedély, a leleplező és világmegváltó hevület.

Viszont örülni is lehet. Elengedhetetlen az öröm. Hogy vannak fiatal és tanulni vágyó fiúk és még lányok is. (Sőt, nőnap is!) Egyetem, két egyetem, dolgoznak, és ennek ellenére. Jönnek, hogy sehogyse áll össze. Az is örülnivaló, hogy nyitottak, még nem jár az agyuk az obligát és kötelezően sematikus rugóra. Közösen intézik a dolgaikat, szót értenek egymással. Szépek, okosak, életrevalóak.

Hölgyeim és uraim, 15 éves a BKE Társadalomelméleti Kollégiuma.

AKTUÁLIS

A Társadalomelméleti Kollégium szokásos tavaszi konferenciájának, a TEK-hétnek az elmúlt évekkel ellentétben az idén nincsen egységes tematikája. Arra gondoltunk, hogy most az évforduló okán inkább egyfajta seregszemlét rendeznénk, ezért a TEK egykori tagjai közül hívtunk meg néhányat előadni. Arra kértük őket, hogy egyszerűen arról a témáról beszéljenek, amivel jelenleg foglalkoznak. Íme.

"15 ÉVES A TEK"

TEK-hét programtervezet*

március 29., péntek

19.00 TEKE-bajnokság a szakkollégiumok részvételével

március 31., vasárnap

18.00 Beszélgetés a kollégiumról

április 1., hétfő

17-18.45 **Sugár András** (BKE) - **Trautmann László** (BKE):

A rejtett gazdaság

Hovorka János (Részvétel Alapítvány):

Változatok a munkavállalói tulajdonlásra

19-20.45 **Artner Annamária** (MTA Világgazdasági Kutatóintézet):

Az adósságválság és kezelése. Nemzetközi tapasztalatok

Andor László (BKE):

Adósság és politika

21.00 "Fele sem igaz" - Vetélkedő egykori TEK-es egyetemi oktatók részvételével

április 3., szerda

* A programok a TEKE-bajnokság és a házibuli kivételével a Ráday utca 43-45 alagsorában lesznek

AKTUÁLIS

- 17-18.45 **Bozsó Péter** (NN Biztosító):
A "kis tigrisek" makroökonómiája
- Jelen Tibor** (BKE):
Privatizáció és gazdasági átalakulás
- 19-20.45 **Vígh László** (BME):
Pénzgazdaság és naturálgazdaság megkülönböztetése a
keynesi elméletben
- Hild Márta** (BKE):
A közgazdasági elmélet történetéből
- 21.00 **Görög táncház** Vezeti: Horváth Kriszta
április 4., csütörtök
- 17-18.45 **Bozsik Sándor** (Budapest Bank):
A bankkonszolidáció árnyoldalai
- Lukács Marianna** (Pénztárfelügyelet):
Az egészségbiztosítási rendszer átalakulása
- 19-20.45 **Lascsik Attila** (ÁPV Rt.):
A magyar privatizáció tapasztalatai
- Banyár József** (OTP Garancia Biztosító):
A magyar életbiztosítási piac
- 21.30 Házibuli a Csengery utcában

TEK-Akadémia

Remélhetőleg sokan értesültek róla, hogy a második félévben a kollégiumban egy újfajta előadássorozatot indítottunk el, TEK-Akadémia címmel. Az előadások egy témakörre vannak felfűzve, a **technika-ember-társadalom** kapcsolatrendszeret kóstolgatjuk több oldalról. A téma nemcsak aktuális, de húsbavágó is minden jelenlegi/leendő közgazdász-társadalomtudós-üzletember számára. Amikor az Akadémiát terveztük, arra törekedtünk, hogy minél többféle megközelítést, gondolkodásmódot ismerjünk meg a félév során. Az Akadémia törzsvendégei ezáltal átfogó képet nyerhetnek a témáról, szintetizálva magukban az elkülönült tudományágak szigeteiről elzarándokló tudósremeték szellemi termékeit. Természetesen azok is jól járnak, akik csak egy-egy előadásra látogatnak el hozzánk, hiszen megpróbáltuk az egyes témák Magyarországon elérhető legszakavatottabb értőjét meghívni.

A sorozat abból a szempontból is speciális, hogy először kíséreljük meg az egész félévet rögzíteni: minden előadásról magnófelvétel készül, az általunk érdekesebbnek tartottakat videóra is felvesszük, valamint a sorozat végeztével CD-ROM-ra is felkerülne az elhangzottakból-látottakból egy válogatás és kapcsolódó háttéranyagok. A Fordulat különszámáról most ne is beszéljünk.

Az újság megjelenésékor öt beszélgetés lesz mögöttünk: Galántai Zoltán technikatörténész - ki gondolta volna? - *technikatörténeti bevezetőt* tartott, a következő héten Kelemen Gábor szociológus nyújtott áttekintést az *Internetről*, március 5-én Pléh Csaba pszichológus *a technika személyiség-újraértelmezhető szerepéről* beszélt.

Március 12-én, Z. Karvalics László a *technika demokráciára* és általában a politikára gyakorolt hatásáról adott elő. Egy hét szünet után változatlan vehemenciával vetettük rá magunkat a témára, március 26.-án Kerekes Sándorral a *vállalat és a technika* viszonyát elemeztük.

Kemény Vagyim

A TEK-Akadémia tervezett programja

Galántai Zoltán: Technikatörténet	febr. 20.
Kelemen Gábor: Internet-utópia	febr. 27.
Pléh Csaba: Személyiség & Technika	márc. 5.
Z. Karvalics László: Demokrácia & Technika	márc. 12.
Kerekes Sándor: Vállalat & Technika	márc. 26.
Kapitány Gábor: Információs társadalom	ápr. 2.
Karácson Dávid: Környezet & Technika	ápr. 16.
Felkai Gábor: Habermas kritikája	ápr. 23.
Makó Csaba: A munka világa	ápr. 30.
Nyíri Kristóf: Tudás & Technika	máj. 7.

az előadások sorrendje változhat, bocs!

Csak ülök, iszom és mesélek

Gondolatok György Péter előadásáról

Kétségtelenül György Péter egyike azoknak, akik többet írnak, mint amennyit róluik írnak, ezért most megkísérlem, hogy az előadása alapján bemutassam őt, ahogy én láttam mind szakmailag, mind emberileg. Előadása nemcsak a meghirdetett témáról, az információ aktuális problémáiról szólt, hanem több volt ennél: György Péter személyiségét is bemutatta - habár közvetlen modora, barátságos jelleme korábban is ismeretes volt. Más összefonódást is felfedeztem a stílusa és előadásmódja között: az *amerikanizálódottságot*. Ő maga is többször kifejtette, hogy amerikai diákjai közt mennyit tanult - ezért rakhatta fel a lábát hanyagul a székkarfára és kortyolgathatta az ásványvizet - másrészt pedig, úgy tűnik, az "élni és élni hagyni" amerikai filozófia is mélyen lenyűgözte. (Mellesleg a fekete-fehér ellentét mélységéről nem esett szó.)

Igen, előadást tartott a TEK-ben, akárcsak tavaly, amikor a *Hogyan nevel fel egy nemzedéket a média?* címmel adott elő. Most előadása a *Médiaworld-Disneyworld* címet viselte. Ha jól sejtem, az előadás apropóját a Disney Company terjeszkedése a médiapiacon adta, amellyel egy olyan médiabirodalom épült fel, amely fizikai kiterjedtségével éppúgy mint hatalmával egy olyan erőt képviselhet a kommunikációban, amivel akár egyedül is teljesen átformálhatja gondolkodásunkat, azáltal, hogy manipulálja az értékrendünket, érzelmeinket. Ráadásul ekkora médiabeli uralomra még nem volt korábban példa a kommunikáció történetében, ezért jogos az aggodalom, mellyel az események alakulását szemléljük - gondolom, ennek jelentőségét szerette volna velünk megismertetni. Minderről történt ugyan említés, de az előadás fonala egyre inkább a média felé, majd a legaktuálisabb érdeklődési területe irányába sodródott, a magaskultúra elemzéséhez.

Előadását azzal kezdte, hogy az mindenki számára világos, hogy a média feletti ellenőrzés birtoklása hatalmat jelent, de az már kevésbé ismeretes, hogy a "termelés" (értsd: filmgyártás, sajtóorgánumbeli hírközlés) önmagában sem ér, ha nincs meg mellette az "értékesítési lánc" (értsd: reklámtrikók, poharak, szórólapok...). Ezen keresztül valósul meg a tényleges tömegfogyasztás, a filmipar termelkei teljesen elárasztják a piacokat, s ezzel mindenki jól jár: a filmstúdiók alkotásainak nő a nézettsége; a termelési kapacitással rendelkezők

gyárthatnak - profit és munkalehetőség adódik - végül a fogyasztók kielégíthetik az igényeiket. Ahhoz, hogy a gépezet beindulhasson, kell hogy legyen "médiaproduktum", amely ezeken a csatornákon végigáramolhat, valamint az szükségeltetik, hogy a szolgáltatást nyújtók felismerjék, hogy saját maguknak kell a fogyasztókért küzdeni és nem fordítva: a végső láncszemet kell rákényszeríteni a harcra az általuk előállított termékekért, mint ahogy azt a telefonszolgáltatást nyújtó MATÁV dinoszaurusza teszi. Mivel ő még nem ismerte fel a versenyképesség és a piaconmaradás eme vastörvényét: ő csak egyetlen láncszem a szorosan összefonódott gazdasági szektorok közti láncban, de ahhoz, hogy fennmaradhasson, kapcsolatot kell létesítenie más ágazatokkal is.

A filmek gyártása és "elfogyasztása" azonban még nem adja a teljes folyamatábráját a filmnéző (és a film kapcsolatának) feldolgozásának. Az utolsó fázisa a produktum megértésének az, amikor a közönség meg is emésztí a mű mondanivalóját, a kódolt üzenetet dekódolja. A "*Medium is a message*" gyakran hangoztatott kijelentés azt jelenti, hogy a lényeg valamennyi filmalkotásban benne rejlik - burkolt vagy nyílt, spontán vagy beleerőltetett formában -, legfeljebb mi, a nézőközönség, nem értjük meg, mert egy "*másik világban élünk*". Éppen azért nem ítélezhetünk a jóról és a rosszról, hiszen egyidejűleg különböző értékrendek léteznek (együtt). Számomra a kétely ott merül fel, amikor az előadó megfélekedett az együttélés általánosan elfogadott, írott vagy íratlan szabályairól. Lehet, hogy le lehet rombolni dínókkal a már felépített repülőteret és ez teljesen természetes is, de vajon meg lehet-e állítani, tényleg csak a monitoron követünk el ilyen tetteket? György Péter hangsúlyozta, hogy pontosan a fentebb leírtak miatt, az USA-ból jövő, lassan beszivárgó nintendo-világ ugyanúgy hozzátartozik a jövő generáció életéhez, mint ahogy szüleink is hozzászórtak a Barbie-babához és a műanyag légpuskához a mi gyerekkorunkban, mert már nem tudták ránk erőltetni a csuhéjbabát és kisbicskát. "Nem kell sírnunk, ne szórjunk hamut a fejünkre!", egyszerűen fogadjuk el a kor fejlődési ütemét! - javasolta az előadó. Persze kérdés, hogy a háromdimenziós képvilágot mennyire tudjuk úgy kontrolálni, mint a hollywoodi filmek síkbeli szörnyvilágát. Az élvezeti fokok szányaló növekedését tudja-e követni gondolkodásunk, hogy a mesterségeset meg tudjuk-e különböztetni az eredetitől? Azt vallja, hogy a könyvek, a CD-k elérték fejlődésük utolsó fázisát, (később antikváriumokban majd meglelhetik a letűnt korok civilizációja iránt érdeklődők)

mindinkább előtérbe kerül a CD-ROM információs adatbázisa, a virtuális valóság életközeli arca.

Az előadó a jövőbeli Gutenberg-galaxis megőrzését vetíti rá a védelmezési-jog definiálásában és tipizálásában. Szükség van-e erre a jogra, életképes-e? Ha igen, akkor mi tartozik a védelmezendők körébe? Mi az, amit ki kell szorítani onnan? Milyen elv alapján állítsuk fel a korlátot? Úgy tűnik, ezekkel a kérdésekkel ragadhatók meg a főbb területek ebben a kérdéskörben, mely annyira újszerű problémamező, hogy ezideig még az esztéta sem tudott rájuk megnyugtató válaszokat adni. Mindennek az alátámasztására szolgál a három kategória felállításának és e csoportok értelmezésének a homályossága és zavarodottsága. Megkülönböztetett egy piaci megközelítésen alapuló modellt, egy köztes állapotot és egy teljeskörű védelmet hirdető modellt.

Az első megközelítés tagadja, hogy a védelmezési jogra szükség lenne, mert mindent a piac törvényszerűsége határoz meg. A kereslet majd eldönti, hogy mire van szükség, nem kell beavatkoznunk e folyamatokba, majd egy egészséges kiválasztódás révén az életképtelenek kihullanak - ráadásul pénzt takaríthatunk meg. Ilyen az USA napjainkban. De ha mégis szükséges a védelmezési jog léte a médiában, akkor hol húzható meg az a limit, amely révén szelektálni lehet. Így jutottunk el a magas vagy elit-kultúra problematikájához. A második kategóriában e kultúra műalkotásai találhatók meg, azzal a megszorítással, hogy nem szabad berzenkednünk, a finanszírozásának olyan formái ellen, mint például a lapok közt elhelyezett reklámok - persze ez feltételez olyan vállalkozó kedvű cégeket, amelyek fantáziát látnak a minőségi kultúra ilyen formában történő támogatásában, no és persze saját reklámozásukban. A másik oldalról nézve az olvasóközönségben tudatosodnia kell: ha Thomas Mannt akar olvasni akkor időnként az OTP hirdetéseit is át kell lapoznia. Miért fizetne adót az átlag állampolgár pár ezer törpeminoritást képező ember kedvéért?! Miért lenne preferáltabb ez a több százezres olvasóközönséget vonzó tömegkultúrával szemben? Illetve választhatunk egy másik módot is ezen igények kielégítésére, ha megvonunk egy határt az állami által támogatandók és a nem-támogatottak között. Így viszont a szándékolt hatás ellenkezőjét érhetjük el, ezt igazolja, hogy Párizsban, a filmkultúrájukra oly büszke franciák, a Pulp Fiction című (amerikai) filmet preferálták a közpénzekből készült nemzeti alkotásokkal szemben.

A második kategória pontosítására alkotta meg a harmadik csoportot, melyet az jellemez, hogy a határt ott kell meghúzni, ahol a társadalmon belüli integráció még megvalósulhat, szemben a széthúzó erőkkel. Ez a halmaz egy átkötő elem is az előbbi kettő közt. Olyan formációt jelent, ahol a magas-kultúra is jelen lehet a támogatottak között, ha az integrációs igényeket ki tudja elégíteni. Itt említette meg György Péter a rasszizmus elleni fellépés lehetőségét az elit kultúra keretein belül, hiszen hatékonynak bizonyult és olcsóbbnak is, mint a lázadások leverése vérrel és vassal. A vezető intellektuelek fejében azonban még nem tudatosodott, hogy az azonos hivatkozási alapok megteremtésével az emberi gondolatok nem átformálhatóak és nem minden területen használhatók az elitkultúra elvei. Nem lehet a volt afrikai országok lakóit arra nevelni, hogy eredetüket az antik kultúrában keressék, ugyanúgy, ahogy a háziasszonyokat sem lehet rávenni arra, hogy technika vívmányainak megértése iránt érdeklődjenek (legfeljebb fogyasztóivá válhatnak az új technikának). Ha Vivien Fable nagyobb élményt tud nyújtani, mint Parti Nagy Lajos, akkor nem kell rájuk erőltetni a magas kultúrát. Véleményem szerint a problémát mégsem lehet ilyen egyszerűen megoldani. Az itt felmerült első kérdés kapcsán egy olyan kultúrkörön alapuló oktatást kellene megvalósítani, amelyik keretén belül meg lehetne tanulni magunkat megkülönböztetni a többiektől, de egyben megtalálni az összekötő szálakat is más régiókkal, ehhez kell a másik kultúrkör ismerete. Ugyanakkor a fentebbi filmgyártási láncok összefonódásánál sem lehet izolálódni, úgy itt sem lehet befeléforduló politikát folytatni - szükségünk van egymásra, ezért kapcsolatot kell teremtenünk, aminek a bázisát egymás megismerése jelentheti. A világban található összefonódottság miatt nem mondhatjuk azt, hogy nem érdekel, hogy mi történik a földgömb ellenkező oldalán, kik élnek ott és hogyan élnek, mert előbb-utóbb nálunk is érezni lehet majd az ottani gondolkodás és események hatását. Az autarkt világkép ideje lejárt. Ami pedig az olvasandók körét illeti, az a nemtörődömség, melyről az előadó tanúbizonyságot tett meglepő egy olyan személytől, akinek a feladata éppen a figyelem felhívása lenne a minőségileg másra. Ami engem illet, nehezen tudom elképzelni, hogy a Romana papírzsebkendő-története mély benyomást tehetnek bárkire is, szemben egy Doctor Faustus-szal.

Majd György Péter áttért a konkrét magyar helyzet elemzésére. *A magyar értelmiségi kultúra a halálán van*: kifogyott belőle a dinamika és nincs is rá

igény, nincs piaci értéke. Az energiák felszabadítására, az érdeklődés lekötésére pedig éppen azokra a jellemzőkre van szükség, amelyeket az elit kultúra kiszorított: pornográfiára, trágárságra, vadságra. Ellenben a tömegkultúrában megtalálhatjuk ezeket a vonásokat. Ezt a felszabadító erőt szépen prezentálja a pornó újságok népszerűsége vagy a Hungária-koncert nézőinek a száma, összehasonlítva a Rolling Stones kislétszámú közönségével. Meg vagyok arról győződve, hogy nem kell csüggednie a magas-kultúra híveinek csökkenő létszáma miatt - feltéve, hogy számuk tényleg a fentebb említett három jellemző hiánya okán apad -, mert fokozatos elmozdulás történik a "közigény" kielégítésének irányába, elég ha Esterházy Egy nő című alkotására gondolunk.

A magyar magas-kultúra halálához az is hozzájárul, hogy orientációs zavarral küzd, ami alatt az előadó a rosszul megválasztott "rajongótábort" értette. Figyelmen kívül hagyja a fiatalokat, a más etnikumhoz tartozókat és a nem koncentrált helyen lakókat. Ezekre a csoportokra is ki kell terjeszteni a vonzáskörét. Szerintem mindez a próbálkozás vajmi kevés sikerrel kecsegtet, mivel ők még nem felkészültek a befogadásra, a megértésre, illetve ez a program olyan költséges, hogy kár belefogni. Gondoljunk csak a saját tizenéves emlékeinkre, amikor az Edda koncert mellett nem igazán érdekelt bennünket Beethoven Kilencedik szimfóniája. Az elit-kultúra kiterjesztését úgy kellene megvalósítani, ahogy egy szellemes hasonlattal élve, a cigánygyerekeket az iskolába való bekerülésükkor rá kellene venni arra, hogy mossannak kezét, de úgy, hogy közben ne legyenek megszegényítve.

Az elit-kultúra, de akár a másság kapcsán is megszívlelendő jótanács, amit György Péter sugalmazott, hogy nincs jogalapja annak, hogy egy olyan kultúrkört kényszerítsünk bárkire is, amely távol áll annak gondolkodásától. Azt azonban helytelenítem, hogy az esztéta "a magasból" nézzen le az emberiségre és arról merengjen, hogy milyen szép is lenne, ha mindenki egymás mellett élne begubózva. Szerintem, ha ezen kis selyemgubócskák között csupán a hason-szörűek ütköztetnék a gondolataikat, akkor lassan kialakulna az uniformizáltság a hernyóbábok között, aztán a gondolatok is elhalnának - nem lenne vita. Ha már képesek lettünk a beszédre, akkor vitatkozzunk, ütköztessük nézeteinket - az elfogadott határokon belül!

Bízom benne, hogy akármilyen közhelynek is tűnik, mégiscsak emberek vagyunk, civilizációban élünk és nem jólfejlett állatokként csordákba verődve.

ELHANGZOTT

Tudásunkkal le tudjuk győzni az ösztöneinket. Nem fogjuk talán megerőszakolni a másikat, ha megkívánjuk, ahogy nem fogjuk kitekerni a nyakát annak sem, aki megsértett. Akármilyen olvasmányon is nőttünk fel.

Kovács Gabriella

A Dallas politikai gazdaságtana

Minden történelmi korszakban a hatalom valamilyen módon szeretné orientálni állampolgárait, felvilágosítani őket döntéseiről és ezek irányáról. Ez nem csak a törvények elvont propagálását jelenti, sőt elsősorban nem azt. Hiszen ezek inkább csak a jogilag művelt közönségnek szólnak, márpedig a hatalom mindenkit irányítani kíván. Így tehát a hatékony vezetéshez meg kell találnia azokat a csatornákat, médiákat amelyekkel a középosztálynak vagy az alsó középosztálynak világossá teszi célkitűzéseit. Az ókorban ez az eszköz a színház illetve a cirkusz volt, a középkorban ilyen ez a prédikáció, a XIX. században az újságokban megjelenő folytatásos regények, később a rádiójátékok illetve a karrierfilmek, manapság pedig a tévés sorozatok.

Ezek a formák nem a komoly politikai mondanivaló elbagatellizálását célozzák, nem arról van szó, hogy manipulálják a közönséget - vagy legalábbis nem jobban, mint a tudományos folyóiratok egyes cikkei - hanem arról, hogy más formában közlik a fejlődés várható irányát. Természetesen ezt a formát is lehet jól és rosszul művelni, nem eleve eldöntött a formával a tartalom. Gondoljunk csak Pázmány Péter prédikációira vagy Orson Welles hangjátékára. Ilyen szempontból a magas és alacsony kultúra szétválasztása voltaképpen a magasan kultúráltak kultúrátlanságát fejezi ki. Emiatt érdemes már esztétikai szempontból is elemezni a sorozatokat, ami azonban túlvezetne e cikk keretein. Külön elemzésre méltó, hogy nálunk miért nem történt ez meg. Mi azonban nem erre vállalkozunk, hanem a tartalom felől próbáljuk közelíteni a sorozatokat. Hiszen ha ebben a formában is a hatalmi irányításról van szó, akkor a fordított út is járható - az adott korszak világpolitikáját megérthetjük a sorozatból is.

Ez csak első látásra tűnik meglehetősen meghökkentőnek, gondoljunk azonban arra, hogy az ókori görög gondolkodók milyen gyakran nyúltak elemzéseikben a mítoszhoz vagy a drámához, sőt egész filozófiák épültek ezekre vagy ezek tagadására. Ez a tartalom felőli közelítés azonban megköveteli, hogy ne általában a sorozatokat elemezzük, hanem mindegyiket külön-külön arra való tekintettel, hogy mi a sorozat társadalomelméleti mondanivalója, milyen rétegeket céloz meg és milyen magatartást sugall nekik. Arra itt nincs mód, hogy ezt most megtegyük,

ehelyett csak egy sorozat elemzésére vállalkozunk, arra, amelyik már jó pár éve meghatározza a televíziózási szokásokat nemcsak nálunk, hanem az Egyesült Államokban is, a Dallasra. De ilyen módszerrel lehetne elemezni például a Vészhelyzetet is.

Ismert, hogy a 80-as években az USA szinte minden állampolgára tapadt a képernyőre a Dallas ideje alatt és egyetlen más sorozat sem tudta azóta megközelíteni a sikerét. Így a Dallast a legkiválóbb kordokumentumnak is tekinthetjük, aminek elemzése már csak amiatt is érdekes, mert a történelem vége tétel értelmében nálunk most tart a Dallas üzenetének kódolása. Azt a korszakot tehát, amit a Dallas fémjelez, társadalomelméleti szempontból neokonzervatív forradalomnak szokták nevezni és mi ennek jellegzetességeit kívánjuk feltárni a sorozaton keresztül. Arra nincs most lehetőségünk, hogy a Dallas minden egyes részletét vizsgáljuk, csak a főbb motívumokra szorítkozunk.

1. Az olaj és a tőke-munka viszony

Mindenekelőtt politikai gazdaságtani szempontból a legfontosabb elem az olaj szerepe. Ezt nem tekinthetjük véletlennek, hiszen az olaj egy egész történelmi korszak meghatározó ágazata, a 30-as évektől kezdődően a biztonság- és gazdaságpolitikai kérdések nagy része az olajtermeléshez és felhasználáshoz kötődik. Ezt a korszakot nevezhetjük a jóléti állam korszakának is, bár az olaj egy kicsivel hosszabb időszakot fog át, hiszen a 30-as évek még nem tekinthetők jóléti államnak. A Dallas korszaka azonban éppen ennek a jóléti államnak a vége, az olajszakma tündöklése és bukása. (Emlékezzünk csak, a Barnes-Ewing vizsály eredete a II. világháború előtti időkhöz nyúlik vissza, mint ahogy szinte minden fontosabb titok erre a korszakra datálódik.)

Mi a fő jellemzője az olajkorszaknak, illetve a jóléti államnak? Ebben az időszakban úgy tűnik megoldódik a munkás-tőkés probléma egy sajátos korporációs rendszerben. A munkások érdekeit a szakszervezetek képviselik, a tőkések pedig szintén megtalálják érdekeik kifejezésének megfelelő formáját. Európában ez a munkaadói oldal az érdekegyeztetési mechanizmusban, míg az USA-ban ez a sajátos lobby-rendszer, ami szintén megjelent a sorozatban és persze ne feledkezzünk el az olajvállalkozók klubjáról és báljáról. A munkás-tőkés viszony feloldása tehát nem azt jelenti, hogy a munkások megszüntetnék

munkás létüket, ahogyan az a klasszikus marxizmusban megjelent, de nem is azt, hogy mindenki váljon tőkésé, ahogyan azt a neokonzervatív forradalom szeretné. A megoldás itt az osztálybéke koncepcióban jelenik meg.

Ezt kiválóan illusztrálta Dendrich szerepeltetése, aki bár megtalálja a földgázmezőt (megérezte az orra - az olajat) mégis eltűnik a sorozatból, nem lesz része az olajvállalkozóknak - bár a vagyona alapján lehetne. Ez egyrészt Cliff Barnes "gonoszságának" köszönhető, aki persze öntudatlanul gonosz és semmizik ki társát, másrészt azonban Dendrich kultúrátlanságának is, hiszen semmibe veszi a geodéziai jelentéseket, nem is akarja elsajátítani a tőke működtetésének szakmáját. Ennek persze konfliktus a következménye, hiszen nem is értheti meg Cliff Barnes munkájának értelmét, emiatt állandóan lázad ellene. Ugyanez a motívum alkotja a Barnes-Ewing viszály kezdetét is. Tintás megtalálta az olajat, az öreg Jock azonban olyan szerződést kötött vele, aminek eredményeképpen a Ewingoké lett a vagyon. Azaz itt is az öreg Barnes csak Jock gonoszságát látja anélkül, hogy megértené a jog jelentőségét. Fiára ugyanez már nem mondható el - és ettől lesz olajvállalkozó. Ebből azonban nem következik, hogy a Ewingok ne lennének tisztességtelenek - de erről majd később. Ez pedig ugyanaz a helyzet, mint egyrészt nálunk az állandósuló szakszervezeti támadások a reform ellen a Kádár-korszak egészében, illetve a szovjet mentalitás az USA termelési kultúrájával szemben.

Mindezek azt mutatják, hogy a jóléti államban hiányzik vagy legalábbis nagyon szűkre szabott a mobilitás lehetősége, hiányoznak azok a társadalmi oktatási mechanizmusok, amelyek éppen a munkásosztály megszüntetését céloznák. Ennek nem mond ellent a felsőoktatás tömegesedése a II. világháborút követő korszakban, hiszen azok, akik akkor tanultak hajtják végre ma a neokonzervatív forradalmat, szüntetik meg a jóléti államot. Akkor a felsőoktatás csak a munkanélküliség elleni küzdelem sajátos formája volt, emiatt lehet ma is 10 évig járni egyetemre Nyugaton. A tömeges megszüntetés olyan mechanizmusaira gondolunk itt, mint például a kisvállalkozás jelszava, ami ha másra nem is, arra megtanítja nálunk is az embereket, hogy megértsék és tudatosan alkalmazzák az adótörvényeket.

Ez a tőkés-munkás viszony feltételezi azt is, hogy a termelés szervezeti formája változatlan marad, azaz fennmarad a gyárrendszer, illetve a gyár logikájának megfelelő hierarchia. Ezzel szemben a munkás - éppen kultúrátlanságánál fogva nem tehet mást csak lázadhat. Ennek a lázadásnak bemutatása a másik olyan elem a sorozatban, amikor megjelenik a munkás. Ez például az olajkút felrobbantása és az ehhez kapcsolódó terrorizmus botrány kipattanása. A rendszeren belül található feszültség tehát állandóan felszínre kerül. Feszültség ez, hiszen a munkás (illetve a beosztott) nem tudhatja, hogy ténylegesen mennyivel járul hozzá az intézmény munkájához és mindig igazságtalannak érzi az így kapott bért és elismerést. (Nagyon jellemző, hogy a 80-as évek Amerikájának karrierfilmjei arról szólnak, hogy a beosztott hogyan kerül a főnök fölé a szaktudásában.)

Ezt az állandó lázadási hajlamot valahogyan kezelni kell és ennek csak egyik - és igen korlátozott - lehetősége az erőszak, ahogy ez kiderül a Ewingok magatartásából az olajkutat felrobbantó munkás ügyében. A másik lehetőség a munkásság kifizetése, mintegy megvásárolják ezt a lázadási hajlamot. Ez történik a terrorista botrány kapcsán, hiszen Jeremy Wendell nem csak a Ewingokkal szemben használta fel az információt, hanem önmagát is védte a nekik felajánlott állásajánlattal.

Ez a "kifizetés" azonban nem csak ilyen elszigetelt epizódokra igaz, hanem a sorozat egészére. A Dallas olyan fogyasztási kultúrát közvetít, amelynek lényege, hogy a mindenkit megtart a saját pozíciójában. A nagyobb autó, nagyobb lakás, háztartási gépek stb. azaz az úgynevezett fogyasztói társadalom lényege egyrészt valóban a szabadidő bővülése, másrészt azonban ennek a szabadidőnek nem a munkához kapcsolódó eltöltése. Az autók, gépek fogyasztása nem követeli meg a fogyasztók szellemi gyarapodását, szemben például a számítógéppel, ahol a használat eleve feltételezi a kultúrálódást. A televízió és a rádió csak a tanulás lehetőségét jelenti és nem szükségességét. Illetve ebből a fogyasztásból nem következik a szabadidő értelmes eltöltése. A háziasszonyok nőegyletet szerveznek, jótékonykodnak, amit természetesen a férfiak unnak és fiatalabb hölgyek társaságát keresik. Nem a termelés fogja össze a családot (mint mostanság a papa-mama vegyeskereskedésekben), hanem a fogyasztás. A szabadidő deklaráltnan arra szolgál, hogy a termelésben a hierarchiából keletkező feszültségeket levezesse, hogy elviseljük a főnök packázásait egész héten. Mi

sem jellemzőbb erre, mint hogy a Dallasban vég nélkül isszák a whiskyt, mert csak így lehet elviselni ezt az állandó kiszolgáltatottságot. Ez egyébként ugyanaz a probléma, mint a Szovjetunióban a vodkafogyasztás vagy nálunk az alkoholizmus és a kábítószerfogyasztás.

Ezt a korszakot véleményünk szerint az olaj fogja össze, ami nem egyszerűen a véletlen műve, hanem az olaj az az erőforrás, amelynek kitermelése és az ehhez kapcsolódó iparágak még a hagyományos gyáripari szerkezetet őrzik, ugyanakkor az erőforrás bősége lehetővé teszi a fent elemzett fogyasztás finanszírozását. A kontraszt kedvéért, a korábbi korszak alapvető energiaforrása a szén volt, amelyik szintén meghatározott gyárszerkezetet követelt meg, de korántsem állt olyan bőségesen rendelkezésre, ebből következően a szegénység is fokozott mértékben jelentkezett.

2. Konkurencia és racionalitás

Anélkül, hogy nagyon elkalandoznánk a tárgytól, annyit érdemes megjegyezni, hogy nem csak ez a hierarchia-logika létezik, hanem olyan is, amikor az alullevők törekvéseit a hatalom mindig beépíti, ezáltal kiküszöbölve a forradalom illetve a lázadás lehetőségét.

Sajátos közgazdasági jelenségként írható le ugyanis, hogy az olajvállalkozó a szűken vett profitmotívum mellett azért vásárol gyakran pl. földet, olajipari tőkét, részvényeket vagy ügynököket, hogy zsaroljon, sakkban tartson, a kívánt magatartásra kényszerítsen, vagy éppen tönkretegyen üzlettársakat, ellenfeleket. A sorozatban végighúzódó Ewing-Barnes viszály, vagy az újabb kelet harc a főszereplők és a Westar között nem a piaci pozíciókért való verseny kifejeződése, hanem arra áldoznak pénzt, tőkét, hogy az ellenfelet magát győzzék le, semmisítsék meg, vagy jobbik esetben rontsák a pozícióját. Köztes eset, amikor közvetlen anyagi előnyhöz a partner becsapása, félrevezetése révén kívánnak jutni.

Ez nem a jóléti állam tisztességes versenye! Nem is egyszerűen a klasszikus kapitalizmus mindenki mindenkinek a farkasa szellemében megvalósuló szabadverseny jelenkori folytatása, bár van ilyen vonatkozása is. Ez valójában a jelenkorban a földért, a földtulajdonért, a földtulajdon megtartásáért

való harc - tőkés viszonyok között. A föld létéért, a földbirtok fenntartásáért folyó élethalálharc kényszeríti ki egyes törvények és íratlan erkölcsi szabályok folytonos megsértését az adott körülmények között. A cél a földtulajdon fenyegetettségének az elhárítása, visszaszorítása. Ebben a vonatkozásban az írott és íratlan szabályok megsértése nem mindig szükségképpen bűn, hanem büntetés is - az igazságszolgáltatás külön intézményrendszere nélkül. A tőke eszközeit használják fel a föld védelmére!

A földtulajdon lényege ugyanis az adott területen élők fennmaradása, létük egészségének újratermelése, illetve ezen újratermelés feltételeinek biztosítása. A földbirtokos, a király nem csak a középkorban volt felelős alattvalói boldogságának biztosításáért. Az újkor története is értelmezhető oly módon, hogy a földbirtokosok a kapitalizmust éppen az újratermelés biztosítása érdekében engedélyezik. A közgazdaságtan születése nagyon jól példázza ezt, hiszen Smith amikor leírja a láthatatlan kéz elvét, akkor ezt nem a tőkésék számára írja, nem apologetika ez, akkor nem is lenne tudományos súlya az állításnak, hanem a fennálló arisztokráciát szólítja fel arra, hogy mondjon le jogai egy részéről - hatalma fenntartása érdekében. A példa, amire Smith hivatkozik 1776-ban, világos. Az Egyesült Államok arisztokrácia nélkül is képes fennmaradni és ez riasztó példa lehet az angol földbirtokosokra nézve. Ez azonban nem azt jelenti, hogy az Újvilágban ne létezne földtulajdon (ezt legfeljebb a francia forradalmárok gondolják így) csak azt, hogy más szerkezetben működtek.

Azt, hogy az USA-ban mennyire fontos az államért való felelősség, ami a földtulajdon lényege, mi sem bizonyítja jobban, mint az elnöki intézmény körül kialakuló szinte személyi kultusz - bár egy intézmény körül kialakuló kultusz fogalma már önmagában ellentmondás, egy olyan ellentmondás, amely az USA politikai rendszerének belső problémáit jelzi. Minden amerikai leghőbb vágya, hogy kezet fogjon az elnökkel, személyesen is eggyé váljon az amerikai államisággal. Ezt fejezi ki az amerikai alkotmány is, amikor kimondja: mindenkinek joga van a boldogság kereséséhez és ezt biztosítani kell az alkotmánynak, mindenkire nézve külön-külön is. Hannah Arendt elemzéséből az is világos, hogy ez pozitív jog: csak azt szabad, amit az alkotmány illetve a törvények tételesen állítanak. Az alkotmány lényege tehát a szabadság pozitív integrálása, ami egyébként szöges ellentéte a *lasser faire* elvének.

A földtulajdon ilyen felfogása nem valamiféle misztikumból származik, hanem az USA politikai rendszerének sajátos szerkezetéből, Észak és Dél ellentétéből. A hazai szakirodalom jőideig csak Észak felsőbbrendűségét vette észre, hiszen ezzel lehetett bizonyítani, hogy az USA a kapitalizmus országa és Dél funkciójáról teljesen elfeledkezett. Pedig az amerikai konzervatív történészek már régen felfedezték, hogy Délen az európai feudális hagyomány éled újra - arisztokrácia és ehhez tartozó jogrend nélkül. Ez a paternalista gazdálkodás olyan földbirtokost feltételez, aki felelősséget érez a földön élőkért és akinek minden lépését ez hatja át. Ezt a tételt nagyon szépen illusztrálta az *Elfújta a szél*, hiszen a film végkicsengése a föld fontosságának megértése volt.

Ugyanakkor ez a déli paternalizmus mégiscsak az európai feudalizmusból nőtt ki, annak nem csak pozitív, hanem negatív hagyományait is megőrizve. Ez pedig feltételezte, hogy az alattvalóról saját akarata ellenére is lehet és kell gondoskodni. Azaz a gondoskodás nem feltételezi az alattvaló szellemi egyenrangúságát vagy legalábbis a szellemi felemelés mozzanatát. Emiatt fért meg békésen egymás mellett a rabszolgaság és a gondoskodás Délen és a rabszolgapfelszabadítás emiatt is indult el Északról. (Ez egyébként ugyanaz a probléma, ami miatt nálunk nosztalgia van a Kádár-rendszer iránt.) Észak ezt az elemet szeretné megszüntetni, de ezzel felmerül a veszélye a gondoskodás megszüntetésének is, ami az instabilitást, az USA közvetlen veszélyeztetését jelenti. Ez az ellentmondás az, ami végigkíséri az amerikai, és ennek következtében a világtörténelmet is. A Dallas arról is szól tehát, hogy milyen sajátos munkamegosztás és konfliktusos harmónia van az USA-ban Észak és Dél között. Észak összességében inkább a dinamizmust, az újat, az ipar újdonságait, a demokratikus igazságot képviselte, Dél így az alapvető stabilizáló szerepet tölti be a II. világháború után, mintegy jóvátéve a múlt századig tartó rabszolgaság szegényét.

Az olajágazat tehát két módon tölt be stabilizáló szerepet: a termékével, működése tartalmával, amennyiben az olaj széleskörű társadalmi jólét kiterjesztésének és fenntartásának a meghatározó forrása az adott korban, és működési módjával, üzletmenete formájával, amennyiben dinamikus stabilizálja a földmagántulajdon és ezáltal a nyugati (amerikai) szabadságesszme

folyamatos érvényrejutását, fennmaradását. Elnyomja az uralkodó eszmét fenyegető veszélyek hordozóit.

A Dallas nem a jóléti államról szól, hanem a jóléti állam modelljének a neokonzervatív fordulat (és így egyben a világméretű rendszerváltás) modelljébe való átfordulásáról. Azt mutatja be, hogy hogyan stabilizálja, katalizálja az amerikai olajágazat ezt a folyamatot, és természetesen azt, hogy ezt a stabilizáló funkciót éppen jellegzetesen az olajszakma tölti be - a maga szükségképpen korlátolt és ideiglenes módjában. A jóléti állam uralkodó ágazata az olajágazat, a neokonzervatív fordulaté természetesen nem az, hanem a számítástechnika és az űrtechnika, de ez a sok éves un. szappanopera arról is szól, ami a két gazdaságtörténeti korszakban mégis közös, folytonos.

Így nem véletlen, hogy ez a hosszú sorozat nem pl. a számítástechnika, a szórakoztató elektronika, vagy éppen az autóiipar területén működők életéről szól, és ugyanígy nem véletlen, hogy nem a mezőgazdaság a fő szereplő, bár alárendelten a farm, éppen sajátos szerepe miatt, és a család folytonosságát reprezentáló Southfork Ranch mégis végig jelen van.

A család ugyanis a földtulajdon tényleges intézménye a Dallasban is, hiszen ez az egyetlen olyan erő, amelyik az összetartást képviseli a széthúzással szemben, a stabilitás végső biztosítója. A Dallas korszaka azonban nem a 30-as éveké. A család és vállalat szétválása elkezdődik és ez a jóléti állam szerkezetének felbomlását is mutatja. Nem az olajtársaság tartja össze a családot, bármennyire is szeretné ezt Jockey, hanem az üzlet csak anyagi forrása a család fennmaradásának - ez Jockey és Ellie konfliktusának lényege. Az öreg Jock még közvetlenül Ford mentalitását képviselte és halála már előrevetítette az olajtársaság pusztulását is. (Nagyon jellemző, hogy a sorozat készítői soha nem próbálták pótolni Jockot, szemben Ellivel, amikor a színésznő időleges kiesésekor azonnal újról gondoskodtak.)

Ez a felbomlás persze nem egyoldalúan a gyár leértékelődését illetve felbomlását jelenti, hanem a földtulajdon intézményének átalakulását is. A családban ugyanis a stabilitás nem a családtagok eszmei, hanem érzelmi közösségén alapul, márpedig ez a közösségiség ellentmondhat és a jóléti

államban ellent is mond a racionalitásnak. Jockey és Bobby, Samantha és Jockey, Pamela és Cliff konfliktusai ezen alapulnak: egyrészt a hatalomért folytatott harc szétvetné a családot, másrészt azt mégis össze kell tartani, amit nem lehet ideológiai alapon. Semmiféle eszközzel nem bizonyítható Jockey számára, hogy neki szükséges az együttműködés Bobbyval, számára a testvére végülis nyűg - és ez persze fordítva is igaz. Ami összetartja őket, az kizárólag Ellie és a család szentsége. Emiatt a föld feletti uralom, a stabilitás biztosítása irracionális elem marad a jóléti állam korszakában végig. Ez egyébként szükségszerű és a II. világháború utáni egész korszakból megérthető, hiszen az atomfegyver időszakában azért kellett fegyverkezni, hogy a béke fennmaradjon - és ez ép ésszel nem volt felfogható. A hidegháborút követő korszakban tehát átalakul a földtulajdon szerkezete, a család szerepét az ideológia, illetve annak anyagi formája veszi át. Mindez azzal jár, hogy a család leértékelődik a stabilitás tekintetében, illetve ismét összhangba kerül a racionalitás az érzelmekkel és az erkölccsel. Ez pedig nem a tőke, hanem a föld racionalitása, a közösségiség eszméjének megfogalmazása és alkalmazása. A mezőgazdaság, az ültetvény nem lehet úgy főszereplő, mint az Elfújta a szél idején, hiszen a közösségiség gazdasági formája nem egyszerűen a család.

Nem beszélhetünk részletesen arról, amiről a sorozat nem szól, az amerikai Kelet és Nyugat viszonyáról, és az USA világban betöltött szerepéről. Szintén apró morzsa a terrorista epizód, ahol mégis megjelenik a szabadság és zsarnokság konfliktusa az olajágazaton belül. A CIA mégis a Ewing társaság mellé áll. A Westar a monopolista érdekein keresztül a független olajvállalkozás létét, tehát a szabadságot fenyegeti.

A Dallas története mégis egy korlátozott lehetőségekről szóló, nagyon is részleges igazságokat tartalmazó, mégiscsak tisztességtelen történet. Nem igaz, hogy a kisebb bűnök örökre megbocsáthatók, ha nagyobbak elkerülése érdekében követik el azokat. Nincs mindig tőkére szükség ahhoz, hogy a földet meg lehessen védeni. A tőke és a földtulajdon összenövése, összefonódása a neokonzervatív fordulatnak azt a jellegzetességét fejezi ki, hogy nem beszélhetett nyíltan arról az irányítási rendszerről, amelynek a megvalósítására a gyakorlatban már áttért. Nem a tőke uralkodik a föld fölött, hanem a föld a tőke fölött. De ez az a világ, amiről a Dallas nem szól.

3. Ki az erkölcsös: Jockey vagy Bobby?

Mindezek után felmerül a kérdés, ha a tőkés racionalitás a jóléti állam időszakában végülis a földtulajdon stabilitását szolgálja, akkor tekinthető-e erkölcstelennek Jockey? Hiszen minden lépése arra irányul, hogy nyerjen a Ewing olajtársaság, ezáltal a legkiválóbb emelkedjen ki és a kiválóságra való törekvés mégiscsak erény. Ha viszont ez így van, akkor mi a funkciója Bobbynak, a látszólag erkölcsös fivérnek? Egyáltalán milyen erkölcsöt képvisel Bobby?

Nem kétséges, hogy Jockey zsarolásai, az embereken való keresztültaposása erkölcstelen, mégis ez szükségszerű része a szerkezetváltás stabilitásának. A kapitalizmus körülményei között ugyanis nem lehet más módon fenntartani a stabilitást csak a bűnön keresztül. A földtulajdon védelme, a nemzet fennmaradása megköveteli az ágazatok állandó átrendeződését, illetve a gazdasági elitek folyamatos cseréjét. Ez azonban a tulajdoni szerkezet állandó átrendeződésével is jár. Azok, akik ma jól működtetik vállalkozásaikat, holnap nem biztos, hogy így fogják tenni, le kell őket cserélni és általában nincs idő megvárni, amíg annyira elszegényednek, hogy harmonikusan megtörténik a szerkezetváltás. A világgazdasági versenyben való helytállás vagy a közvetlen katonai veszély miatt alkalmanként azonnal és erőszakosan le kell cserélni az elitet. A jogrend és az uralkodó ideológia persze mindig a magántulajdoni szerkezet stabilitása mellett van, azaz ezt az átrendeződést csak ezen elv csorbításával lehet keresztülvinni. Ez pedig a bűn problémája.

Ez az átrendeződés nyilvánvaló a forradalmak idején, ekkor azonban a jogrend egésze válik kérdésessé és a bűn átcsap erénybe, mint nálunk akár 1848-ban, akár az államosítás idején. Olyan országokban azonban, ahol nem vagy csak ritkán voltak forradalmak, ott mindig közvetlenül a bűnözésen keresztül játszódott le a szerkezetváltás. Az eredeti tőkefelhalmozás korszaka, a bekerítések szintén ennek a bűnözésnek az illusztrációi és Marx elemzéséhez csak annyit tehetünk hozzá, hogy ezt nem csak a nemesek kapzsisága okozta, hanem a király szemhunyása is ezen kapzsiság fölött. A modern korban a feketegazdaság állhat itt példának, annak is egyik legjellemzőbb vonása, az illegális szoftverkereskedelem. Nyilvánvaló, hogy ennek célja a számítástechnikán belül az egyes pozíciók átrendeződése. Emiatt a magyar kormány számára nem is annyira kellemetlen ez a kereskedelem.

Az az állításunk tehát, hogy a kapitalizmus időszakában a bűn az egyik eszköze a szerkezetváltásnak, azaz a bűn központilag van megszervezve. Ez öltheti a maffia és a politika közvetlen összefonódását, de lehet csak olyan kiskapuk hagyása a jogrendszerben, amelyek terelik a tőkét a kívánatos irányba. A magántulajdon szabadságát az állam megsérti, hogy létét fenn tudja tartani. Ilymódon állam és szabadság állandóan ellentmondásba kerül egymással. Ennek elméleti feloldása vagy az állam tagadása vagy a szabadság elvetése - a vulgáris felfogás szerint. A tényleges fejlődés azonban az újfajta szabadságfelfogás felé mutat, ami állam és magántulajdon egységbe hozását jelenti. Ez a szintézis a szabadság felismert szükségszerűség tétel alapján foglalható össze és egy olyan állami szerkezetet takar, amelyben a szerkezetváltáshoz nem szükséges a lopás, mert a volt tulajdonosok felismerik, hogy le kell mondaniuk a tulajdonról éppen fennmaradásuk érdekében. Ez azonban már a szocializmus korszaka. Mindaddig azonban megmarad a bűn szerepe a gazdaságirányításban.

Ettől persze még Jockey bűnös és erkölcstelen, csak éppen ez az erkölcstelenség is központilag irányított éppen úgy, ahogy a terrorista epizódban felhasználja a CIA-t, vagy az őt, de a büntetés is állami akarat, hiszen végülis az Igazságügyminisztérium veszi el a Ewing nevet. Persze ez a büntetés szükségképpen képmutatás is.

Ha viszont helyes az elemzésünk, akkor mi a szerepe Bobbynak? Semmi esetre sem képviselheti a szocializmus erkölcsét, mert ő is használja Jockey erkölcstelenségét, melléáll, ha a család egységét veszélyezteti valami. Nem az erkölcstelenség alapját kívánja megszüntetni, hanem helyette a szemeit forgatja - amikor azt már elkövették. Azaz Bobby funkciója Jockey tetteinek leplezése, a képmutatás - és ettől lesz sokkal erkölcstelenebb, mint fivére. Ezt az is nagyon jól illusztrálja, hogy amikor Bobby a fél vállalat élére kerül, akkor ő is ugyanolyan erkölcstelenné válik, mint bátyja. A képmutatás szerves része tehát a jóléti állam felbomlásának, mert nem egyszerűen a szerkezetváltást kell végrehajtani, hanem mindezt nem szabad a szocializmus ideológiájával megtenni. A probléma ugyanis az, hogyan lehet túllépni az olaj ideológiáján, azaz a munkásosztályt kiemelni munkás helyzetéből anélkül, hogy ez közvetlenül a szovjet birodalom győzelméhez vezetne. Másképpen megfogalmazva, hogyan

lehet a föld és a tőketulajdont elválasztani egymástól anélkül, hogy ez a marxista filozófia explicit felvállalását jelentené. Ehhez kell az olajágazat ideológiáját felhasználni paradox módon éppen az olajágazat hatalmi szerkezetének meghaladásához. El kell leplezni, hogy Jockey mesterkedései végső soron saját hatalmának megszüntetését szolgálják, azt a célt, amiről az egész sorozat szól. Ehhez kell Bobby figurája, ami a valóságos folyamatokban a szociáldemokrata szerepkörnek felel meg. Hiszen nagyon furcsa, hogy az európai államok jó részében a szerkezetváltást szociáldemokrata kormány hajtotta végre, és ahol nem, ott is komoly szerepe volt-van a szociáldemokráciának. Ez a szerep éppen az elleplezésé, olyan illúzió keltése a középosztályban, hogy a szerkezetváltás nem érinti az ő helyzetét, valójában persze éppen alóluk húzzák ki a talajt. Ha azonban nem lenne ez az illúziókeltés, akkor a szerkezetváltásnak meg kell mutatnia igazi arculatát, ami az adott biztonságpolitikai keretek között lehetetlen. Éppen ezért Bobby eltűnése a sorozatból ezt a helyzetet mutatta be, hiszen Jockeynek kellett integrálnia azt, ami csak a szocializmus keretei között integrálható, a szabadság felismert szükségszerűség tételének alkalmazását. Ez azonban a sorozat végét jelentette volna - az olajágazat keretei között, amit nem lehetett felvállalni. Emiatt kellett visszahozni Bobbyt, és nem a tömegnyomás miatt, ez inkább csak a figyelemelterelést szolgálta.

Egyszer az ókori görög filozófust, Arisztipposzt megkérdezték, hogy miért jó, ha valaki filozófiát tanul. Azt válaszolta, hogy azért, hogy ne úgy üljön a színházban az illető, mint kövön a kő. Ha elfogadjuk kiinduló tételünket, hogy ma az ókori színház funkcióját a sorozat tölti be, akkor azt mondhatjuk, hogy emiatt érdemes elemezni a Dallast. És ez azt is jelenti, hogy erről a képmutatásról le lehet rántani a leplet. A helyzet ellentmondása, hogy ezt nem amerikaiak, hanem közép-kelet-európaiak teszik meg, de ez olyan probléma, amely a már tárgyalt biztonságpolitikai szerkezetből következik. Ma napirenden már a marxizmus elmélete és a Nyugat gyakorlatának összeegyeztetése van, ezt azonban csak azok kezdhetik el, akik mindkettőt ismerik. Ezzel pedig egy újabb - remélhetőleg nagyszerű - sorozat felé teszünk egy lépést.

Gervai Pál - Trautmann László

**Az Amerikai Egyesült Államok agrárpolitikája és a GATT,
hatások, ellenhatások**

Bevezetés

Tisztában vagyok vele, hogy pusztán a GATT¹-ről írni vagy csak az Amerikai Egyesült Államok agrárpolitikáját elemezgetni nem volna túl érdekes feladat, és semmiképpen nem volna újszerű. Mégis úgy gondolom, hogy a két kérdéskört összekapcsolva egyrészt egyből izgalmassá válik a vizsgálódás, másrészt pedig egy sor olyan kiegészítő kérdés felvetődik, amelyek megválaszolásából az amerikai agrárpolitikából egyszeriben a nagyhatalmiság egy megnyilvánulása lesz. A GATT pedig egy csapásra, mint a mesékben, átváltozik nemzetközi kereskedelmi szabályozó rendszerből/megállapodásokból egyetlen ország - s ez jelen esetben az USA - védőpajzsává, amelyet a megfelelő gazdasági erőfölény megléte mellett könnyedén használ fel néhány "partnerország" egyoldalú függőségi viszonyba kényszerítésére.

Az Egyesült Államok viszonyát a GATT-hoz és annak kétarcúságát alapvetően a következő gazdasági összefüggés határozza meg: ha az USA a mezőgazdasági termelését, exportját csökkenteni volna kénytelen, az a gazdasági következményeken túl, vagy ezek mellett jelentős politikai egyensúlyvesztést okozna az országon belül - elég ha csak az erős farmer édekképviselőre gondolunk. Ennek elkerülése végett viszont egyértelműen olyan világpiacra van szüksége, amely egyrészt nincsen agyonszabályozva, azaz azok a versenyfeltételek, amelyek érvényesülése mellett az Egyesült Államok jelentős világpiaci részesedést és befolyást érhet el a mezőgazdasági termékek piacán, adottak, másrészt pedig olyan szereplőkben gazdag, amelyek túl gyengék ahhoz, hogy versenyt *támasszanak* az USA-val szemben, ahhoz azonban, hogy jelentős mennyiségű agrárterméket importáljanak, még elég erősek. Ugyanakkor az Egyesült Államok is kénytelen a belső piacait megvédeni az általa oly nagyon áhított világversenytől, mert az EK agyontámogatott termékei, vagy a harmadik világ országainak egyes termékei könnyedén versenyezhetnének az amerikai piacon. Ebből adódóan tehát amíg a saját termékei eladásakor a világpiaci árat

¹ General Agreement on Tariffs and Trade (Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény)

tartja egyedül elfogadhatónak, megfelelőnek, addig a külföldi termékek beáramlását igyekszik megakadályozni kvóták és különféle előírások segítségével. Ahhoz, hogy ezt a magatartást megértsük, vissza kell tekintnünk egészen az 1930-as évekig.

Azok a tényezők, amelyek egy irányított pénzrendszer kialakítását sürgették egyben arra is rámutattak, hogy a világkereskedelmet nemzetközileg célszerű volna szabályozni. Jóllehet az 1930-as évek politikai és gazdasági széttagoltságára, valamint a világszerte fellelhető protekcionista magatartásokra az Egyesült Államok szempontjából legadekvátabb válasz egy nyílt és szabad kereskedelmi rendszer létrehozása lett volna, mint azt jól tudjuk ez nem következett be. Ez arra enged következtetni, hogy az USA-nak nem csupán a külkapcsolataiban, de a belpolitikájában is kettős életet kellett élnie.

Nem tartozik szorosan a témához a GATT-ban - mint nemzetközi egyezményben - foglaltak részletes ismertetésére, ezért csak azt az alapelvet szeretném kiemelni, amelyhez alkalmazkodva létrejöttek a megállapodások, s amely miatt oly nagyon ellentmondásos az Egyesült Államok viselkedése: a reciprocitás és az egyenlőség alapelve (the principle of reciprocity and nondiscrimination). Ettől az alapelvtől azonban már a kezdetekkor is voltak eltérések (jövőbeli vámuniók, szabadkereskedelmi szövetségek, stb.), s ami számunkra most a legérdekesebb, az eredeti GATT rendelkezések, majd az 1950-es években született kiegészítések külön rendszert teremtettek a mezőgazdasági termékek tekintetében. Az egyezmény ezen vonása erősen tükrözte a szerződő országokbeli mezőgazdasági érdekcsoportok politikai befolyását, különösképpen az Egyesült Államokban. Az USA belső piacán ugyanis ragaszkodott egy olyan agrárszabályozásai rendszerhez, amely lehetővé tette számára a termeléskorlátozó, ár- és exporttámogató illetve import védelmező politikájának megőrzését. Ha még azt is megemlítem, hogy az USA olyan waivert (jogfeladás, itt a GATT szabályai alóli kivételt jelenti) ért el 1955-ben, amely külön engedélyt biztosított számára a kvóták használatára a mezőgazdasági termékek tekintetében, akkor világosan látható, hogy a GATT egy olyan eszköz volt az Egyesült Államok számára, amelynek segítségével a fentebb említett kétarcú politikát könnyebben és hatásosabban tudta folytatni. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy az USA kihasználva, hogy a háború után a legerősebb gazdasággal rendelkezett, a szabadkereskedelem erőltetésén keresztül mind Európával, mind Japánnal

szemben jelentős előnyre tett szert. Vezető gazdasági hatalommá vált, esze ágában sem volt azonban kölcsönösségi alapon liberalizálni a mezőgazdasági kereskedelmet és a termelést. Ezt a vezető szerepet aztán a '70-es, '80-as években több minden is megingatta, túl azon, hogy maga az Egyesült Államok sem kívánta mindenáron betölteni a vezető állam szerepét a világgazdasági rendszerben.

Amikor az EK (először 6, majd 10, végül 12 ország részvételével) létrehozott egy vámuniót szabad belkereskedelemmel, közös külső tarifákkal és egy egységes agrárpolitikával - ezt a GATT-ban foglalt kivételek alapján megtehetette - az USA azt gondolta, hogy a Kennedy forduló sikeressége után (amelyben azt kívánta biztosítani az Egyesült Államok, hogy az EK ne növelje a diszkriminációt) bátran támogathatja az Európai Közösség egységét szigorúan ideológiai megfontolások alapján (hogy ti. a nyugatot erősíti a Szovjetunióval szemben).

Rá kellett azonban döbennie, hogy tévedett - a '70-es, '80-as évek Európája a Kennedy fordulótól elvártakkal pont ellentétes jeleket mutatott, lépéseket tett. Az EK Közös Agrárpolitikája, a CAP² akadályozta a közösségbe történő mezőgazdasági exportot, ezenfelül az Európai Közösség a GATT által tiltott kedvezményes kereskedelmi megállapodásokat kötött mediterrán és afrikai országokkal, sőt néhány fejlett európai országgal is. Az USA így hirtelen valami hasonló magatartással találta szemben magát, mint amelyet önmaga alkalmazott saját mezőgazdasági piaca védelmében. Tovább rontotta a helyzetét az, hogy a csökkenő gazdasági hatalma mellett a nyolcvanas évek közepén mélypontra volt a mezőgazdasági termékei iránti kereslet is.³ Külön figyelmet érdemel az a tény, hogy a mezőgazdaság, illetve az összes ezzel kapcsolatos szabályozási probléma 1947 - azaz a GATT érvénybe lépése óta megoldatlannak tekinthető.

A GATT ezen eredménytelenségének egyik legfőbb oka szerintem az, hogy az Egyesült Államok, amely a GATT keretein belül oly perzisztensen kardoskodott egy nemzetközi nyílt kereskedelmi rendszer, illetve a multilaterális tárgyalások mint egyeztetési forma mellett, a mezőgazdaság tekintetében elsőként vont ki magát a GATT szabályozása alól, ezzel mintegy precedenst szolgáltatva

² Common Agriculture Policy

³ Ennek elsődleges oka az, hogy az egyenletes gazdasági növekedés következtében megnőtt mezőgazdasági termelés az első, majd a második olajválság után nem, vagy csak nagyon nehezen talált magának piacot.

a többi megegyező fél számára (a multilateralizmus hírdetése mellett pedig jelentős bilaterális megállapodásokat kötött, gondoljunk csak a CUSTA⁴-ra Kanadával, vagy a NAFTA⁵-ra). Ez is közrejátszott abban, hogy az EK létrejöttébe és működésébe az USA érdemileg sosem tudott beleszólni - sőt szenvednie kellett a következményeit is - jóllehet a mezőgazdasági termékek piaca az a piac, amelyen az EK a legnagyobb versenykorlátozást és protekcionizmust produkálta / produkálja. Az Egyesült Államoknak mégis tennie kellett valamit saját piacai védelmének érdekében, mert egyrészt az agrárpiacon nem volt akkora és oly nehezen behozható előnye a háború után, mint az ipar területén, másrészt a piac ezen területén a régi és új protekcionista és intervencionista viselkedés⁶ ha lehet még erősebben jelentkezett, mint máshol. (Ezenkívül az agrárpiac termékeit nem is mindig lehet versenyeztetni, hiszen több okból sem engedheti meg magának a világ, hogy alapvető-élelmiszer termelő országok a "piaci törvényeknek" köszönhetően ellehetetlenüljenek).

A protekcionizmus alátámasztására elég, ha csak az USA, az EK vagy Japán agrárpolitikáját vesszük szemügyre. Az amerikai kormány már az 1930-as évektől kezdve beavatkozik a hazai agrárpiac működésébe, hogy az árakat illetve a farmerek jövedelmét szinten tudja tartani. Az ártámogatás legfőbb formái az árufeleslegek felvásárlása, a termelésszabályozás, az exporttámogatás, valamint az importkorlátozások is a hazai piac erőteljes védelmét szolgálják. Japán is széleskörű importkorlátozásokat alkalmaz a farmer-bérek elfogadható szinten tartása végett, az EK viszonylatában pedig elég a CAP-ra utalnunk.

A széleskörű protekcionizmus ellenére a mezőgazdaság erős szabályozás alól való felszabadítása - legalábbis a törekvés - egészen az 1980-as évekig nem volt probléma, mégpedig azért nem, mert egészen eddig a mezőgazdasági termelés egyenletes növekedését az általános gazdasági növekedés, a növekvő jövedelmek valamint a "fejlődő" étkezési szokások indukálták. A '70-es években lejátszódott folyamatoknak köszönhetően⁷ drasztikusan megemelkedtek az élelmiszerárak, s ennek következtében az élelmiszertermelés is. **Az általános gazdasági növekedési ütem későbbi csökkenését azonban nem követte azonos arányú mezőgazdasági termelés-csökkenés**, így az olyan kormányok, mint az

⁴ Canadian US Trade Association (Kanada - Egyesült Államok Kereskedelmi Társulás)

⁵ North American Free Trade Association (Észak-Amerikai Szabad Kereskedelmi Társulás)

⁶Új protekcionizmusnak nevezem azt a protekcionizmust, amely a '70-es évek válsága után illetve annak következtében alakult ki, erősödött fel.

⁷növekvő népesség, helytelen agrárpolitikák, szerencsétlen időjárás, általános infláció

Egyesült Államoké, amelyek védték a hazai piacot magas árakat fenntartva, illetve importkorlátozásokat alkalmazva, most egyre növekvő mennyiségű termékfelesleggel találták szemben magukat. Ennek csökkentéséhez azonban további exporttámogatásra volt szükség - hiszen csak így tudtak megjelenni ezekkel a termékekkel a világpiacon -, ez pedig lefelé nyomta az árakat. Ennek a folyamatnak, mely végsősoron egy ördögi kör volt, mindenki súlyosan megfizette az árát. Az Egyesült Államoknak ez a kereskedelmi háború, amelyben legfőbb ellenfele az EK volt, 1986-ban 26 milliárd \$-jába került ár- és jövedelemtámogatások formájában, amely összeg egyébiránt hatszorosa az 1982-es hasonló kiadásoknak. Az EK költségei a CAP-nak köszönhetően 1986-ban 60 milliárd \$-ra rúgtak, ami a közösség költségvetési válságát jelentette. Az a folyamat, amely végül ide vezetett, már a tokiói forduló kezdetekor (1973) "figyelmeztette" a GATT szerződő feleit, hogy tegyenek valamit a mezőgazdaság és a mezőgazdasági kereskedelem hatékony nemzetközi szabályozásának érdekében. Mint azt azonban a későbbi történések bizonyítják, mindenki számára fontosabb volt saját meggyőződésének hangoztatása és pillanatnyi előnyének megtartása, mint a megállapodás⁸. Ennek köszönhetően minimális eredmény született: egy egyezmény a további egyeztetésről néhány mezőgazdasági terméket érintő problémákról (pl. tejtermékek, hústermékek).

Az azonban kiderült az USA számára, hogy az EK, Japán és más fejlett országok is túl erősek ahhoz, hogy az USA csak úgy hipp-hopp betörhessen az agrárpiacaikra. *Mint azt láttuk*, ez a GATT szabályozási keretein belül sem ment, és azokon kívül sem. Talán ez fordította az USA fokozott figyelmét a harmadik világ mezőgazdasága felé. A fejlődő országok ugyanis elég készségesnek mutatkoztak a mezőgazdasági termékek piacán történő kapcsolatfelvételt illetően, valamint egy sem volt olyan helyzetben, hogy képes lett volna ezen kapcsolat aszimmetrikussá válását megakadályozni. Eljött hát a nagy lehetőség, amit az USA bizony nem mulasztott el megragadni.

Úgy tűnik, hogy az USA-nak sikerült a harmadik világbeli országok gazdaságát ellehetetleníteni annyira, hogy aztán bátran megnyissa a piacait

⁸Az Egyesült Államok, lévén kompetitív előnye a mezőgazdaságban, a mezőgazdasági kereskedelem liberalizálását támogatta beleértve ebbe a CAP módosítását is. Az EK ezzel szemben ragaszkodott az árukereskedelmi megállapodások használatához a hosszútávú kínálat és a világpiaci árak stabilizálása érdekében, mindemellett pedig megtagadta a CAP alapelveiről való tárgyalásokat. Japán sem mutatott túl nagy hajlandóságot a mezőgazdasági kereskedelem liberalizálására.

ugyanazt követelve a többi országtól, hiszen a látszat ellenére nem hogy nem veszíthet az üzleten, hanem csak nyerhet.

Érdeemes egy röpke pillantást vetnünk a GATT uruguayi fordulójára. Vajon mit jelentenek valójában az ebben foglalt, sokszor ünnepelt támogatáscsökkentések, és kötelező piacnyitások?

A GATT a tisztességtelen protekcionizmus elkerülése érdekében két dolgot kíván tenni:

1. A belföldi mezőgazdaság támogatásának csökkentését
2. Az exporttámogatások leépítését

Az, hogy a szervezet a farmerek támogatása kérdésében a fejlett országoktól 20%, míg a fejlődőktől csupán 13,3%-os csökkentést követel meg 1994-től számított 6 év időtartama alatt, valánint, hogy a közvetlen exporttámogatás 36% illetve 24% mérséklését írja elő (a fenti sorrendnek megfelelően), első látásra azt engedni sejttenünk, hogy itt valamiféle kiegyenlítődesi folyamat vette kezdetét a GATT-on keresztül a fejlett és fejlődő országok között. A belföldi mezőgazdaságra vonatkozó szabályok azonban nem érintik a közvetett támogatásokat; ennek következtében tehát nem érintettek az USA farmereinek juttatott kiegyenlítő kifizetéseket, amelyek az egyébként alacsony árakat hivatottak ellensúlyozni. Ezzel az USA már másodszor használta a GATT-ot a trükkös gazdasághatalmi játékhöz, már ami a mezőgazdaságot illeti. Az első kísérlet sikertelensége után - amely véleményem szerint ha közvetett módon is, de az akkori szerződő felek mezőgazdasági piacaira való betörés megkísérlése volt nem teljesen fair módszerekkel - az USA célpiacot váltott, áttért az EK és a Japán piac ostromlása után egy könnyített terepre, a harmadik-világbeli országok agrárpiacaira.

Ezek az országok ugyanis túl azon, hogy gazdaságilag nem voltak versenyképesek az USA-val szemben, ki voltak téve egy erős ideológiai ráhatásnak is. John Block egykori mezőgazdasági miniszter mondta még az uruguayi forduló kezdetén: "...letűnt idők anakronizmusa már az az elképzelés, hogy a fejlődő országok saját erőből el tudnák látni magukat élelmiszerrel. Sokkal jobban tudnák biztosítani élelmiszerellátásukat, ha az USA agrártermékeit preferálnák, amelyek általában alacsonyabb áron hozzáférhetőek."⁹ Ennek okait pedig jól ismerjük. Egy-egy ilyen megnyilatkozás rendkívüli módon erősíti azt a

⁹Michael Knüfer: Sütemény és kaviár, Eszmélet 24, 1994 szeptember.

feltevést, hogy az Egyesült Államok arra használja fel az uruguayi fordulót, hogy erősítse az élelmiszerimporttól való függőséget¹⁰, ami természetesen később oda vezethet, hogy minden súlyosabb következmény nélkül, elegáns mozdulattal oldhatja fel korlátozásait a mezőgazdasági termékek importja tekintetében, hiszen addigra a harmadik világbeli országok képtelenek lesznek versenyezni vele, bizonyos termékek terén pedig egyáltalán létezni nélküle. Ami pedig a fejlett országokat illeti, addigra megerősödik annyira az USA a fejlődő országoknak köszönhetően, hogy ebben a viszonylatban kiegyenlített versenyhelyezetre számíthatunk.

A piacmegnyitásra vonatkozó sarokszámok szintén elrejtik a valóságot, legalábbis a felületes vizsgálódó számára. Amikor ugyanis a GATT a fejlődő országokat arra kötelezi, hogy a piacaikat a hazai élelmiszerfogyasztás legalább 2%-ig - majd 2004-ig 3,3%-ig nyissák meg s ugyanezt az arányt a fejlett országok számára 3% illetve 5%-ban állapítja meg, akkor két fontos problémát tüntet el, látszólag ezzel a fejlődő országok javára billenve a mérleget, de:

1. az alapvető élelmiszerek piaca a fejlődő országokban sokkal nagyobb arányú részt szolgáltat a nemzeti jövedelemből, mint a fejlett országok esetében (Tanzániában a mezőgazdaság adja a GDP 18%-át míg az Egyesült Államokban az arány 0.5%, így érezhetően mást jelent a 2 illetve a 3%).

2. lévén a fejlett országok által exportált élelmiszerek zöme alapvető élelmiszer, ezek közvetlen konkurenciát jelentenek a fejlődő országok hazai mezőgazdasága számára, míg fordított irányban ez nem teljesül, ugyanis a fejlődő országok termékeinek nagy része a fejlett országokban luxuscikknek számít.

További fontos szándéka volt, hogy megfossza a harmadik világ országait egy olyan exportpiactól, amelyen valószínűleg komoly szereplőként kellene őket számontartani. Ennek megfelelően vezetett be az USA 1960-ban kvótákat és vámtarifákat 9 termékre - köztük a gyapotra és a cukorra - illetve foganatosított aktív egészségügyi embargót az élőmarhára, és a borjúhúsra. "Egyetlen ország sem exportálhat még egy zsák cukrot sem az Egyesült Államokba, amíg a cukortörvény alapján a Kongresszus meg nem állapította azt a kvótát, amely többséget biztosít a kvóták tekintetében az Egyesült Államok és a Fülöp-szigetek termelői számára, ez utóbbi országban az amerikaiak uralják a cukoripart."¹¹

¹⁰uo.

¹¹Gabriel Kolko: Hatalom és külpolitika, Kossuth kiadó, 1972, 87.old.

Azt a feltevést, hogy az USA esetleg nem volt tudatában annak, hogy a mezőgazdasági politika, amelyet folytat rendkívül ellentmondásos, azt hiszem teljes nyugalommal elvethetjük: "A mezőgazdasági exportkereskedelmi politika és a bányatemékekre megálapított behozatali kvóták - figyelmeztette az Egyesült Államok egyik vezető kereskedelmi szakembere 1958-ban Eisenhower elnököt - az Egyesült Államokat olyan helyzetbe hozta, hogy országunk valószínűleg az egész világon azoknak az elveknek a legnagyobb megszegője lesz, amelyeket a nemzetközi versenyben hirdet, a GATT útján pedig másokkal is szeretne elfogadtatni."¹²

Az uruguayi forduló, amely 1993 december 15-én vette kezdetét, volt az egyetlen ezidáig, amely érdemi döntéseket volt képes hozni az agrárkereskedelem szabályozását illetően. A fordulat főbb pontjai (melyeket korábban részben már említettem) a következők:

1. a kereskedelmet torzító farmertámogatásokat az 1986-88-as bázishoz viszonyítva 20%-kal kell csökkenteni.

2. a nem-tarifális korlátozások is tarifálisként lesznek kezelve, s a tarifák általános szintje 36%-kal csökkentendő.

3. A hazai piac minimális elérhetőségét 3%-ról 5%-ra kell növelni a forduló lejártáig¹³.

4. Az exporttámogatásokat 36%-kal, míg az exporttámogatott termékek mennyiségét 21%-kal kell csökkenteni a forduló lejártáig.

Mint az világosan látszik, itt elég nagymértékű liberalizációról van szó. Akár azt is mondhatnánk, hogy eljött végre az Egyesült Államok nagy napja, hiszen legalábbis részben megvalósultak azok a liberalizációs törekvések, amelyeket az USA részéről már a GATT létrejötte óta tapasztalhattunk. Van azonban ennél egy sokkal fontosabb következménye az uruguayi fordulónak. Nevezetesen ismét megmutatta, hogy az Egyesült Államok, ha valamit el akar érni, akkor el is éri (az eszközökről azt gondolom elég benyomást szerezhettünk). Másfelől ezt a fordulót és a határozatait könnyen lehet úgy értelmezni - amitől én személy szerint óvakodnék - mint annak bizonyítékát, hogy másképp (értsd protekcionista, intervencionista módon) sokkal kevésbé vagy egyáltalán nem hatékony módon lehet csak működni a mezőgazdasági termékek világpiacán.

¹² u.o.

¹³A forduló 1995-től 2000-ig tart

Mindenesetre érdemes elgondolkodnunk azon mielőtt továbblépünk, hogy milyen tanulságai lesznek ennek az egyezménynek azon országok számára, amelyek jelenleg még kívül állnak a GATT keretein (pl. Kína, Tajvan, a FÁK államai). Ha ugyanis hasonlóan reagálnak, mint ahogyan azt a szabad piacgazdaságra való áttérés esetében tették a volt szocialista országok (a piacgazdaság modelljének kritika nélküli másolása analógiájára a GATT megállapodásainak és szabályzatának automatikus elfogadása), akkor könnyen elképzelhető, hogy a sorsuk az ellehetetlenülés lesz, folyamatos piaci versengéssel, s végül a totális függőség állapotába kerülhetnek. Ehhez az állapothoz nagyon közel állnak a harmadik világ bizonyos országai, ami azért is szomorú, mert mint azt már említettem, a mezőgazdaság sokkal alapvetőbb termékeket állít elő, mint az ipar, s ha egy ország ilyen minőségben kerül függő helyzetbe, az talán a legrosszabb elképzelhető helyzetek egyike.

A forduló hatásainak legfontosabb mérőszámai azt mutatják, hogy miképpen alakul majd a mezőgazdasági szektor összesített bevétele, az exporthoz kapcsolódó foglalkoztatás illetve a kormánykiadások (támogatások etc.). Ezek szerint a forduló eredményeként nőni fog a USA exportja csakúgy, mint az exporthoz kapcsolódó munkahelyek száma, valamint a szektor összesített jövedelme. A kormányzati kiadások ezzel szemben csökkenni fognak.

Az uruguayi forduló hatásai az amerikai mezőgazdaságra (millió \$)

Termék	Változás a bázishoz képest (1995)	
	FY 2000	FY 2005
Gabona és takarmány	490-1940	1950-3910
Gyapjú	50-290	60-590
Állati termékek	740-1660	1690-2510
Növényi termékek	180-280	200-370
Olaj- magok és termékek	170-530	810-1330
Összesen	1630-4700	4710-8710

Mint látjuk, az uruguayi forduló rendkívüli növekedést idéz elő előreláthatólag az amerikai exportban, ami valószínűleg a termelést sem hagyja érintetlenül. Ennél azonban fontosabb következmény az, hogy a tendencia a liberalizációt követően még mindig a növekedés - a termelés mennyiségét illetően

-,s mivel az Egyesült Államok esetében sokszor nem csupán komparatív előnyökről, hanem abszolút árelőnyről is beszélhetünk, ezért ez a terméknövekmény minden valószínűség szerint ismét csak a fejlődő országok piacára fog kerülni, tovább rontva a helyzetüket.

Az uruguayi forduló hatása tehát egyértelműen pozitív az Egyesült Államok szemszögéből nézve, ám annál kérdésesebb a fejlődő országoké. Egy percig sem gondolom, hogy ez az USA-t foglalkoztatná, hiszen eddig sem volt jellemző az agrárpolitikájára - de mondhatnék egyszerűen külpolitikát is -, hogy más érdekeit tartotta volna szem előtt. Ők azt mondják, hogy "There's no better way than American Way", én pedig hozzáteszem, hogy minden útnak vége van valahol.

Forgács Tamás

Felhasznált irodalom

1. Brooks, J.C. and Carter, C. A. : The political economy of US agriculture 1994, ABARE research report, 94.8. Canberra
2. Knüfer, Michael: Sütemény és kaviár Eszmélet 24, 1994 szeptember, 183-188.o.
3. Kolko, Gabriel: Hatalom és külpolitika, Kossuth kiadó, 1972
4. Láng Imre: Az Egyesült Államok gazdaságpolitikája és külpolitikája 1933-1939, Akadémiai kiadó, Budapest, 1988
5. Spero, Joan Edelman: The politics of International Relations - 4th edition, Unwin Hyman, London / Sydney / Wellington, 1990
6. Multilateral Trade Reform: What the GATT negotiations mean to US agriculture, USDA Staff briefing, short form, 1990 augusztus

Kína: reform és/vagy átmenet?

Bevezetés. A fejlett országokhoz képest nagy elmaradottságból induló Kína az elmúlt másfél évtizedben nyújtott gazdasági teljesítményével meglepte a világot. Az export¹ és a GNP² 1979 óta tartó elkápráztató mértékű bővülése - a bázisszint fejletlensége ellenére is - rámutat arra, hogy szokatlan dolgok zajlottak le Kínában. A kínai *tradíciók* utalásszerű említése és a *Teng-féle reformok* legfőbb lépéseinek áttekintése után megkísérlem jellemezni azoknak a politikai vezetés helyzetére gyakorolt hatását. Mindezek alapján igyekszem megválaszolni azt a kérdést is, hogy mitől függ a kínai reformok sorsa.

A kínai reformok története

Az örökség.³ Az ókor két tartós vonást rajzolt a kínai társadalom arcára: az *agrárjelleg* és a *konfuciánus értékrendet*. Kína területén már i.e. 2200 körül is létezett az öntözéses kultúra, melynek egyik sajátossága a nagyfokú munkaerő-intenzitás volt. A termelés egységeit képező, egy-egy nagyobb település köré sűrűsödő falvak szinte teljesen önellátó egységeket alkottak. Az i.e. 1200 körül kialakult központi hatalom sem nagyon változtatta meg a falvak életét, s az egyesülés folyamata számukra leginkább csak az adózás bevezetésével volt egyenértékű. Az i.e. IV-III. század kivételével Kína nagy része viszonylag stabil egység maradt és külpolitikáját befelé fordulás, a védelem primátusa jellemezte. Ennek háttérében ott találjuk az államivá vált konfuciánus filozófiát, melynek eszméi Kínát a világ központjába helyezik. S mivel tanai szerint a kínai uralkodó köti össze a földet és az eget, ezért számukra a befelé fordulás egy természetes állapotot jelölt. A konfuciánus filozófia államivá válásának oka egyértelművé válik tanításaiból. Az engedelmesség, a hierarchikus alárendeltség, a közösség prioritásának hirdetésével, a jó uralkodó létezését erősítő hitével elősegítette a társadalmi stabilitást és az uralkodó elfogadottságát. Államivá tételében fontos szerep

¹ Az export értéke (\$-ban) közel 10%-kal nőtt a reform 15 éve alatt. Bővebben ld. 15 Years...(1994:48)

² A GNP növekedése Kínában 1979-1993 között (%):

	1979	1981	1983	1985	1987	1989	1990	1991	1992	1993
ΔGNP	7.6	4.4	10.4	12.8	10.9	4.0	5.2	7.0	12.8	13.0

Forrás: Blahó 1994:30

³ Minderről bővebben ld. Polonyi (1994)

hárult a kiterjedt császári bürokráciára, mely a konfucianus rend manifesztációja és egyúttal fenntartásának fizikai eszköze is volt.

Izolacionalizmusa következtében Kína egészen a XIX. század közepéig zárt civilizációt alkotott. A külső befolyás még a külföldi eredetű uralkodók (mongolok, Mandzsuk) idején is gyenge maradt. Európával a selyem-, kerámia- és fűszerkereskedelem már a XVI. századra jelentékeny méreteket öltött, de a kínaiakat nem nagyon vonzották az európai termékek. Ráadásul még mintegy 300 évig korlátozva engedték be országukba az európaiakat, s ugyanakkor nem igyekeztek a kialakuló nyugati nagyhatalmakkal történő diplomáciai kapcsolatok létesítésére sem. Az *ópiumháború* vereségei ennek a tradicionális zártságnak a végét, a nyugat érdekeinek felülkerekedését jelentették (ld. Nanjingi-egyezmény). Az *aszimmetrikus egyezmény* által lehetővé tett külföldi befolyással szemben meglévő ellenállásból nőtt ki a századfordulóra a "reformerek és reakciók" ellentéte, mely hozzájárult a hatalom dezintegrálódásához. A polgárháború 1912-es lezárása, a *köztársaság* kikiáltása sem állította helyre teljesen a hatalom centralizáltságát. A *Kuomintang* központi hatalmát csökkentette az erős partikularizmus, a tartományi főurak és hadvezérek ténykedése. Csang-Kaj-sek egyesítő törekvéseit megakadályozta *Mao-Ce-tung* paraszti bázisú kommunista mozgalma, mely a japán invázió elleni sikerei révén széleskörű támogatottságra és erkölcsi hitelre tett szert. A *népköztársaság* 1949-es kikiáltása után ezt felhasználva kezdtek a kínai államszocializmus kiépítéséhez. A kínai *államszocializmus* általános vonásai megegyeztek a kelet-európai rendszerek főbb jellemzőivel. Alapvető eltérés mutatkozott azonban a rendszer társadalmi beágyazottsága tekintetében: a kínai szocializmus a mezőgazdasági proletáriátusra és a vidék paraszti társulásaira alapozódott. Az 1950-es évekre normalizálódó gazdaságot drámaian visszavetette a "*nagy ugrás*", mely után - a háttérbe vonuló Mao által előretolt - Tengnek sikerült fellendítenie a termelést. A tengeri pragmatizmus által is gerjesztett kulturális forradalom ismételten bezárta Kína kapuit, eliminálta a meglévő piacokat, illetve földmagántulajdont és - a vörös gárdisták belháborúi következtében - anarchizálta a vidék viszonyait. A hadsereggel rendet teremtő Mao 1973-ban visszahívta Tenget, aki *Mao halála* (1976) után a hatalomra kerülő reformosok vezetőjeként kezdett hosszú és fokozatos átalakító politikájába. A fokozatos *reformok*nak három fázisa különíthető el.

Az első fázis: 1978-84. Az első fázisban liberalizálták a mezőgazdasági szektort (ezzel 800 millió parasztot állítottak a reformok oldalára), valamint megnyitottak egyes

partmenti területeket a külföldi befektetők előtt. A *vidék reformja* két dologgal hozott újat: a birtokrendszer átalakításával és az értékesítési rendszer megváltoztatásával. Teng ösztönözte a magánbirtokok létesítését és lehetővé tette egy ún. "*családi felelősségi rendszer*"⁴ kialakítását, melynek keretében a haszonbérletek rendszerén keresztül gyakorlatilag a háztartások, a családok váltak a föld birtoklóivá (de nem tulajdonosaivá!). A parasztek - szerződéses alapon - fix időre kibérelhették a földeket a termelészövetkezetektől, amiért cserében csak a termésüknek egy minimális részét kellett leadniuk, a többit pedig értékesíthették. Teng reformjai előtt meglehetősen differenciálatlanok voltak a bérek és a "fusizásnak" minden formáját tiltották. Teng viszont újból felszabadította a piacokat és szentesítette a felesleg illetve más jellegű termények eladását. A kötelező állami felvásárlási árakat felemelték⁵, kvótáit csökkentették⁶ és a legtöbb agrártermék árát a piacra hagyták. Kialakult tehát egy *kettős, ún. kétvágányú árrendszer*⁷ (szerződéses állami vs. piaci ár), melynek révén a parasztek árutermelőkkel váltak és megtanulhatták a piac előnyeit és hátrányait. Bár az agrárszféra képe közel sem egységes, ennek ellenére elmondható, hogy a mezőgazdaság működésében a piaci elvek abszolút dominanciája érvényesül.⁸ A mezőgazdasági viszonyok átalakulásának termelési sikermutatói közül kiemelendő, hogy a gabonatermelés az 1978-as 305 millió tonnához képest 1984-re 407 millió tonnára nőtt (1985-89-ben átlag 395 millió), a gyapot-, cukornád-, dohány- és gyümölcsstermés mennyisége egy évtized alatt megduplázódott⁹, miközben sem a művelés alá vont, sem az öntözött terület nagysága nem növekedett. Bár Kína a világ népességének közel 24%-át látja el a világ művelhető területeinek mindössze 7%-án megtermelt agrártermékeivel,¹⁰ a termelékenység esetén növekedésével azonban a mezőgazdaság elegendő többletet produkált a vidék iparosításához.

A mezőgazdaság átalakítása mellett az "*open door*"-politikájának meghirdetése is változtatott a korábbi viszonyokon. A nyitás négy *különleges* partmenti *gazdasági övezet* létesítését jelentette. Ezekben a valutaárfolyam szabályozásának megszüntetésével és adókedvezmények kínálásával próbálták becsalogatni a külföldi (főként kínai származású) tőkebefektetőket. Ezzel egyidejűleg a központilag irányított

⁴ Jordán 1993:42-43

⁵ Johnson 1990:27

⁶ 1985-re a legfontosabb agrártermékekre meg is szüntették (Jordán 1993:43).

⁷ Jordán 1994:70

⁸ Jordán 1993:45

⁹ 15 Years...(1994:30-31)

¹⁰ Blahó 1994:26

külkereskedelmi cégek elvesztették a külkereskedelem feletti monopol helyzetüket és az ország effektíven bekapcsolódott a világpiac vérkeringésébe. A külföldi beruházások azonban csak lassan szaporodtak, s igazi fellendülés csak az 1990-es évek elején következett be ezen a területen.¹¹

A második fázis: 1984-88. A második fázis reformjai a *makrogazdasági menedzsment* és az *iparpolitika* felé fordultak. A reformok előtt egyedül a kiskereskedelemben létezett némi magánvállalkozás, egyébként pedig minden szektort a központi tervezés és az állami vállalkozások/vállalatok uraltak. A szektoriális piramisok csúcsán az ún. "állami tulajdonú vállalkozások" (ÁTV-k), a szocialista nagyvállalatok álltak. Ezek nem pusztán ipari egységek, hanem szociális célokat is felvállaló vállalatok voltak,¹² s hatékonytalanság, vattamunkaerő és elavult technológia jellemezte őket. Az input és output előírása, az állami ármeghatározás, valamint az esetlegesen keletkező profit állami elvonása miatt ezek szinte csak a kvóta szintjén termeltek, s termékeiket a kormány (gyakorlatilag a párt) által előírt áron, az előre rögzített vásárlóknak adták el. Számukra a profitmaximálás nem volt cél (nem is volt értelmezhető) sőt, a veszteség és nyereség sem nagyon számított. Ezt változtatta meg némileg az az 1983-as döntés, melynek következtében a mezőgazdaságihoz hasonlóan egyfajta felelősségi rendszert alakítottak ki. Az ún. "szerződéses felelősségi rendszerben"¹³ (SZFR-ben) a vállalkozások és az ellenőrző minisztériumok kötöttek szerződést, melyben rögzítették a teljesítményi célokat, a termelési kvótákat, valamint az állam iránti pénzügyi kötelezettségeket. A vállalat kötelessége ezek után "mindössze" a szerződésben foglaltak teljesítése volt, ám ezen felül a vállalat teljes szabadsággal rendelkezett. A vállalatvezetők ("menedzserek") ettől kezdve meghatározhatták az árakat, dönthettek beruházásokról és visszatarthattak profitot,¹⁴ de ennek ellenére a vállalatok helyzete - az állami támogatások iránti igényük miatt - gyakran továbbra is politikafüggő maradt.

A mezőgazdaságban már kialakult kettős árrendszer mintájára 1984 után az ÁTV-k számára is lehetővé vált, hogy a kvóta állami áron történő értékesítése után fennmaradó többletet piaci úton értékesítsék. Beruházásaiknál tehát kénytelenek voltak figyelembe venni bizonyos piaci elveket is. Ezzel együtt a korábbi nyereségelvonást teljesen felváltotta az adóztatás,¹⁵ ezzel is biztosítván a nagyobb vállalkozói autonómiát.

¹¹ 15 Years...(1994:49)

¹² Jordán 1994:68

¹³ Johnson 1990:60-61

¹⁴ Blahó 1994:33

¹⁵ I.m.27.

Mindezek érvényesüléséhez viszont még ma is hiányzik az igazi ösztönzés az állami vállalatok számára, s - szociális szerepük, valamint a munkanélküliség problémájától való félelem miatt - költségvetési korlátaik semmit sem keményedtek és a központ továbbra is hajlandó finanszírozni a többségüknél jelentős veszteségeket.¹⁶

A vidék átalakulása révén felszabadult források és az újonnan meggazdagodott parasztok növekvő fogyasztási igényei megfelelő alapot teremtettek a vidék ipari bázisának kialakulásához. A vidéki ipar legfőbb termelőegységeivé az ún. "*járási és falusi vállalkozások*"¹⁷ (JFV-k) váltak. Ezek tulajdonszerkezetüket tekintve közösségi egységek ugyan, ám tevékenységük többnyire piacelvű alapokon nyugszik. A JFV-k termékskálája igen széles: a kézműipari termékektől a feldolgozóipari felszerelésekig mindent gyártanak, s ezeket a termékeket főként a megnyíló exportpiacok szívják fel. Az államnak adót fizetnek, s az outputra ők már nem szerződnek. A beruházásaikhoz szükséges tőkét csupán profitjuk révén tudják előteremteni vagy csak a - veszteségeket a központhoz képest jóval kevésbé, többnyire egyáltalán nem toleráló - helyi hatóságoktól szerezhethetnek. Nem meglepő hát, hogy legfőbb erényükké a versenyorientáltság vált, s még az ÁTV-vel is vetélkednek a forrásokért és a piacokért. Nem is hiába: jelenleg az ipari alkalmazottak 40%-át foglalkoztatják, az outputjuk pedig az 1980-as évek folyamán átlagosan évi 30%-kal nőtt¹⁸ jelentékenyen hozzájárulván ezzel az export bővüléséhez.¹⁹

A reform megtorpanása. Az átalakulások következtében a politikai vezetés gazdaság feletti kontrollja inogni látszott. A gazdasági növekedéssel egyidejűleg jelentősen megugrott az infláció és 1988 óta már többször az inflációs spirál képe lebegett a kínai gazdaság felett. A *hiperinflációs veszély*hez hozzájárult az ÁTV-k nagy arányú forráselnyelése is. A központi tervezés béklyóiból kiszabadult ÁTV-k a piaci értékesítési lehetőségekért folytatott versengés során súlyos kölcsönöket vettek fel helyi - elvileg a központi bank karjait jelentő, ám viszonylag autonóm - pénzügyintézetektől. Ugyanakkor a munkanélküliség okozta problémák elkerülése végett a központi kormányzat igyekezett biztosítani a teljes foglalkoztatottság fenntartását, ezért központi költségvetésből finanszírozták a veszteséges vállalkozásokat. Az ÁTV-k ezáltal a tönkremenetel veszélye nélkül használhattak állami forrásokat terjeszkedésükhöz, ami

¹⁶ Jordán 1993:45

¹⁷ Blahó 1994:34

¹⁸ Jordán 1993:44

¹⁹ Blahó 1994:37

meglátszott a költségvetés deficitessé válásán is.²⁰ A gazdasági folyamatok kézbe tartása érdekében a kormányzat a "kiigazítások"²¹ jegyében növelte az import és a hitelezés feletti kontrollját, emelte a kamatlábakat, jelentősen leértékelt a valutát és csökkentette az állami beruházási kiadásokat. A gazdaság lehűtése azonban a *politikai feszültségek* felizzásával járt együtt. Az életszínvonal-növekedés hirtelen visszafogása és a kelet-európai blokkban végbement politikai liberalizálódás által előidézett Tienanmen téri eseményekre adott brutális válasz a pártvezetés politikai-hatalmi demonstrációja volt. A hasonló konfliktusok elkerülése, hatalmuk megtartása és a társadalom depolitizálása végett a kelet-európai események árnyékában - részben azok hatására²² - 1991-re mégis visszatértek a gazdasági liberalizáció útjára.

A harmadik fázis: az 1990-es évek eleje. A reformok harmadik fázisa az 1991-95-ös ötéves terv révén szinte a gazdaság minden szférájára kiterjedt, így érintette a *vállalkozások*, a *kereskedelem* és az *adó* kérdését, s folytatta a makrogazdasági *menedzsment* átszervezését is. A harmadik fázis reformjaival párhuzamosan folytatódott a központi gazdaságirányítás pozíciójának minden eszközzel történő megszilárdítása is. Chu-Zhung-chi, a jegybanknak az infláció fékentartásával megbízott új vezetője hamar szembesült az eddigi *reformok* központi *hatalmat erodáló hatásaival*. A központi bank vidéki fiókjai egyre önállóbb hitelezési politikát folytattak, nem egyszer megsértve a kötelező tartalékrátákra vonatkozó előírásokat. Ezek mellett nagy számban alakultak olyan informális, nem banki intézetek, melyek a központi bank hatósugarán kívül nyújtottak hiteleket hazai vállalkozásoknak. Mindezzel gyengítették a központi bank pénzmennyiség feletti kontrollját, pedig ez elengedhetetlen feltétel lenne az infláció kordában tartásához. Ennek tudatában Chu elkezdte a gazdaság újraközpontosítását, megemelte a hivatalos kamatlábakat, betiltatta a nem hivatalos kölcsönnyújtást és a tőkespekulációt. A törvényeket megsértőkkel szemben kirívóan keményen lépnek fel, és már halálbüntetés is előfordult. E sajátosság mellett azonban elsősorban a "nyugatosított" makrogazdasági eszközök²³ alkalmazásának köszönhetően sikerült ellenőrzés alatt tartani a pénzkínálatot.

A gazdaságirányítás másik nagy gondja a *költségvetés* helyzete. A kiadások jelentékeny része politikai célokat szolgál. A vezetés el szeretné kerülni a súlyos társadalmi-szociális konfliktusokat, ezért - a munkanélküliséget elkerülendő - hatalmas

²⁰ Johnson 1990:87

²¹ Blahó 1994:27-28

²² Jordán 1993:40

²³ Blahó 1994:40.

összegeket költenek a veszteséges ÁTV-k életben tartására. Ugyanakkor a bevételi oldalon állandó problémát okoz, hogy az adóbeszedés többnyire tartományi szinten zajlik,²⁴ azaz a központ legfontosabb bevétele a reformok második fázisában megerősített tartományi vezetésektől függ. Ezt a függőséget erősíti az is, hogy a kínaiak egyelőre bizalmatlanok az állampapírokkal szemben, ezért ilyen módon sem pótolhatja a központ a költségvetés hiányát. Ezért a központ a támogatások folyamatos leépítését és az adóbeszedésben való részvételének fokozását tervezi.²⁵

A makrogazdaság rendbetételével megbízott Chu hatalmának elfogadottsága mindössze két tényezőtől fakad. Az egyik a reformok továbbvitelének igenlésében meglévő viszonylag széleskörű konszenzus,²⁶ a másik pedig Teng-Hsziao-ping támogatása. Az elsőt alááshatják a társadalmi feszültségek és a hadsereg vezetőinek konzervativizmusa. Utóbbira - tekintettel Teng korára és egészségi állapotára - nem lehet hosszú távon alapozni, az előbbi pedig leginkább attól függ, hogy mit lehet kezdeni a vidékek helyi hatalmaskodói által gerjesztett társadalmi feszültséggel.

Fukuyama Kínában?

Az európai paradigma Kínában. A reformok leírásából szemléletesen kitűnik az európai paradigmának nevezett alapértékek²⁷ egy részének beivódása egy, az európaiktól teljesen eltérő társadalmi-gazdasági struktúrába. A reformok előtti Kína berendezkedése az államszocializmusok sajátos válfaját testesítette meg, mely jónéhány vonásban tükrözte a kelet-európai rendszerek jellemzőit, de - eltérő társadalmi feltételei és kiinduló pontja miatt - mégis a szocializmus egyik önálló modelljét jelentette.

A gazdasági reformok következtében az *európai paradigma* Kínában korábban jelentéktelen elemei váltak dominánssá. A piaci (árutermelői) jelleg felbukkanása előbb az *agrárszektorban* (vö. bérleti rendszer, kétvágányú árrendszer), majd az *ipari termelésben* (vö. szerződéses rendszer, JFV-k) is elképesztő mérvű termelékenységnövekedést indukált. A tervutasítás mellett, majd egyre inkább helyette kialakuló adórendszer elősegítette a termelők profitorientáltságát, s - gyors piaci expanziójuk révén - Kína egyre erőteljesebben bekapcsolódott a *világgazdaság* véráramába. Kína

²⁴ 1992-ben az 1978-as 37%-hoz képest már csak 17% volt a központ részesedése az országos adókból (i.m.32).

²⁵ I.m.40. ill. 32.

²⁶ Jordán 1994:69

²⁷ Ld. pl. Rostoványi (1994)

tehát ilyen szempontból "nem rekedt bent a történelemben",²⁸ de jelentheti-e ez a liberalizmus jövőbeli kínai győzelmét, a politikai rendszer pluralizálódását?

A nagy paradoxon. A kínai mezőgazdaságban elhintett néhány liberális gazdaságfilozófiai *alapérték* magvai fokozatosan átnőttek az ipari termelés szférájába. A gazdaságátalakulás nagy paradoxona az, hogy a tervtől a szabályozás és a pénzügyi ösztönzés (vagy a pusztta békén hagyás) irányában elmozduló liberalizálódó, liberálisabbá váló gazdaságirányítás ellenére, a piac egyes elemeit magukévá tevő (kalkuláló, profitra törekvő, részesedésnövelést célul tűző), a termelés motorját alkotó vállalkozások kisebb részben *állami*, nagyobb részben pedig *közösségi tulajdonban* vannak. A kínai GNP-nek mára már csak a 25%-a (!) kötődik a bürokratikus állami vállalatokhoz, 75%-át pedig a nem állami szektor adja.²⁹ Az 1991-ben az ipari termelés 47%-át előállító nem állami tulajdonú vállalatok változatos formái³⁰ közül a közösségi tulajdonban állók dominálnak.³¹ Ezek esetében hangsúlyos a helyi szintekhez való kötődésük. Megjegyzendő, hogy a helyi vállalkozásoktól való függésük miatt a helyi önkormányzatok viselkedése sem szokványos: működésükben sokkal közelebb állnak egy "mini-konglomerátumhoz", mint a kormányzati bürokráciához.³² Az egyéni vállalkozásokon nyugvó hazai magánszektor és külföldi tulajdonban lévő cégek ugyanakkor egyaránt az ipari kibocsátás 5,7%-át adták, azaz a szerves kapitalista fejlődés alapját képező magántulajdon Kína esetében inkább közvetetten, áttételeken keresztül járult hozzá a *belső tőkefelhalmozáshoz*. A mezőgazdaságban a birtoklás lehetővé tétele, az iparban a vállalatok környezetének profitorientációt ösztönzővé alakítása, ezzel összefüggésben a profitfelhasználás szabadságának biztosítása és a vállalati bérfejlesztés korlátainak eltávolítása egy olyan közeget teremtett, melyben a társadalom jelentős részben az állami vagy közösségi tulajdon korábbiakhoz képest racionálisabb felhasználásának köszönhetően tett szert nemzetközileg is jelentékeny mértékű extrajövedelemre. Az állam beavatkozása, a vállalati környezet kialakítása nem közvetlen eszközökkel történt, hanem közvetetten: az állam megteremtette ill. újra felszabadította a piacokat³³ és a piacok orientálták tevékenységükben a vállalatokat.³⁴

²⁸ V.ö. Francis Fukuyama (1990)

²⁹ Jordán 1993:46

³⁰ Blahó 1994:34

³¹ Ők 1991-ben az ipari termelés 36%-át adták (Blahó 1994:35)

³² I.m.36

³³ Ma már az áruknak több mint 90%-a esetében megszüntették az adminisztratív árakat (Jordán 1994:71).

³⁴ Jordán 1993:45

Párhuzamok '68-cal? A kínai szocialista gazdaság a bekövetkezett változások hatására fő vonásában kezd hasonlítani az 1968-as magyar "reform-rendszerhez": a kínai szocialista nagyvállalati szféra állapotát is főszabályként a *se terv, se piac* állapota jellemzi. E mellett azonban jelentőssé váltak olyan közösségi tulajdonú vállalkozások, melyek piaci cselekvésében a profitorientált racionalitás, azaz a "kapitalista logika" a meghatározó, s bővült a magántulajdonban lévő vállalkozások köre is. Kína azonban egy hatalmas és gazdaságilag cseppet sem egységes ország. A *különleges gazdasági övezetek* megnyitásával a különbségek méginkább nyilvánvalóvá váltak. Ezeken a területeken ugyanis egyre tisztábban dominálnak a piaci viszonyok és a piacorientált szereplők, s szabad mozgásteret kap a magántulajdon. A gazdasági liberalizmus kontúrjai egyre élesebbek Kína délkeleti tartományaiban, de már a belső vidékeket sem hagyták teljesen érintetlenül.

A viszonylagos makroökonómiai stabilitás és a relatíve kiegyensúlyozott párturalom talaján Teng liberalizálással egyenértékű gazdaságpolitikai pragmatizmusa Kína esetében termékenynek bizonyult. A bérek és a fogyasztás növekedésével a világ népességének jelentékeny hányada emelkedett ki a szegénységből. Nagy kérdés, hogy miként lehet számukra biztosítani a *relatív jólét* tartós fennmaradását. Magyarországon 1968 után a magánszféra liberalizálásával nyílt út a *második gazdaság* kiépülése előtt, s ez tette lehetővé a társadalom gazdagodását. A további gyarapodáshoz azonban nálunk a külföldi kölcsönök nyújtottak fedezetet, ami a világgazdasági körülmények megváltozásával felborította a makrogazdasági egyensúlyt jelentékenyen hozzájárulván ezzel a központ politikai meggyengüléséhez. Az 1968 utáni magyarországi belső tőkefelhalmozást és a kölcsönök formájában bekerült külföldi forrásokat elsősorban a fogyasztás és néhány közgazdaságilag irracionális óriás-beruházás emésztette fel. *Kínában* mindehhez képest van azonban néhány alapvető és pozitív hatású *eltérés*. Megemlítendő a nagyobb *meztakarítási hajlandóság*, a relatíve *olcsóbb munkaerő*, a közeli és erős, *kínai eredetű magántőke* (Hongkong, Taiwan), a - Szovjetunióval való, a kelet-európai országokétól jelentősen eltérő viszony és az adósságcsapda veszélyének hiánya következtében - *nagyobb külgazdasági mozgástér*, valamint az ezzel ügyesen gazdálkodó, az *államot mint eszközt* felhasználó pragmatikus gazdaságirányítás. Az állam az ázsiai csodarecepteket követve ösztönözte az exportot,³⁵ s ezen politikájának sikerével stabilizálta a - belsőbb vidékeken addig szinte kizárólagosan - belső forrásokon nyugvó tőkefelhalmozást. A különleges gazdasági övezetek megteremtésével

³⁵ Vö. Rába András 1994:8-11

és az ott folytatott, a *külföldi eredetű tőkét* pozitívan diszkrimináló gazdaságpolitikájával képes volt magához vonzani annyi - eleinte főként kínai gyökerű, később más ázsiai (döntően japán) és amerikai - magántőkét, hogy az a gazdaság motorjává tette az említett területeket. Ebben azonban az eddig felsorolt tényezők mellett komoly szerepe volt az ország hatalmas méreteinek, mely *óriási piaci lehetőségeket* rejt magában. Tudják ezt a versengve Kínába igyekvő külföldi tőkebefektetők is: mára már tekintélyes az itt felbukkant különböző japán, amerikai, és multinacionális vállalatok névsora. Jellemző, hogy az amerikai befektetők olyannyira nem érznek a korábbi dél-afrikaihoz hasonló, morális eredetű visszahúzó erőket, hogy nyomásuknak köszönhetően az amerikai vezetés - politikai rosszsallásai ellenére - hamar beletörődött a Tienanmen tér messzeségébe és gazdasági kapcsolataik vonatkozásában lemondott addigi politikai követeléseiről.

Kulcskérdés: a stabilitás. A kínai vezetés szabad kezet kapott belpolitikájában és *kifelé* mindössze egyet kell tennie a kedvező külgazdasági kapcsolatok fenntartásához: *meg kell őriznie a gazdasági stabilitást*. Ha ez nem sikerül, akkor komoly megrázkódtatás érheti Kínát.³⁶ Ahhoz azonban, hogy ezt elkerüljék számos *nehézségen* kell úrrá lennie a kínai vezetésnek. Mindenekelőtt meg kellene őriznie a *gazdaság feletti kontrollját*, ami ekkora mértékű gazdasági növekedés mellett nem kis feladat. Ennek jegyében kezdtek 1993-ban a gazdaságirányítók újabb *kiigazítási politikájukba*, melynek legfőbb célja a gazdaság önmozgásának korlátozása. Ehhez kezelni kívánják az inflációt, a belső eladósodást, a forgalmi adó bevezetésének és a kétféle pénz egyesítésének negatív következményeit, de megoldást kell találniuk a profitelven nem működtethető szférák, vállalatok problémáira is, mert ezek finanszírozási lehetősége korlátozott, megoldás nélkül viszont politikai problémát is jelentő súlyos társadalmi feszültségek forrásai lehet. Látható, hogy az 1968 utáni Magyarországhoz hasonlóan Kínában is *ciklikus* a gazdasági *reformok* folyamata: a liberalizálás következményeinek a társadalmi integritásra vagy a vezetés pozíciójára nézve veszélyessé válása esetén rendszerint bekövetkezik egy-egy visszafogó, központosító periódus. A gazdaság kinyílásával a ciklusok lerövidültek, s egyre inkább felvetik a kérdést: meddig tudja a vezetés hatékonyan befolyásolni a folyamatokat. A tartományi vezetők ereje jelentősen gyengítette a központét, a délkeleti vidékeken pedig már a pusztta ellenőrzés lehetősége is egyre kisebbnek tűnik. Mi következhet ezután és milyen sors várhat a liberalizmusra?

³⁶ V.ö. a hongkongi tőzsde reagálása Teng betegségének és az utódlás bizonytalanságának hírére.

A reformok várható sorsáról. A "fukuyamás", kedvező történelem végi forgatókönyv szerint Kínában is kiteljesedhet a gazdasági liberalizmus és ez maga után vonhatja a *politikai liberalizmus* intézményrendszerének kiépülését. A totaliter modellek gazdasági liberalizálásának eddigi történetei rendszerint a politikai szféra liberalizálásába nőttek át. Bár a kínai reformerek hisznek abban, hogy a kapitalista módszerek átvétele nem jelent kapitalista utat, a gazdaságirányítás feletti kontroll megőrzési nehézségei révén maguk is szembesülnek a feloldhatatlannak tűnő dilemmával: *hatalmuk* legitimitásága egyre inkább a *gazdasági prosperitás függvénye*,³⁷ ezért a reformok leállítása súlyos társadalmi következményeket vonna maga után; másrészt viszont a központ hatalmi bázisát a *reformok* egyre jobban *kikezdi*, s úgy tűnik, hogy az a hagyományos módon hosszabb távon már nem őrizhető meg. A kínai kapitalizmust vadkeleti módon torzító, az ország nagyságához méltó méreteket öltő *korruptió*³⁸ és *szervezett bűnözés* csökkenti mind a központ hatalmát, mind pedig a reformok bázisát. A központ irányítása alól mind jobban kicsúszó *vidék "urai"*, a helyi hatóságok a parasztokra rótt egyéb terheikkel szintén a társadalmi stabilitást veszélyeztetik.³⁹

Jelen helyzetben ugyanakkor úgy tűnik, hogy egyelőre semmilyen jel sem utal arra, hogy a kiteljesedő gazdasági liberalizmust a politikai hatalom intézményesített pluralizmusa, majd parlamentáris berendezkedés meghonosodása követné.⁴⁰ Ezért izgalmas probléma, hogy egyáltalán van-e esély egy *önálló*, a liberálistól alapvetően eltérő *modell* kialakulására és túlélésére. Egyelőre úgy tűnik, hogy Kína ebben az irányban halad a létező/létezett szocializmusoknak egy sajátos útját járva. Amíg a gazdaság prosperál és a vezetés képes megőrizni a makroökonómiai stabilitást, addig politikai hatalmát csak a középszint visszaélései és a korruptió, valamint a különleges gazdasági övezetekre egyre inkább jellemző - a külföldi tulajdon által is erősített - önmozgás kezdheti ki. Ezek erodáló hatását látva a központi vezetés a legkeményebb eszközök alkalmazásától sem riad vissza.⁴¹ Küzdelmük eredményessége esetén nem lesz igazuk azoknak a kutatóknak, akik arra számítanak, hogy jelentős ellenzéki csoportok jönnek majd létre az autoriter politikai rendszerrel szemben. A politikai ellenzék elszigeteltsége, zárványos jellege ma már elsődlegesen nem a Tienanmen téri események bénító hatásának tudható be, hanem sokkal inkább annak, hogy képtelenek

³⁷ Jordán 1993:41

³⁸ V.ö. Jordán (1994)

³⁹ Ezt mutatják a parasztlázadások is. Ld. im.73.

⁴⁰ Az Országos Népi Gyűlés csak évente egyszer ülésezik és akkor is szűk két héten (!) keresztül, s nem valószínűsíthető, hogy a közeljövőben bármily módon lehetősége nyílne a nagyobb szerepvállalásra.

⁴¹ V.ö. Jordán 1994:78

gazdasági alternatívát nyújtani a jelenlegihez képest.⁴² Így viszont a javuló életszínvonal "kádári" politikai apátiával tölti el az emberek döntő többségét. Az igazi fordulópont tehát csak akkor lehet valószínűsíthető, ha tartósan megszűnik a gazdaság eddigi prosperálása. Ennek bekövetkezése lenne az igazi kihívás a mai legitimációját - a Kádár-rendszerhez hasonlóan - a tömegek gazdagodásának biztosításából nyerő kínai vezetés számára. Ha akkor is képesek lesznek életben tartani önálló modelljüket, akkor az akár még az európai paradigma és az annak talaján megerősödött Nyugat-Európa háttérbe szorulását is jelentheti.⁴³ Ha viszont ismét nemmel felel majd a történelem, azaz a pártvezetés törvényszerűen hatalma megosztására/átadására kényszerül, akkor a tárgyalásos *átmenet* - Latin-Amerikából, illetve Dél- és Közép-Európából már ismert - *békés módzatai* mellett a *konfliktusos forogatókönyveket* sem lehet kizárni. Ekkor a feszültségek enyhébb esetben az ország egyes részeinek (különösen a délkeleti tartományoknak) az önállósodását, elszakadását eredményezhetik, de magukban hordozhatják egy polgárháború és az ország szétesésének veszélyét is, ami viszont már nemzetközileg is súlyos válságot okozhatna.

Amíg azonban tart a gazdasági stabilitás, addig az a legfontosabb kérdés, hogy képes lehet-e egy autokratikus uralkodó (jelen esetben a KKP) politikai hatalma megőrzésére egy ilyen méretű országban a gazdaság központosítása nélkül? Ebből adódik a másik kérdés, nevezetesen hogy egyáltalán módjában áll-e egy olyan gazdaságot ellenőrizni, melyben ilyen mérvű és hosszú liberalizálódás ment végbe? Ha igen, akkor Kína képes lehet megőrizni sajátos civilizációját, képes lehet ellenállni az európai paradigma kínai hódításának, vagy esetleg arculatát markánsan megőrizve alkalmazkodni ahhoz. Ha nem, akkor a fentebbi forogatókönyvek mind beilleszthetők a fukuyamai gondolatmenetbe, s az alternatív fejlődésben reménykedők egy különös kísérlettel lesznek szegényebbek.

Gallai Sándor

⁴² Jordán 1993:41

⁴³ A különböző régiók világgazdasági fejlődésének dinamikáját tekintve (ld. Inotai 1994:31) már így is prognosztizálható a Távol-Kelet és Európa közötti súlyponteltolódás bekövetkezése. Ez volt a döntő oka annak is, hogy az Egyesült Államok nem régiben nyitott az ázsiai integráció irányában.

Felhasznált irodalom

- 15 Years of Economic Reform in China, 1978-1993*, New Star Publisher, Peking
- Blahó András: *Russian Transition - Chinese Reforms. A Comparative View*, UNU/WIDER, Forssa Printing House Ltd.
- Fukuyama, Francis: *A történelem vége?*, Világosság, 1990/1, 9-24. o.
- Inotai András: *Az új regionalizmus a világgazdaságban*, Külgazdaság, 1994/1, 28-44. o.
- Johnson, D. Gale: *The Peoples Republic of China, 1978-1990*, ICEG, ICS Press, San Francisco, California
- Jordán Gyula: *A sárkány fejének levágása*, Valóság, 1994/8, 65-79. o.
- Jordán Gyula: *Szocializmus kínai jelzőkkel, szocialista piacgazdaság, vagy..*, Társadalmi Szemle 1993/7, 39-49. o.
- Polonyi Péter: *Kína története*, Maecenas, Budapest
- Rába András: *Világgazdasági változások, gazdaságpolitikai alkalmazkodás*, Külgazdaság 1994/4, 4-12. o.
- Rostoványi Zsolt: *A világrendszer kulturális-civilizációs megosztottság*, Valóság, 1994/1, 1-15. o.

Európai alternatívák

Az Európai Unió nemsokára megnyíló kormányközi konferenciája várhatóan egy kiterjesztett és még centralizáltabb integráció felé vesz irányt. Nem kevesen vannak azonban a kontinens nyugati felén, akik másféle Európát szeretnének. Különösen sok bírálója akad az uniónak Skandináviában, ahol a Maastrichti Szerződés által halálra ítélt jóléti állam és a közvetlen demokrácia hagyományai még mindig igen erősek. A dán parlament épületében (Christiansborg) nemrég nemzetközi konferenciát rendeztek a föderalizmust ellenző politikusok és szakértők, akik az unió bírálata mellett alternatív elképzeléseket is felvázoltak.

Az Európai Uniót kritizálók gyakran használják a "demokratikus deficit" kifejezést, utalva arra, hogy a brüsszeli döntéshozatalra túl nagy befolyással vannak bizonyos ellenőrizhetetlen érdekcsoportok. *Ole Krarup*, dán európai parlamenti képviselő szerint ez a kifejezés az évszázad eufemizmusának tekinthető. A brüsszeli bürokráciának semmi köze a demokráciához, az Európai Parlamentnek körülbelül olyan szerepe van, mint a forradalom előtti orosz dumának.

Közismert tény, hogy Nyugat-Európa lakosságának fele euro-szkeptikus, vagyis kétségei vannak affelől, hogy az integráció jelenlegi menetrendje - a föderális Európa, középpontjában a monetáris unióval, - a helyes irányban fejleszti-e a kontinens gazdaságát. Az *Economist* által nemrégiben közzétett közvéleménykutatási eredmény szerint az egységes valuta bevezetését a lakosság többsége azokban az országokban támogatja, amelyeknek nemzeti valutája gyenge (Olaszország, Spanyolország stb.), míg az erős valutával rendelkező államokban többségben vannak a kételkedők (Németország, Ausztria stb.).

Az erősebb országok kormányzó elitjeinek fejében azonban meg sem fordul az a gondolat, hogy a politika irányvonalának kellene igazodnia az emberek véleményéhez. Pont fordítva gondolkodnak: csak az lehet a kérdés, hogyan idomítsák hozzá a közvéleményt az üzleti szféra által egyszer s mindenkorra kijelölt feladatokhoz. Dániában húsz év leforgása alatt négyszer rendeztek népszavazást az európai integrációval kapcsolatos kérdésekről, ezzel szemben például a németeket negyven éven keresztül nem kérdezte meg senki arról, hogy akarnak-e közös piacot, közös agrárpolitikát, vagy egységes valutát. Nagy-Britanniában a csatlakozásról tartottak népszavazást annak idején, a

monetáris unió megszavaztatásáról azonban szó sem lehet, ugyanis egészen biztos, hogy a többség elutasítaná azt.

A népszavazás meghirdetése persze nem garancia semmire, hiszen az ilyenkor működésbe lépő propaganda gépezetekkel nehéz felvenni a versenyt. Az ígéretek és fenyegetések sokaságában kell az állampolgárnak eligazodnia. Az 1994-es népszavazásokra visszatekintve *Per Gahrton*, az Európai Parlament svéd tagja arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1994-es népszavazások előtti ijesztgetésekből gyakorlatilag semmi sem igazolódott. Norvégiát például azzal fenyegették, hogy ha nemet mond az EU-ra, akkor kirekeszti magát a főbb döntéshozatali fórumokról, és a svédeknél-dánoknál kell majd lobbiznia, ha hangját hallatni akarja. A tényleges helyzet inkább ezzel ellentétes: sokkal gyakrabban fordul elő, hogy a dánok, svédek, finnek lobbiznak a norvégoknál, amennyiben azt akarják, hogy az ENSZ-ben valaki képviselje véleményüket, amely mind ez idáig általában progresszívabb volt a kontinentális Európáénál. Nekik ugyanis - függetlenül attól, hogy mi a véleményük, - alkalmazkodniuk kell az EU "közös" álláspontjához (helytelen lenne persze, ha erről bárkinek is a demokratikus centralizmus jutna eszébe).

A norvégok köszönik, jól vannak. Gazdasági növekedésük dinamikus, a munkanélküliség alacsony, a bálnákat pedig csak módjával ritkítják. Ezzel szemben a svédek többsége becsapottnak érzi magát. Ha most rendeznék a népszavazást a belépésről, döntő fölényrel győzne a nem; sőt, ha arról rendeznék népszavazást, hogy Svédország kilépjen-e az EU-ból, akkor a többség igennel szavazna.

A skandináv euro-szkeptikusok egyik jellegzetes figurája, *Keld Albrechtsen* dán parlamenti képviselő szerint az európai együttműködés nem igényli azt, hogy a létező demokratikus rendszereket alárendeljék egy nemzetállamok fölötti szervezetnek. Nem fogadható el az sem, hogy az egységes piac követelményeit szolgálja az összes egyéb szempont, így például a környezetpolitika is. Az egységesítés és a centralizáció helyett sokkal inkább a regionális és funkcionális szervezetek irányában kellene elmozdulni, amelyekhez az országok önként, hosszan tartó bürokratikus procedúrák nélkül csatlakozhatnának. Az európai biztonságpolitika alapvető keretének az EBESZ-t kell tekinteni, és csak helyeselni lehetne, ha csökkenne a NATO súlya.

Jan Öberg professzor, a Svédországban működő Transznacionális Béke- és Jövőkutató Alapítvány igazgatója úgy látja, hogy a NATO még mindig nem lépett ki a hidegháború fogalomrendszeréből. A hidegháború győztesei azt hiszik, hogy "a jó rendszer legyőzte a rosszat", és nem elemzik a győztes rendszer hibáit és a legyőzött erényeit. Jugoszlávia tragédiája mindennél jobban érzékelteti, hogy a jelenlegi nyugati intézmények alkalmatlanok a komplex konfliktusok kezelésére, vagyis a biztonság megteremtésére. Az ország szétesésében Öberg szerint döntő szerepe volt az eladósodásnak, illetve ennek nyomán a Valutaalap és a Világbank által előírt reformoknak. Szlovénia és Horvátország elismerésekor pedig tökéletesen megjósolható volt a balkáni tragédia bekövetkezése. S ha most Bosznia-Hercegovinában újabb "berlini falat" építenek nyugat és kelet között, az nem megoldani, hanem hosszú időre tartósítani fogja a feszültségeket.

Az EU propagandistái szerint az integráció - és annak jelenlegi formája - természetes folyamat, amelynek nincs alternatívája. Krarup, Öberg és a többiek szerint viszont a maastrichti Európa egyszerűen működésképtelen: csak alternatívák vannak. Vonatkozik ez Kelet-Közép-Európára is, amelyet - *Ulla Klötzer*, a finn zöldek politikusa, az anti-föderalista mozgalom vezetője szerint - eddig sokkal inkább kihasznált, és nem segített Nyugat-Európa. Klötzer úgy gondolja, hogy az egész földrész biztonságát és fejlődését segítené, ha az EU és a FÁK között egy semleges zónát alakítanának ki, amely összekapcsolná a balti és az alpesi semleges blokkot.

A skandinávok többsége szívesen látná a volt szocialista országokat egy összeurópai integrációs szervezetben, de távol áll tőlük, hogy a beláthatatlan következményekkel járó monetáris uniót ránk kényszerítsék. Jelen pillanatban ugyanis semmiképp nem tekinthetjük jóindulatúnak azokat az elvárásokat, amelyek a maastrichti konvergencia kritériumok teljesítésére ösztönöznek bennünket. Egyrészt azért, mert Magyarország olyan távol áll a maastrichti mutatóktól, hogy talán még egy holdutazást is előbb végre tudunk hajtani, mint e mutatók önerőből történő elérését. Másrészt pedig, ha netán teljesítenénk is a monetáris unió feltételeit, semmi garancia nincs arra, hogy ez meggyorsítaná a csatlakozás és a felzárkózás folyamatát.

Köztudott egyébként, hogy a maastrichti elvárásoknak e pillanatban csak Luxemburg tud megfelelni Nyugat-Európában, máshol pedig - lásd a francia kalandot - a társadalom ellenállása fogadja a pénzügyi szempontok érvénye-

MŰHELY

sítését. Ha ez így megy tovább, a monetáris unió egyetlen történelmi produktuma az lesz, hogy Luxemburnak végre lesz önálló valutája. Az is valami...

Andor László

A fogoly dilemma etikai vetületei különös hangsúlyt fektetve az utilitarista etikára

A játékelmélet a mai társadalomtudományi gondolkodás jelentős módszertani háttérévé vált az utóbbi években. Számos társadalmi probléma modellezésére és elemzésére használható. Dolgozatomnak az a célja, hogy a játékelmélet egyik alapmodelljén, a fogoly dilemmán keresztül a társadalmi igazságosság problémáját megvizsgálja. (Ezen felül nem célolok, hogy a játékelméletnek mint elemzési keretnek a kritikáját adjam.) A fogoly dilemma által bemutatható a társadalmi elosztás többféle értelmezési lehetősége, mégpedig a felírt kifizetések leolvasásával.

Az elosztás igazságosságát többen többféleképpen próbálták leírni, de mivel maga a fogalom nehezen definiálható, nincs egyértelmű meghatározása. Ezért megpróbálom röviden felvázolni a ma leginkább ismert nézeteket, mégpedig Rawls, Hayek, Nozick és az utilitaristák, közülük Harsányi elméletét. Először azonban néhány gondolat erejéig a játékelmélet alapjait mutatom be a könnyebb megértés kedvéért.

A játékelmélet

“A játékelmélet elsősorban nem a szerencse- és a társasjátékok elmélete”¹, hanem annál tágabb tartalommal bír. Feladata, hogy az egyes társadalmi csoportok tagjai közötti konfliktusokat, ellentétes érdekeket feltárja. Emiatt a játékok szereplőiről feltételezzük, hogy ismerik saját érdekeiket, és tudják azt, hogy viselkedésük befolyásolja a többiek viselkedését, eredményeit. Vagyis tisztában vannak környezetük feltételeivel, és tudják, hogy a környezetében élők ugyanúgy gondolkodnak, mint ők.

Ha történetét röviden áttekintjük, kiderül, hogy az egyes elméletek létrejötte valamely társadalmi dilemmához köthető. A legelső mű, mely ebben a témában született egyelőre "csak" elméleti háttérrel kívánt adni. Ez a mű 1928-ban látott napvilágot Neumann János tollából, 1947-ben pedig Oscar Morgensternnel közösen jelent meg (második kiadásban) ennek a munkának a kibővítése². A 30-as, 40-es években uralkodó önérték-közérték ellentét matematizálása jelentett kihívást a társadalomtudósok egy

¹ Eső Péter (1995) 1. o.

² J. von Neumann: Zur Theorie der Gesellschaftsspiele. Mathematische Annalen, 100, 1928.

J. von Neumann-O. Morgenstern: Theory of Games and Economic Behavior.
2nd edition Princeton 1947.

részének, mely ellentétek elemzése során értelmezték az emberi kapcsolatokat, az együttműködési formákat, a kommunikációs módokat és a döntési folyamatokat. Az 50-es évek az agresszív stratégiák elemzésének az időszaka volt, amivel a háborús szituációk magyarázatát kívánták adni: biztos siker, maximális haszon, de csak egymás kárára megszerezhető módon (zérus összegű játékok korszaka). Az 50-es, 60-as évek fordulójára az agresszív stratégiákkal szemben a kooperatív stratégiákkal kezdtek elfoglalkozni. Megfogalmazódott, hogy a társadalmi, nemzetközi politikai, környezeti tényezők együttes figyelembevételére kell, hogy meghatározza az egyes stratégiák alkalmazását, és ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy már nem engedhető meg az agresszív stratégiák folytatása. Ezzel kezdetét vette a hidegháborúk korszakának megértése. A társadalom kezdett önmagára eszmélni, és felszínre kerültek a társadalomban lévő egyenlőtlenségeket. Az újfajta konfliktushelyzet a kooperatív stratégiák térhódítását hozta magával, és ekkor, a 60-as, 70-es évek fordulóján kezdtek komolyabb kutatásokat ezen problémák elemzésére³. Így jutott nagy szerephez a fogoly dilemma. Beszélhetünk tehát kooperatív és nem kooperatív játékokról, attól függően, hogy megengedjük-e a szereplőknek az egymással való együttműködést a játék során avagy nem. Ha megengedjük az összejátszást, abban az esetben a kooperálásnak mindenki által szigorúan betartandó szabályait kell lerögzítenünk.

A játékelmélet *döntési szituációkkal* foglalkozik. Az egyes szituációk során a szereplők döntési alternatíváinak eredményeit maga a döntés ténye határozza meg. A döntési szituáció konfliktushelyzetet, vagy közös érdek és/vagy egyéni érdek ütközést tartalmaz.

A játék során a *játékosok* játszanak, önálló döntéshozóként befolyásolják a játékot. Ezek a játékosok lehetnek egyének, vállalatok vagy közösségek (általában a modell kezelésének megkönnyítése érdekében két szereplővel dolgoznak). A játékosok eltérő képességekkel rendelkeznek, azonban azonos célok vezérlik őket.

A játék menete során *akciókat* hajtanak végre, mely akciók sorozata képezi az egyes stratégiákat. A *stratégiák* egy halmazba rendezhetők, mely halmaz a tervezett magatartási formákat tartalmazza (ezek között lehetnek nem reális kimenetelű esetek is), és a játékos a legreálisabbat, a számára legnagyobb hasznosságot biztosító lehetőséget választja ki közülük. Ekkor racionális játékosról beszélünk. A játék eredménye a *kifizetés*, ezek elérhető eredmények, melyek közül egy valósul meg a játék végére.

³ Ld. például Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák

Általában pénzegységeket, illetve hasznosság-értékeket fejez ki, mely értékeket egy táblázat foglalja össze, és ezt a táblázatot nevezik eredmény-mátrixnak.

A játékban elengedhetetlenül fontos szerepe van az információnak. Minden játék rendelkezik egy információs struktúrával, melynek elemei a játékosokhoz, a döntési pontokhoz és az eredményekhez kapcsolódó ismeretek, és az ezek által determinált játékszabályok. Előfordulhat azonban, hogy az egyes játékosoknak nem egyforma az információs halmaza.

Mindezeket azért tartottam fontosnak bemutatni, mivel a fogoly dilemmát a fentebbi dimenziók mentén kívánom jellemezni annak érdekében, hogy a játék konkrét formáját fel lehessen írni, és abban meg lehessen találni a társadalmi igazságosságnak megfelelő analógiát.

A következőkben a fogoly dilemmának olyan változatát vázolom fel, mely egy aszimmetrikus elosztási helyzetet szimbolizál, amely a javak iránt mutatott eltérő hasznossági értékekben jelenik meg. (Később lesz szó arról az esetről is, ahol a játékosok azonosan értékelik az egyes jószágokat.)

Rosencrantz és Guildenstern a haramiák között⁴

“Két szereplőnk, Rosencrantz (R) és Guildenstern (G) a dán udvar felé tartván nagy bajba keveredik (Shakespeare erről nem ír, úgyhogy a történet innen kezdve, ha lehet, még inkább kitalált). Haramiák támadják meg őket, lovukat elveszik, s ez még nem elég: mindkettőjüknek felteszik a kérdést: társa hova rejtette el a pénzét? Ha mindketten elárulják a másikat, akkor humánus módon hagynak náluk némi aprót a hátralévő gyalogútra. Ha csak az egyikük hajlandó erre, akkor ő a lovát is visszakapja és bántatlanul távozhat, a másikat viszont fáradtságot nem kímélve alaposan kifosztják. Ha mindketten kitartanak, akkor az útonállóknak nem vesztegetik tovább idejüket, s ők szabadon (bár gyalog) távozhatnak. Pénzük egyformán kevés, de Rosencrantz lova jobb”⁵.

Egy játékot kétféle formában célszerű felírni: normál és extenzív formában. Az extenzív forma egy fa, mely döntési csomópontokra bontja le a játékot, a normál forma pedig a már korábban említett kifizetési-mátrix, mely ebben az esetben egy kétszeres alakot ölt. Az egyszerűség kedvéért ez utóbbit fogom felírni. Két stratégia létezik:

⁴ A fogoly dilemmát rendhagyó módon mutatom be az ötletet Eső Péter írásából plagizálva.

⁵ A játék eredeti leírását ebben a szellemes formában Eső i.m.6.o-án találhatjuk meg.

MŰHELY

kitartás (K) vagy árulás (Á). Ez négy kimenetellel társul: vagy csak egyikük árul, vagy csak másikkuk, vagy mindketten, vagy egyikük sem. Az alábbi táblázat olvasata: két sora R, két oszlopa G lehetőségeit tartalmazza, kifizetések pedig R - G sorrendben szerepelnek a táblázatban. A táblázatból egy jelentős dolgot emelnék ki, mégpedig azt, hogy Rosencrantznak lova megtartása (mivel az a jobbik fajtából való) nagyobb hasznot, 8 egységet jelent, mint Guildensternnek, akinek a lova csak 3 egységet ér.

		Guildenstern	
		K	Á
Rosencrantz	K	2; 2	-1; 3
	Á	8; -1	0; 0

A játékosoknak ezen kimenetek közül kell választaniuk. Amit ezek közül egy racionális játékos, aki hasznossága maximalizálására törekszik, kiválaszt, illetve játszik, az lesz a játékos domináns stratégiája. Vagyis domináns az a stratégia, amelyet a játékos a többi stratégiával szemben előnyben részesít. Ebben az esetben mindkettőjüknél az árulás lesz a domináns. Így egészen leegyszerűsítve (bár eléggé el nem ítéhető módon) azt mondhatjuk, hogy ha mindkettőjüknek létezik domináns stratégiája, akkor azok metszéspontja adja meg a Nash-egyensúlyi megoldást⁶.

Mint látható mindketten az árulást választják (a (0,0) kifizetés mellett), holott nem ez lesz a számukra legnagyobb kifizetést eredményező megoldás. Van egy olyan alternatíva, amelybe elmozdulva mindketten jobban járnának. Ez a (2,2) kifizetést eredményező szituáció, vagyis az, ha mindketten kitartanak, és némi pénzzel a zsebükben szabadon távozhatnak. Azt az egy adott kimenetből történő elmozdulást, mely során valaki úgy tud javítani helyzetén, hogy közben mások helyzete nem rosszabbodik, Pareto-optimális elmozdulásnak nevezzük. Ha egy játékban nincsen lehetőség több Pareto-optimális elmozdulásra, akkor ez a kimenet a játék Pareto-optimális megoldása. Rosencrantz és Guildenstern a kitartás választásával juthatnak el a paretoi értelemben vett optimumhoz, vagyis a (2,2) kifizetést biztosító kimenethez. Ahhoz azonban, hogy ehhez a kifizetéshez jussanak meg kell engednünk a kooperáció lehetőségét.

⁶ A Nash-egyensúlyt pontosabban úgy definiálhatjuk, mint egy olyan szituációt, ahol minden egyes játékos stratégiája a többi játékos egyensúlyi stratégiájára adott legjobb válasz.

Mikor áll fenn ez a lehetőség? Akkor, ha mindenki saját érdekeit próbálja meg követni egy magasabb hasznossági szint elérésére (és ez egy kissé megdöbbentő lehet). Ehhez az kell, hogy mindketten hihetően el tudják magukat kötelezni a kooperáció mellett. Az együttműködés megkönnyíthető valamilyen külső eszköz segítségével, amit korábban betartandó szabályoknak neveztem, az őket kiegészítő végrehajtó intézménnyel egyetemben. Példánkban megtestesítheti ezt a dán király vagy az arisztokrácia, de előfordulhat belső késztettség is, melyet valamely általuk elfogadott erkölcsi norma, korábbi tapasztalat képvisel. Előfordulhat olyan eset is, amikor önmagától létrejön az összejárás, gondoljunk itt a haramiákkal történő sokadkori találkozásra. (Játékelméleti szempontból az ilyen szituációt ismételt játéknak nevezzük.)

Mielőtt hozzákezdenék az igazságosság elméletek bemutatásához néhány megjegyzést tennék az eddig leírtakkal kapcsolatban. A játékelmélet az utilitarista felfogásra épül, ennek megfelelően a kifizetések hasznosságértékekben vannak megadva. A nem utilitarista elosztás-elméleteket tehát egy utilitarista elemzési keretbe fogom ágyazni amikor a fogoly dilemmát értékelem.

Az elosztás igazságosságára vonatkozó elméletek

Rosencrantz és Guildenstern esete átültethető osztársadalmi szintre. Számos olyan társadalmi szituáció van, amikor hasonló helyzetű döntésekkel találjuk magunkat szemben⁷. A politika és a gazdaság is belekényszerül ehhez hasonló szituációkba, ahol nem feltétlenül tudnak és kell saját érdekeik szerint eljárni, hanem sokszor az adott társadalomban uralkodó etikai kódexre kell hagyatkozniuk.

Kik voltak az etikai kódexek “nagy ideológusai”⁸?

Elsőként **John Rawls** munkásságát említem meg. Elvei nyomán a liberális egalitaristák közé sorolható. Felfogása a szerződéselméleti hagyományokra támaszkodik, kiegészítve gondolatvilágát a modern döntéselméletből merített fogalmakkal. Központi problémája a társadalmi igazságosság meghatározása. Abból indul ki, hogy maguknak a társadalmi intézményeknek kell szétosztaniuk az alapvető jogokat és kötelezettségeket, valamint meghatározniuk a társadalmi hasznok eloszlását. Ha a társadalom tagjai ezt az elosztást igazságosnak tartják, akkor válik maga a

⁷ Ld. pl. Hankiss: Társadalmi csapdák

⁸ Az egyes igazságosság elméleteket leegyszerűsített formában fogom ismertetni.

társadalom működőképessé. Az igazságossági kritériumoknak egy eredeti megállapodás során kell létrejönniük minden alapvető társadalmi struktúra számára.

Az igazságosság elvei a tudatlanság fátyla mellett választódnak ki. A tudatlanság fátyla alatt Rawls azt érti, hogy az egyének közül senki sem ismeri a társadalomban elfoglalt helyét, osztályát, pozícióját, sem természeti képességeit, olyanokat mint ész, erő, sem pszichológiai adottságait, sem saját értékítéleteit, ide értve a dolgokhoz kapcsolódó hasznosságértékeket. Ez azt biztosítja, hogy képesek elfogulatlanul véleményt nyilvánítani a társadalom egészéről, teljesen egyenrangú partnerekként kezelik egymást, és szembe kell nézniük az abból fakadó bizonytalansággal, hogy nem tudják a jövőben társadalom mely csoportjába fognak tartozni (ebben az értelemben kockázatkerülőnek nevezhetjük őket). Vagyis az elvek meghatározása során senki sem kerül előnyös vagy hátrányos helyzetbe. A Rawls által használatos maximin szabály ezekre a feltételekre épül, melynek a társadalmi elosztás szempontjából igen nagy jelentősége van. Ez az elv elégíti ki azt a feltételt, hogy a társadalomban senki se jusson a szélsőséges nyomor állapotába, vagyis mindenki számára ugyanolyan mértékben biztosítva legyenek az alapvető javak (a különböző szabadságjogok, megélhetési feltételek, társadalmi elismertség). "Minden társadalmi értéket egyenlően kell elosztani, hacsak valamennyi, vagy akár az összes érték egyenlőtlen elosztása nem szolgál mindenki előnyére."⁹ Vagyis a társadalmat úgy kell igazgatni, hogy a legkedvezőtlenebb pozíciójuk helyzete javuljon a legtöbbet, azaz az igazságosság ezen elve prioritást, Rawls szavaival élve lexikografikus elsőbbséget élvez a hatékonyság elvével és a hasznosságok maximalizálását követő elvvel szemben.

Mit gondolnak erről a kérdésről az empirikus és a természetjogi libertariánusok?

Először az empirikus libertariánusok egyik képviselőjét, **Friedrich A. von Hayek** álláspontját nézzük meg. Az ő kiindulópontja a szabadság értelmezésében rejlik. Ez a szabadság a döntési alternatívák közötti választás szabadságát foglalja magában, mely a dolgok megtételének a lehetőségét jelenti, azaz úgynevezett kényszer nélküli szabadság. Másik kiindulási alapja a tudás és az ismeretek szubjektivitása, és az ebből fakadó korlátozottság. Harmadrészt jelentősen formálja nézetét a szubjektivitás kizárólagossága, a társadalom egyéni entitásokból való felépülése, a módszertani individualizmus.

⁹ J. Rawls: A Theory of Justice. Oxford University Press, Oxford 1985, p. 62.

Megfogalmaz két társadalmi ideáltípust: a kialakított és a spontán társadalmi rendet. Ő maga ez utóbbit tartja eléréndőnek, amelyben nincsenek általános szabályok, parancsok, csupán olyanok, melyek az egyes kizárható és kizárandó cselekvési alternatívák körét jelölik ki. A társadalom illetően működéséhez pusztán a keretfeltételek kell kívülről meghatározni, vagyis a társadalom a "láthatatlan kéz" által vezérelt piacoz hasonlítható. Így a társadalmi vagy elosztási igazságosságról értelmetlenség beszélni, mivel azt a spontán rendre jellemző önműködő mechanizmusok automatikusan kialakítják. A társadalmi egyenlőség a törvény előtti egyenlőség kérdésére redukálódik. Egy központi igazgatási intézmény csak ezen feltételnek a teljesülésére hivatott ügyelni.

A természetjogi libertariánusok legjelentősebb képviselője **Robert Nozick**. Nézetei nem állnak messze Hayek nézeteitől. Nozick etikája jogértelmezésen alapul. Kétféle jogot határoz meg: az instrumentális és a morális jogokat. Az instrumentális jogok bizonyos célok elérhetőségét szolgálják, a morális jogok a célok eléréséhez felhasználható eszközöknek szabnak korlátot. Az előbbi a társadalom helyzetén kíván javítani, ez utóbbi pedig a "morálisan még elfogadható bánásmód minimális feltételeit" kívánja megkötni. Nozick foglalkozik a tulajdon és a rendelkezési jogokkal. Ez alapján beszél a "szerzés igazságosságáról", mely a még senki által nem birtokolt javakhoz való hozzáférhetést szabályozza, és beszél az "átruházás igazságosságáról", mely a már birtokolt javak társadalmon belüli mozgatását szabályozza. Harmadrészt beszél a kompenzáció elvéről, mely az előbbi két elv be nem tartása miatt kárt szenvedettek kárpótlásával foglalkozik.

Nozick azt mondja, hogy egy társadalom attól válik igazságossá, ha a fentebb említett három elv egyszerre teljesül. Ha ettől eltérő változat valósul meg, akkor az a társadalom vagy erkölcsileg elfogadhatatlan vagy instabil lesz. A három elv meghatározhat valamilyen elosztási mintát. Vagy minta szerinti forma valósul meg, vagy olyan ahol nincsenek minták. Az előbbi forma a társadalmi hasznok valamely dimenzió melletti elosztását determinálja, vagyis ez fogja meghatározni az igazságosság mértékét. Az utóbbi esetben létrejövő mérce az adott személy javak feletti rendelkezés jogosságát, illetve a javak elosztásának a milyenségét jelöli meg az elosztás elvének. Nozick újabb dimenzióként a múlt szerepét viszi bele elemzésébe, vagyis azt mondja, hogy vannak olyan elosztási sajátosságok, amelyek kapcsolódnak múltbeli sajátosságokhoz (például az egyének múltbeli teljesítményének értékelése); ezeket "történeti elveknek" nevezi. Vannak azonban olyan elosztási elvek, melyek nincsenek

tekintettel múltban történt eseményekre, cselekedetekre. Ezeket Nozick “végállapot- vagy végeredmény-elveknek” nevezi.

Mégis melyik Nozick szerint az igazságos elosztási forma? Megengedhetetlennek tartja, hogy az adott társadalom kizárja a javakhoz való hozzájutás történeti sajátosságainak figyelembevételét. Emellett azt vallja, hogy nem lehet egy olyan társadalom stabil, mely elosztási mintákat követ, csak abban az esetben, ha az ilyen társadalomban élő emberek életébe beavatkozunk. Ez utóbbi állítása teljesen összhangban van Hayek spontán rendjére vonatkozó állításával.

Végezetül bemutatnék még egy elosztási igazságosságra vonatkozó érvelést, az utilitarista etikát. Sokan azt mondják, hogy utilitarista etika nem létezik, **John C. Harsányi** azonban megpróbálkozott eme állítás ellenkezőjének bizonyítására.

Mi érvelésének az alapja? Három feltételből indul ki: az első az egyéni racionalitás axiómája, mely az egyén preferenciarendezésére köt ki kritériumokat (egy racionálisan cselekvő egyértelműen meghatározható, folytonos preferenciarendszerrel rendelkezik, ismeri a kimeneteket vagy az egyes kimenetek valószínűségét, és mindig azt az alternatívát választja, amelyik a nagyobb hasznosságot biztosítja számára); a második a morális preferenciák racionalitásának axiómája, mely az előbbi racionalitási kritériumokkal analóg posztulátum; a harmadik a Pareto-optimalitás feltétele, mely itt azt jelenti, hogy a társadalmi állapot paretoi értelemben optimális, ha a társadalom egyik tagja preferálja az A társadalmi állapotot B-vel szemben, és a többiek közül senki sem preferálja B állapotot A-val szemben. Ha egy társadalom kielégíti a fentebbi feltételeket, akkor felírható rá a társadalmi jóléti függvény. Az eredmény az egyéni hasznossági függvények lineáris összege lesz. Ekkor még nem tudjuk biztosan, hogy a személyek között létezik-e összemérhetőségi kritérium. Az összehasonlíthatóság kétféle képpen oldható meg: vagy önkényesen kijelöljük a társadalom hasznosságában való egyéni részesedéseket, vagy egy negyedik axiómát vezetünk be, a mindenki együttes kezelésének kritériumát. Ezzel azt állítja Harsányi, hogy az elosztási probléma egy fontos kérdése feloldható olyan feltevessel, mely a társadalom tagjainak egyenlő kezelését jelöli meg¹⁰.

Harsányi kimondja tehát a társadalmi hasznosságra vonatkozó összefüggést: a társadalom jóléti függvénye a társadalomban megjelenő összes egyéni hasznosság számtani közepe.

¹⁰ Mint látható ez a kitétel kísértetiesen hasonlít Rawls elvéhez.

Az egyéni hasznosságokat elsősorban az egyének érdekei határozzák meg. Racionális érdekek az elmélet szerint az egyén saját jóléte, illetve a társadalom többi tagjának jóléte. A többi elvont emberi érték (mint például a többiek számára annyira hangsúlyozott szabadság, egyenlőség, demokrácia, rend, igazság stb.) annyiban hasznos, amennyi hasznot a velük való tiszteletteljes együttélés juttat. Ha minden egyéni érdeknek azonos jelentőséget tulajdonítunk, akkor az lesz a legjobb erkölcsi elv, amely a legnagyobb hasznosságot biztosítja a társadalomnak.

A hasznosságon alapuló erkölcsi elméletnek kétféle értelmezése van. Maguk az utilitaristák azt tartják reálisnak, mely kimondja, hogy erkölcsileg az a cselekedet helyes, amely az "optimális erkölcsi kódexnek" megfelel, mely kódex azon cselekedetekre vonatkozó elvárásokat tartalmazza, amik a legnagyobb társadalmi hasznosságot jelentik (szabály utilitarizmus - Rule Utilitarianism). Ezzel szemben jelenlévő másik felfogás szerint az a cselekedet erkölcsös, amely az adott szituációban a legnagyobb társadalmi hasznosságot nyújtja (minden más dimenzió figyelmen kívül hagyása mellett; cselekvés utilitarizmus - Act Utilitarianism). Hosszas bizonyítás útján (amire most nem térek ki) belátható, hogy az optimális erkölcsi kódexszel rendelkező társadalom társadalmi hasznossági szintje nem alacsonyabb - sőt jóval magasabb -, mint az olyan társadalomé, mely pusztán a társadalmi összhaszon maximalizálására törekszik.¹¹

Harsányi annyiban tartja többre az utilitarista etika eme eredményét a korábban említett gondolkodókénál, hogy azok erkölcsi intuíciókra hagyatkozva állították fel elméleteiket, míg az utilitaristák "az egyetlen racionális alapelvre, a társadalmi hasznosságra"¹² alapoznak. Az erkölcsi intuíció használata elméletek felállításánál hiányosnak mutatkozik, mivel azok személyenként eltérőek, és azáltal a társadalmi helyzet által determinált, amelybe beleszülettünk. Ezért azokat pusztán az elméletek megértése céljából javasolt használni.

Rawls-szal szemben konkrét kritikai észrevételként azt hozza fel, hogy olyan politikai ideológiát támogat, mely ellensége a tehetségnek, a kimagasló teljesítménynek, az egyéni kiválóságnak. Nem jut számukra részesedés a társadalmi díjazásból, így nincsenek ösztönözve arra, hogy további befektetéseket eszközöljenek hasznosságuk javítására.

¹¹ A bizonyítás a következő dimenziók mentén történik: a) a tett ígéretnek be nem tartásával járó társadalmi veszteségek; b) erkölcsileg védett egyéni jogok figyelembevétele; c) a társadalomba beépült különleges kötelezettségekre kitékintés (társadalmi helyzettel, a munkamegosztásban elfoglalt hellyel járó feladatok); d) a személyes szabadság értéke.

¹² J. C. Harsányi: Az utilitarista etikáról, 7.o.

A libertariánusokkal szembeni érvei a következőn nyugszanak: ha megszüntetjük a közösségre finanszírozott társadalmi különbségek kiegyenlítését célzó programokat, ahogy azt Nozick (de akár Hayek is) képzeletben, társadalmi feszültségeket váltunk ki, ami további veszteségeket okoz. Harsányi szerint tehát az mondható, hogy az utilitaristák racionalitásán alapuló megközelítése reálisabb magyarázatot ad az elosztási problémák megoldásához, mint az erkölcsi intuíción alapuló elméletek.¹³

Hogyan jellemezhető a fogoly dilemma az egyes etikai felfogások segítségével?

Rawls elveit követve a fogoly dilemma kiértékelésénél azt állíthatjuk, hogy felfogása a Pareto-optimális állapot elérését célozza meg, vagyis azt mondaná, hogy a (2,2) kimenet lesz a társadalmilag igazságos. Hogyan érvelhetünk? Senki sem tehet arról, hogy hova, kinek és minek születik. Így nem feltétlenül tehet arról sem, hogy lova jobb lesz a másikénál. És az sem bizonyos, hogy holnap nem a másik lova lesz a jobb. Tehát az az elosztás lesz igazságos, amely mindenkinek egyenlően juttat, és mellette a leghátrányosabb helyzetén javít. Egy ilyen változás közgazdasági fogalommal élve Pareto-optimális elmozdulás. Rawls tehát ezt az eredményt, a szereplők ezen választását tartaná méltányosnak.

Mint láthattuk **Hayek** és **Nozick** elmélete az emberi szabadság elsődlegességét hirdeti minden mással szemben. A természetesség formájának fenntartása miatt ezekben az álláspontokban nem jut szerep a társadalmi igazságosságnak, de minimális szinten (az alapvető feltételek biztosítása végett) teret engednek igazgatási intézmény létrejöttének. Az elosztás igazságossága ennyiben jelent a társadalom számára problémát, más jelentéstartalommal és jelentősséggel nem bír. Ezért a fogoly dilemmára lefordítva az elméleteket azt kapjuk, hogy nincsen egyértelműen igazságos elosztási elv, mely befolyásolná a Rosencrantz és Guildenstern által választott stratégiákat. Csupán a spontán rend, vagyis a játékosok egyéni szabadságuk által megfelelőnek tartott alternatíva kiválasztása révén fogják létrehozni az adott szituációból adódó igazságos

¹³ Érdemes ezeket a kritikai észrevételeket összevetni H. W. Brock gondolataival, melyekben a játékelméleti apparátust felhasználva értékeli ezen nézeteket, és érdemes Harsányi János gondolatait áttanulmányozni, melyekben Brocknak adja kritikáját. (H. W. Brock: 'A new theory of social justice based on the mathematical theory of games' in: P. C. Ordeshook, ed.: Game Theory and Political Science. New York Press; John C. Harsanyi: 'Game and decision theoretic models in ethics' in: R. J. Aumann-S. Hart, ed.: Handbook of Game Theory, Volume 1)

kifizetéseket. A keretfeltételek adottak: vagy vall és övé a lova, vagy kitart, és a másikat juttatja nagyobb haszonhoz. A kooperáció senkire sem kényszeríthető rá, de annak lehetőségét biztosítva jobb kimenethez juthatunk. Semmi sem biztosítja, hogy a paretoi értelemben vett optimum jön létre, de a játékosok dönthetnek úgy, hogy ezt játsszák. Azonban megjósolható, hogy ilyen körülmények között a Nash-egyensúlyi vagy valamely más kevert egyensúlyi stratégiát fognak kihozni a játék eredményeül. Erről a megoldásról nem (és ebben az esetben bármely más megoldás jön létre, azokról sem) mondható, hogy társadalmilag igazságos.

Harsányi szerint a fogoly dilemmán belül akkor érhető el igazságos elosztást, ha Rosencrantz és Guildenstern azt a kimenetet választják, ami a legnagyobb társadalmi hasznosságot nyújtja. A társadalom jóléti szintje definíció szerint az össztársadalmi hasznosság számtani közepe. Rövid fejszámolás után kiderül, hogy a legnagyobb eredményt, 3,5 egységet a (8,-1) kifizetés hozza. Ez azt jelenti, hogy Guildensternnek ki kell tartania, míg Rosencrantz árul. Ha ezt a megoldást összevetjük a Nash-egyensúlyi megoldással, mely minden bizonnyal a játék végén kialakul, akkor Guildenstern marasztalható el, mert nem járult hozzá a társadalmi jólét maximalizálásához, hanem önző módon cselekedett, és árult. Tehát az altruista stratégiát kellett volna választania.

Itt térek ki arra az esetre, amikor a társadalom egyes tagjai azonos módon értékelődnek, illetve értékelik javaikat. Ha az alapjátékban mindketten ugyanúgy értékelik a lovukat, vagyis nem teszünk különbséget a két útitárs között, akkor elveszik a jelentősége az aszimmetriának. Tegyük fel, hogy ha megtarthatják lovukat, az mindkettőjük számára ugyanannyit ér, ebben az esetben 3 egységet. Ekkor az 'egyik árul másik kitart' stratégiakombináció minkét esetben ugyanannyi társadalmi hasznosságot jelent (2 egységet). Ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, hogy melyik eset valósuljon meg, a kooperáció területére csöppenünk. A korábban már említett kooperációs körülményekben a játék megoldásra talál. Ez a megoldás jelen esetben éppen a Pareto-optimális lesz, mivel az ugyanannyi társadalmi hasznot fog jelenteni, mint az előbbi két eset. Ha a libertariánusoknál is megengedett a kooperáció, akkor ott is hasonló megoldás születhet.

Nem gondolom azt, hogy egyértelmű megoldás található a dolgozatomban a társadalmi igazságosság problémájára. Céloom pusztán az volt, hogy megmutassam: a matematikai apparátus alkalmas verbális problémák leírására, esetleg megoldási metódusuk felállítására.

Felhasznált irodalom

Eső Péter: *Példabeszéd*, Budapest 1995, Aug.

Harsanyi, John C.: *A Case for a Utilitarian Ethic*, In: H. Siebert, ed.: *The Ethical Foundations of the Market Economy*, Kiel 1994

Harsanyi, John C.: *Bayesian Decision Theory and Utilitarian Ethics*,
American Economic Review, 68/1978

Harsanyi, John C.: *Can the Maximum Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory*, *The American Political Science Review*, 6/1975

Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*, In: Kindler-Zsolnai (szerk.): *Etika a gazdaságban*, Keraban, Budapest 1993, 45-56.o.

Rawls, John: *Kétfajta szabályfogalom*, In: Lónyai Márta (szerk.): *Tények és értékek*. Gondolat, Budapest 1991, 364-416.o.

Tóth István György: *A társadalmi (elosztási) igazságosság problémája*, *Szociológiai Szemle*, 1991/1 151-171.o.

Gondolatfoslányok a kulturális antropológia margójára

- avagy miért éppen Geertz? -

1. Bevezetés ürügyén

E rövid szellemi bemelegítés két célt is szolgál. Egyrészt előrevetít néhány gondolatot arról, hogy miért is ragadott meg minket, miért is áll hozzánk közel a geertzi "elmélet", másrészt látszólagos szabadkozás az írásunk kissé szabad műfaji és stilisztikai jellegzetességei miatt.¹ Szövegünk nem a megszokott tudományos értekezések logikai láncát követi, hanem - minthogy a választott műfaji keretek, az *esszé* jellegzetességei ezt lehetővé teszik - kissé csapongó és elliptikus (ám nem következtelen).² (Az *esszé* látszik - Geertz-t idézve - "annak a természetes műfajnak, amelyben bemutathatók a kulturális értelmezések és az ezeket alátámasztó elméletek"³.)

A lábjegyzetekben megkezdett állításunk⁴ nem kevesebb, mint hogy a kulturális antropológiai értekezés, leírás a tudomány és az irodalom határán mozog (vagy kellene mozognia). Ezt az állítást két oldalról is: egy offenzív és egy defenzív logika mentén is megvizsgáljuk, vagyis, hogy milyen problémák merülnek fel a tudományos (teoretikus) elméletalkotás és általában a tudományos diskurzus kapcsán, és hogy miben is nyújt többet (mást) az irodalom, az irodalmi eszközök.

A kulturális antropológiai leírás kapcsán több szempontból is felmerül a tudomány inkompetenciája. Ha az emberi tudást vizsgáljuk⁵: "A tudás általában

¹ Persze a szabadkozás leple alatt nagyon is fontos elméleti alapvetések húzódnak meg.

² A világhoz, a tudományhoz (a kulturális antropológiához), a teoretikus elméletalkotáshoz való viszonyunk sejtetése mellett ez bizonyos könnyebbséget is jelent, mivel nem is nagyon tudnánk tapogatózó, a téma körül óvatosan köröző gondolatainkat a "tudományos" okfejtés meghatározott rendjének kereteibe beleszorítani.

³ Geertz 1994. 193.o.

⁴ Ami igazán adekvát Geertz kapcsán, aki nemegyszer mellékmondatokba szorítja lényeges állításait.

⁵ Ez nem jelenti azt, hogy egy kultúra vizsgálatát az adott közösség tudáskészletének feltérképezésével azonosítanánk, hiszen Geertz-cel együtt többek között ez ellen is érvelünk; ez a kiindulópont csak a tudományos diskurzus elsődleges, felsőbbrendű voltának, mindenre kiterjedő kompetenciájának megkérdőjelezéséhez lehetséges intellektuális ösvény.

nem redukálódik a tudományra, még csak az ismeretre sem.⁶ Más típusú állításokat kizárva, az ismeret olyan állítások halmaza, amelyek a tárgyakat megjelölik vagy leírják, és igazak vagy hamisak lehetnek. A tudomány mintegy az ismeret részhalmaza. A tudomány is denotatív állításokból áll, de az állítások elfogadásához két kiegészítő feltételt szab meg: ismételten elérhetőek legyenek azok az objektumok, amelyekre az állítások vonatkoznak; legyen eldönthető, hogy ezen állítások mindegyike a szakértők által szakszerűnek ítélt nyelvhez tartozik-e vagy sem.⁷ A tudományra vonatkozó mindkét feltétel problémákat vet fel. Egyrészt nincsenek "odakint" található és megfigyelhető "valós" objektumok (főképp kultúrakutatás kapcsán), hiszen az észlelés nem független, az értelem (jelentés) adástól elváló (elválasztható) aktus⁸. Ennek kifejtése azonban itt most nem célunk. Jelen gondolatsodor szempontjából érdekesebb a másik feltétel: a szakértők által szakszerűnek elfogadott (ítélt) nyelv, a tudományos nyelvjáték, és annak alkalmatlansága (inkompetenciája) a praxis bizonyos aspektusainak leírására: "a tudás diskurzusainak kifejlett formáitól eltérően (tehát szemben a tudományos tudással, a tudományos nyelvjátékkal - K.K., K.V.) a narratív forma megengedi önmagán belül a nyelvjátékok pluralitását: az elbeszélésben könnyedén megtalálják a helyüket mind a denotatív kijelentések (amelyek például az égről, az évszakokról, az állat és növényvilágról szólnak), mind a deontikus kijelentések (amelyek előírják, mi történjen ugyanezekkel a dolgokkal vagy a rokonsággal, a nemek közti különbséggel, a gyerekekkel, a szomszédokkal, az idegenekkel stb.), mind az integratív kijelentések, amelyek például próbatételszerű epizódokban fordulhatnak elő (válasz egy kérdésre, számos dolog közül egyet kiválasztani), mind az értékelő kijelentések stb. Ezt a tudásmódot az jellemzi, hogy a kompetenciák - amelyek kritériumait az elbeszélés szolgáltatja vagy juttatja érvényre - minden elbeszélésben sűrűn szőtt hálóban fonódnak össze, és egységes szemléletbe rendeződnek."⁹ A tudományos tudás, mivel *más* nyelvjáték, nem képes maradéktalanul leírni mindezen aspektusokat.

⁶ "A tudás fogalma alatt azonban messze nemcsak a denotatív állítások halmazát értjük, ide számítjuk a tenni tudás, az élni tudás, a meghallgatni tudás stb. fogalmait is. Arról a szakértelemről van tehát szó, amelyik az igazságkritérium meghatározásán és alkalmazásán túlmenően kiterjed a hatékonyság kritériumának (a technikai képzettségnek), az igazságosság és/vagy a boldogság kritériumának (az etikai bölcsességnek), a hangzás és a színek szépségének (az auditív és a vizuális érzékenységnek) stb. meghatározására és alkalmazására is." Lyotard 1993. 45-46.o. A mindezeket magába foglaló tudást Lyotard narratív (szokás(os)) tudásnak nevezi. I.m. 44-54.o.

⁷ I.m. 45.o.

⁸ Éppen erről szól a geertzi "elmélet" is.

⁹ I.m. 49.o.

De ennél még messzebb is mennénk - követve Derridát - a tudományos diskurzus bírálatában.¹⁰ Derrida a módszeres, metodikailag biztosított, performatív, integráló tudás- és gondolkodásmódot megkérdőjelezi (illetve ehhez a gondolkodásmódhoz intéz kérdéseket). A modern tudományos gondolkodásra az jellemző, hogy integráló és definiáló igényével az általánosítás és egységesítés felé irányul és e folyamatban elvész az egyedi, az individuális, az élményszerű, a *differencia*, vagyis éppen a másiktól való távolság, a *mátság* nem juthat kifejezésre. A tudományos diskurzust jellemző központosító, általánosító, integráló gondolkodásmód (a dolgok ily módon való elgondolása) korlátozza a megismerést, mivel nem hagy teret e gondolati struktúrák változásának, *játékának*.¹¹ Derrida szembeállítja a tudás és gondolkodás episztemé/doxa típusú szembeállításával¹² és a különböző tudásformák kompetenciájának, a különböző nyelvjátékoknak a szétválasztásával is.

A derridai dekonstrukció a különböző, egymástól (a teóriával) elzárt területek, diskurzusok között próbál meg utat nyitni, megnyitni egymás felé azokat. Így a teória, az episztemé, a centralizáló és integráló tudás hatalmának megtörésére adódó lehetséges út a különböző diskurzusok határmezsgyéjén mozogni, átjárni a kijelölt kompetencia területeken (a tudomány és irodalom határán¹³).

¹⁰ Természetesen nem a tudományos diskurzus használhatatlanságát, alkalmazhatatlanságát szeretnék bizonyítani, csupán a teoretikus, episztemé jellegű tudás fennhatóságának körét szűkíteni, megkérdőjelezni azt az attitűdöt, mely a tudományos diskurzust mindenre kiterjeszhetőnek véli, és minden más diskurzusforma fölé helyezi.

¹¹ "Mindazonáltal egészen a fenti eseményig, amelyet meg szeretnék ragadni, a struktúrát vagy inkább a struktúra strukturáltságát, noha mindig jelen volt és hatott, semlegesítette vagy semmivé tette az a gesztus, amely mintegy kijelölte középpontját, s jól meghatározott eredetre, egy adott pontra vezette vissza. E középpont funkciója nem csupán az volt, hogy a struktúrának irányt szabjon, egyensúlyát biztosítsa, azaz megszervezze - hiszen csakugyan elgondolni sem lehet egy szervezetlen struktúrát - hanem még inkább az, hogy a struktúra szervező elve segítségével korlátozza azt, amit talán a struktúra játékának mondhatnánk. Kétségkívül egy struktúra középpontja megengedi alkotóelemeinek bizonyos játékát az egész forma keretén belül (...) Csak hogy a középpont nemcsak lehetővé teszi és megnyitja a játékot, hanem ki is zárja." Derrida 1992. 265.o.

¹² "(...) a határvonal a doxa és az episztemé között elmosódik, minthogy egy olyan jelenséggel kapcsolatban, amely már szigorúan véve nem technikai-tudományos, hanem teljes egészében technikai-katonai-politikai-diplomáciai jellegű, s amely magát a doxát vagy az inkompetenciát és bevonja számításába, nem létezik abszolút legitimálható kompetencia." Derrida 1993. 124.o.

¹³ Ezzel nem megszüntetni akarjuk a hatásokat, egymásba mosva a különböző területeket, hanem éppen különbözőségüket hasznosítva az átjárást megteremteni. És hát tulajdonképpen a kulturális antropológia maga is különböző tudományterületek határán mozog, és éppen ez adja az erejét. Épp ezért nem körülbástyázni, határait kijelölni, más tudományterületektől (pl. a szociológiától) egyértelműen elkülöníteni, hermetikusan lezárni kellene (ami vissza-visszatérő neuralgikus pont a kulturális antropológiai gondolkodás történetében, például a Parsons-Kroeber féle híres "paktum"), hanem ezzel *játszani*, kibontani a játék lehetőségét.

Az irodalom felé való mozgás azért egy lehetséges módja a megértés többszínű, többretegű lehetőségének kibontására, mivel az irodalomban sejlik fel először a teória terrorja alól való kibújás lehetősége: "Természetes tendenciája szerint a teória - ami az episztemében egyesíti a filozófiát és a tudományt - inkább arra tör, hogy betöltődjenek a rések, semhogy kierőltesse a berekesztődést. Normálisnak mondhatjuk, hogy az áttörés biztosabb és mélyrehatóbb volt az irodalom és a poetikai írás oldalán; normális volt az is, hogy először is szollicitálta és megingatta, akárcsak Nietzsche, az episztemé transzcendentális tekintélyét, valamint vezérkategóriáját: a létet."¹⁴ És ezzel már át is evezünk oda, hogy mi is az a több, más, amit az irodalom adhat.

"Az irodalom az a terület, amely minduntalan a szöveg írott voltával, a gondolkodás differenciatív jellegével, a nyelv normatív szabályainak áthágásával szembeesít, és ezáltal kényszerít arra, hogy megnyugtatónak és biztosnak tűnő megalapozó kérdéseinket újragondoljuk. A "mi a ...?" típusú kérdések és az általuk generált válaszok megtörnek az irodalmi szövegek kiszögellésein (éperons), és a felületükön kirajzolódó különbözőségeket "prizmatikus szórásai" miatt lehetetlenné teszik a végérvényes válaszok kicsiholását."¹⁵ Az irodalom, az irodalmi eszközök egyrészt olyan többletinformációkat hordozhatnak, amelyek a tudományos diskurzus lehetőségein kívül helyezkednek el¹⁶, másrészt megteremtheti a leszűkítő, egyoldalú jelentést adó, integráló értelmezés alól való kisiklás lehetőségét: "Irodalmi szövegek esetén még bonyolultabb a helyzet. Itt semmiképpen sem csak szöveg útján közölt információ begyűjtéséről van szó. Az ember nem siet türelmetlenül s mintegy tántoríthatatlanul az értelem-lezárás felé, amelynek megragadása érthetővé teszi a közlés egészét. (...)Visszalapozunk mintegy, újrakezdünk, újraolvasunk, újabb értelemvonatkozásokat fedezünk fel, s

¹⁴ Derrida 1991. 138.o.

¹⁵ Orbán Jolán 1994. 60.o.

¹⁶ "...a többlet - mely mindig jelen van - nem egyszerűen mennyiségi többlet, amit több szóval kimeríteni remélhetünk. Ez inkább a mű ereje, amit a metafora foglal magában, és az erő valami olyan, amit érezni kell. A metaforák nem csak jóval szélesebb körű konnotációkkal rendelkeznek, mint amennyit pontosan meg lehetne határozni - ebben az értelemben talán ki tudnánk "bontani" a metaforát alkotó konnotatív elemek teljes sorát, hanem arról van szó, hogy a metafora erejét egyszerűen nem a konnotatív elemei hordozzák, minthogy azok - az attribútumok egyfajta jegyzékét alkotván - logikailag teljesen más fajtájúak, mint a metafora. Az a kritika, amely a metaforák e bővítésre kifizető interpretálásából áll, tehát nem pótolhatja a művet. Funkciója inkább az, hogy az olvasót vagy a nézőt ellássa azokkal az információkkal, melyek ahhoz szükségesek, hogy a mű erejére reagálni tudjon." A. Danto 1994. 137.o.

Paul de Man a metaforáról, mint irodalmi eszközzel: "Az igazságnak egy eleme foglaltatik benne abban, ha Achilleust oroszlánnak tekintjük, de abban már nincs jelen, ha Mr. Fordot autónak tartjuk." Paul de Man 1994. 123.o.

végül nyoma sem lesz a biztos tudatnak, hogy most akkor megértettük a dolgokat, s amellyel egyébként letudjuk a szöveget. Ellenkezőleg. Annál mélyebbre hatol bele valaki, minél több vonatkozására eszmél rá az értelemnek és hangzásnak. Nem magunk mögött hagyjuk a szöveget, hanem belébozsátkozunk."¹⁷

II. Még beljebb vezetés, avagy: *miért Geertz?*

Már az eddigi hivatkozások is sejtetik, hogy "intellektuális szocializációnk" milyen filozófiai, gondolati áramlatok mentén alakult. Így nem meglepő, hogy a kulturális antropológia értelmes és lehetséges útjának az interpretatív illetve szimbolikus antropológiát és az abból kinövő posztmodern irányt látjuk.

Nem tudjuk elfogadni, hogy a számunkra jelentkező "valóság" az "odakint" *van*.¹⁸ Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy "rajtunk kívül" nincsenek dolgok. Csakhogy ez az "objektív valóság" nem elérhető, nem hozzáférhető, a dolgok, jelenségek észlelése nem független (időben elváló) az értelemadástól; a kulturális, intellektuális háttér, ami meg-átszűri a jeleket (és itt szándékosan nem a pszichológiában megszokott inger szót használtuk) nem egy szemüveg, amit levethetünk, hogy körülnézzünk az "objektív valóságban". Erről beszél Geertz is amikor megkérdőjelezi azt, a kulturális antropológiában szokásos felfogást az antropológus tevékenységéről, hogy "az etnográfus megfigyel, feljegyez, elemmez", mivel ez a három szakasz nem választható szét.¹⁹

Mindezekből következik, hogy a figyelmünket nem a "valóság" hozzáférhetőségének problémájára kell irányítanunk, hanem arra a folyamatra, ahogy a "valóságot" megkonstruáljuk; és a kultúra az a kontextus, amelyben a "valóság" VALÓSÁGGÁ válik számunkra. Tehát azt a folyamatot kell

¹⁷ Gadamer 1994. 37.o.

Hasonló célból játszunk a lábjegyzettel is megakasztva, kitérőkre készítetve az olvasás (és értelmezés) folyamatát, hol kivezető (vagy más irányba vezető, esetleg párhuzamos) gondolatokat jelezve, hol egy kijelentés elfogadásának egyértelműségét kissé megingatva.

¹⁸ Le sem tudnánk írni a "VALÓSÁG" szót - mintahogy az "igazság" vagy "helyes" fogalmakat sem - ironikus idézőjelek nélkül. Ezért már előre is elnézést kérünk az e fejtegetésben hemzsegető idézőjelek miatt.

¹⁹ Geertz 1994. 187.o.

vizsgálunk, amelyben dolgok jelentést nyernek, mivel (Geertz szavaival): "az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig éppen emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom."²⁰

A geertzi "elméletben" tehát megszűnik az a hibás dichotómia, mely a dolgokat a szubjektív/objektív szembeállításában gondolta el.²¹ A kultúrának mint szimbólumok rendszerének a vizsgálata, "a jelentés nyomába szegődés" egy olyan diskurzív teret hoz létre (a kultúráról való gondolkodás, az etnográfiai kutatás számára), amelyben szétoszlanak, értelmetlenné válnak azok a meglehetősen problémás oppozíciók (szubjektív-objektív, belső-külső, látszat-lényeg, kultúra-természet, és általában a jelölésben (jelentésadásban) és a jel fogalmában szétváló jelölő-jelölt oppozíció)²², melyek egyébként a tudományos gondolkodást sok területen jellemzik.

A kultúrának ilyen módon való felfogása és vizsgálata kivezet bennünket egy másik csapdahelyzetből is. Már szóltunk arról, hogy a filozófiai, tudományos gondolkodást és vizsgálódást az jellemezte erőteljesen (és jellemzi a mai napig is), hogy egy középponti gondolat, teória, amely szervezi, egyben maga alá is gyűri a struktúra játékát. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálódás folyamatában kiemelik a vizsgált jelenséget a játék dinamizmusából, az időbeliségéből, folyamatszerűségéből és ezzel statikussá merevítik, a *jelenlét*ben ragadják meg²³. A vizsgált jelenséget ezután e kimerevített, időben lokalizált struktúra alapján

²⁰ Geertz 1994. 172.o.

²¹ "Tökéletesen értelmetlen a vég nélküli, mert befejezhetetlen vita az antropológiában arról, hogy "szubjektív" vagy "objektív"-e a kultúra, a vitát kísérő kölcsönös szellemi "sértésváltásokkal" együtt (...). Míhelyt az emberi viselkedést szimbolikus cselekvésnek tekintjük, értelmét veszti a kérdés, hogy a kultúra mintába rendezett magatartás vagy lelki-tudati szerkezet-e, vagy akár mindkettő keveréke." I.m. 177.o.

²² "A szemiológia (...) éppen ezért nem tarthatja fenn a jelölő és a jelölt közti megkülönböztetést - a jel tulajdonképpeni eszméjét - anélkül, hogy meg ne különböztetné az érzékelhetőt az érzékfelettitől, ez nyilvánvaló, sőt anélkül, hogy egyszersmind fenn ne tartaná, mélységesebb és még inkább implicit módon, a hivatkozást egy olyan jelöltre, amely előfordulhat "a maga megérthetőségében, még a "bukása" előtt, még mielőtt kiüzetne az érzékelhető evilág külsőlegességébe." Derrida 1991. 35.o.

²³ Ezért nevezi Derrida a filozófiai gondolkodás történetét a *jelenlét* filozófiájának. "Tehát abból kiindulva, amit középpontnak nevezünk, s amelyre, minthogy egyaránt lehet belül vagy kívül, tetszés szerint alkalmazhatjuk a kezdet vagy a vég, az arkhé vagy a telosz elnevezést, az ismétlődések, változások, átalakulások és permutációk mindig egy iránnyal bíró történelemnek - egyszóval: történelemnek a részesei, melynek jelen formájában mindig felidézhetjük a kezdetét, vagy előre láthatjuk a végét. Ezért is mondhatjuk el, hogy az archeológia vagy az eszkatológia eljárása cinkosan megegyezik a struktúra szerveződésének ilyenfajta redukciójával, és ezt mindig a játékon kívül álló jelenből kiindulva gondolja el." Derrida 1992. 266.o.

írják le, általánosítva ezt a megkérdőjelezhető tudást²⁴. Ha a kultúrát szimbólumok együttesének, pontosabban az azokban megtestesülő "jelentéshálónak" fogjuk fel, és vizsgálata során a jelentésadás *folyamatára* koncentrálunk, akkor ezzel figyelembe vesszük az időbeliséget, történetiséget. Nem véletlenül emeltük itt ki a folyamatot. A szemiotikai vizsgálódás során az adott jelenséget nem *visszahelyezzük* történeti, időbeli folyamatába, hanem behelyezzük egy dinamikus térbe, az időbeni, térbeni játék lehetőségét (illetve e játék megmutatkozásának lehetőségét) megteremtve. Geertz úgy próbálja kiküszöbölni azt, hogy a jelentések időbeni, térbeni, történeti összefüggéseire saját elméletünket erőszakoljuk, hogy nem szakad el a konkrét szituációtól, eseményektől²⁵. Ez fontos, ám nem elégséges garancia. Éppen ezért kevésnek tartjuk, hogy "a kulturális elemzés jelentések találgatása"²⁶; a jelentés utáni "nyomozás" mellett a jelentés kialakulásának *folyamatát* is vizsgálnunk kell²⁷.

Ideje megvizsgálunk, hogy a geertzi "sűrű leírás", vajon ad-e kibújási lehetőséget a központosító teória "terrorja" alól, ad-e garanciát arra, hogy egy kultúra leírását nem saját elméleteinkbe, fogalmainkba erőszakoljuk bele. Az első (kézenfekvő) válasznak az tűnik, ami magában a "módszer" nevében is benne van: egy adott jelenség sűrű leírásakor a vizsgálatba egyre több dolgot vonunk be, a kultúra "szövetének" egyre szélesebb darabjához jutunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kultúra feltérképezése teljes lehet²⁸, nem képzeljük, hogy van egy ideális leírása a kultúrának²⁹ amiben a kultúra, ahogyan "van", ha nem is artikulálódhat, de elképzelhető, ami tehát azt feltételezné, hogy van a kultúrának

²⁴ Többek között ez az oka, hogy a néprajzi múzeumok kiállításain a bemutatott kultúra kiállított relikviáit (tárgyak, fotók) vagy távoli múltba, vagy egy mitikus időbe helyezik, elfedve, hogy azok sokszor jelenleg is létező, működő, *változó* kultúrák. (Míthogy quartzórák bennszülöttek sem jelennek meg ezeken a kiállításokon (fotókon).) Erről az anomáliáról is ír James Clifford *A törzsi és a modern* című esszéjében. J. Clifford 1994.

²⁵ "(...) megpróbálom a szimbolikus formák elemzését, amilyen szorosan csak lehet, konkrét társadalmi eseményekhez és alkalmakhoz, a köznapi élet nyilvános világához kapcsolni, s oly módon szervezni, hogy az elméleti megfogalmazások és a leíró értelmezések közötti kapcsolatokat ne homályosítsák el a sötét tudományokra való hivatkozások." Geertz 1994. 198.o.

²⁶ Geertz 1994. 188.o.

²⁷ Hebdidge bizonyos szubkultúrák (pl: punk stílus) elemzéséhez, megértéséhez a jelentés kialakulásának *folyamatát* vizsgáló utat tartja egyedül eredményesnek. Hebdidge 1995.

²⁸ "A kulturális elemzés lényegéhez tartozik, hogy: befejezetlen." Geertz 1994. 197.o.

Hasonlóan Gadamer a megértésről, a hermeneutikai szituációról: "Mert hiszen a szituáció fogalmát az jellemzi, hogy nem kívülről nézünk szembe vele, s ezért nem lehet róla tárgyias tudásunk. Benne állunk, mindig eleve valamilyen szituációban fordulunk elő, melynek megvilágítása befejezhetetlen feladat." Gadamer 1984. 214.o.

²⁹ Hasonlóan Arthur C. Danto ideális krónikásához, aki mindent, ami történik lejegyez.

teljessége, hogy van "objektív valóság", ami ha el nem is érhető, de törekedhetünk rá, közelebb és közelebb juthatunk hozzá. Mindez visszavezet ahhoz a problémakörhöz, amit a dolgozat elején már kifejtettünk. Tehát a leírás sűrűsége nem valamilyen teljesség felé való törekvés módszere. (Geertz sem ennek szánta.)

Ráadásul az, hogy a körülöttünk történő események közül mit észlelünk a vizsgált jelenséghez tartozóként (tehát a sűrű leírásba beemelőként) az nem független tőlünk, kulturális, intellektuális háttérünktől, előzetes ítéleteinktől (előítéleteinktől), teóriáinktól. Nem is függetlenedni, megszabadulni kell kulturális beágyazottságunktól, előítéleteinktől (értsd: előzetes ítéleteinktől), hanem tudatosítani azt, reflektálni rá: "Aki megértésre törekszik, az nem bízhatja magát eleve saját előzetes véleményeinek az esetlegességére, hogy azután a szöveg véleményét a lehető legkövetkezetesebben és legmakacsabban figyelmen kívül hagyja. Ellenkezőleg: aki egy szöveget meg akar érteni, az kész engedni a szövegnek, hogy magától mondjon valamit. Ezért a hermeneutikailag iskolázott tudatnak eleve fogékonynak kell lennie a szöveg mássága iránt. Az ilyen fogékonyságnak azonban nem előfeltétele sem a tárgyi "semlegesség", sem önmagunk kikapcsolása, hanem magába foglalja saját előzetes véleményeink és előítéleteink vállalását, melyben megmutatkozik a mi másságunk. Tudatában kell lennünk saját elfogultságunknak, hogy maga a szöveg megmutatkozzék a maga másságában..."³⁰, vagy másutt: "(...) már eleve horizonttal kell rendelkezünk, hogy egy szituációba illetéknépp belehelyezkedjünk. Mert mit jelent a belehelyezkedés? Nyilván nem egyszerűen azt, hogy eltekintünk önmagunktól. Erre persze annyiban szükség van, hogy a másik szituációt valóban magunk elé kell idézni. De ebbe a másik szituációba éppen hogy önmagunkat is magunkkal kell vinni. A belehelyezkedésnek csak ez lehet az értelme. Ha belehelyezkedünk például egy másik ember helyzetébe, akkor épp azáltal érzük meg, tehát azáltal tudatosítjuk a másik másságát, sőt megszüntethetetlen individualitását, hogy magunkat helyezzük a helyébe."³¹

Ez viszont azt jelenti, hogy a sűrű leírás önmagában még nem ad garanciát arra, hogy értelmezésünkben nem a saját elméleti előfeltevéseink fognak meghúzódni. Végül is Geertz válassza erre a problémára: a dialógus; párbeszéd

³⁰ Gadamer 1984. 193.o.

³¹ Gadamer 1984. 216.o.

az etnográfus és "benszülött" között, "amelynek tartalmát a jelentések egyeztetésére tett folyamatos kísérletek, az értelmezési keretek összehangolása és egymás megértésének folyamatos "története" alkotja."³²

Azonban ez a diskurzus sem problémamentes, hiszen előítéleteink, elméleti előfeltevéseink, kulturális másságunk azt is akadályozhatják, hogy a párbeszéd során megértsük a másik "elbeszélését". Nem gondoljuk, hogy a párbeszéd folyamatában nem közeledhetnek értelmezéseink, de a kételyt mindig fenn kell tartani, hogy vajon milyen mélyre jutottunk a másik fogalmi rendszerében, "jelentéshálójában".

Ez a probléma tovább bonyolódik, ha egy etnográfiai leírás "jóságáról" akarunk valamit mondani. Vajon ez a párbeszéd áthallatszik-e a leíráson, bevonható-e az olvasó e párbeszédbe?

Geertz szerint egy etnográfiai leírást olvasva az alapján ítéelhetjük meg a leírás "jóságát", hogy: "a tudományos képzelet mennyire képes bekapcsolni bennünket idegen emberek életének vérkeringésébe"³³. Csakhogy az etnográfiai leírás az olvasót nem az elemzett kultúra életébe vonja be, hanem az antropológus értelmezésébe, a leírt kultúra általa konstruált praxisába. Így a geertzi válasz kissé tautologikusnak tűnik.³⁴ Ezért az etnográfiai szövegben a párbeszédet, a vitát, vagyis a jelentésegyeztetés *folyamatát* kell lejegyezni (a félreértésekkel, konfliktusokkal együtt) és nem egy olyan kész értelmezést, amely azt sugallja, hogy az antropológus a másik kultúra ismeretének és megértésének birtokában van.

Itt felmerül az a kérdés is, hogy vajon az etnográfiai leírást ki és mire fogja használni (az antropológia mint alkalmazott tudomány?), hiszen egy "jó" leírás a hatalom birtokában sok mindenre használható. Ez felhívja a figyelmet az antropológus felelőségére és számos kérdést involvál a leírással kapcsolatban, ez azonban már egy másik esszé témája, hiszen rövid írásunk (méltón a geertzi gondolatokhoz) befejezetlen

Kemény Vagyim, Kiss Károly

³² Niedermüller 1995. 202.o.

³³ Geertz 1994. 184.o.

³⁴ Első megközelítésben tekinthetnénk szótárnak az etnográfiai leírást, amely segíti az olvasót a másik kultúra "fordításában", azonban egyrészt már egy fordítást tartunk a kezünkben, másrészt ezzel a "szótárhasonlattal" az a probléma, hogy az értelmezés (a fordítás) csak egyoldalú, a "benszülöttek" nem tudják azt visszafelé használni.

Felhasznált irodalom

A. Danto: *Metafora, kifejezés és stílus*, in: Szöveg és interpretáció Cserépfalvi, Budapest, 1994

Clifford, James: *A törzsi és a modern*, in: Café Babel 1994/4

Derrida, Jacques: *Grammatológia, Életünk-magyar műhely*, Szombathely, 1991

Derrida, Jacques: *A struktúra, a jel és a játék a humán tudományok diskurzusában*, in: A posztmodern, Gondolat Budapest, 1992

Derrida, Jacques: *No apocalypse, not now*, in: Minden dolgok vége Századvég-Gond, Budapest, 1993

Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*, Gondolat, Budapest, 1984

Gadamer, Hans-Georg: *Szöveg és interpretáció*, in: Szöveg és interpretáció, Cserépfalvi, Budapest, 1994

Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*, Századvég, Budapest, 1994

Hebidge, Dick: *A stílus mint célzatos kommunikáció*, in: Replika 1995/17-18

Liotard, Jean-Francois: *A posztmodern állapot*, Századvég, Budapest, 1993

Niedermüller, Péter: *A "szimbolikus" és a kulturális elemzés: megjegyzések a szimbolikus antropológiáról*, in: "Jelbeszéd az életünk", Osiris-Századvég, Budapest, 1995

Orbán, Jolán: *Derrida írás-fordulata*, Jelenkor, Pécs, 1994

Paul de Man: *Szemiotika és retorika*, in: Szöveg és interpretáció, Cserépfalvi, Budapest, 1994

AMWAY - egy legenda nyomában

Előszó

Furcsa szöveget tart kezében az Olvasó. Attól félünk, hogy nem fog nekünk hinni, rossz tréfára gyanakszik majd, amikor a végére ér a szövegnek: ilyen nem létezhet. Mi is pontosan így álltunk hozzá eleinte és ezért próbáltuk a szöveg hitelességét több oldalról is megkérdőjelezni, hiába: tény, hogy a most következő írás egy valódi, most is tevékenykedő Amway-tag önreflexiós kísérlete. Hozzánk úgy került, hogy egy olyan ismerősünk, aki tudott a téma iránti érdeklődésünkről felhívta a figyelmünket a szöveg létezésére. Némi kutatómunka után sikerült felvenni a kapcsolatot az illetővel - a személyére való utalásokat, bár ő ezt külön nem kérte, gondosan "kigyomláztuk" a szövegből - és megszereztük beleegyezését az írás kiadásához. A szövegen nem változtattunk, néhány részletet azonban kihagytunk, mivel azok túlságosan személyekhez kötődtek, ezért tűnhet az írás néha töredékesnek, ezen kívül az idézetek forrásait kikerestük.

Célunk nem volt más a szöveg közreadásával, csak annyi, hogy esettanulmány gyanánt szolgáljon tanulságul mindazoknak, akik foglalkoznak más kultúrák - legyenek azok bármilyen messziek vagy éppen a közvetlen közelünkben lévők -, kutatásának gondolata. Az írásban fontos szerepet kapott egyetemistákat jól ismerjük, sokszor vitatkoztunk velük. Ám (ezegyszer) nem rajtuk akarjuk elverni a port, nem az ő "kudarcukon" akarunk kárörvendeni, hanem a problémákat szeretnénk felvetni. Egy későbbi elemzés talán megválaszolhatja azt a számtalan kérdést, amit ez az eset felvet.

a közreadók

I. rész

Miután sokadszor beszélgettek velem azok az egyetemisták, akik azt mondják magukról, hogy kutatást végeznek az Amwayről, elhatároztam, hogy végiggondolom én is: nekem vajon mit jelent az Amway? Megkértem az egyetemistákat, hogy legyenek ebben a segítségemre és levelezzenek velem: küldjék el elemzéseiket, gondolataikat rólunk. Azt remélem ettől az együttműködéstől, hogy kölcsönösen hasznosak leszünk egymásnak: bennem írásaik nyomán felvetődhet néhány olyan kérdés, probléma, amit eddig - belülről tekintve a szervezetre - nem is tekintettem annak, vagy nem volt a megfogalmazásához szókészletem (megfelelő fogalmi apparátusom); nekik pedig a segítségükre lehetek azáltal, hogy pontosabb információim alapján korrigálhatom téves elképzeléseiket, eloszlathatom meglévő előítéleteiket a szervezetről és egyáltalán: a külső szemlélő számára nem látható dolgokról is képet tudok nyújtani.

Mielőtt belekezdenénk ebbe a különös beszélgetésbe, röviden összefoglalom, mi is az Amway.

Az Amway üzlet az Egyesült Államokból indult el 1959-ben, ma kb. másfél millió amerikai dolgozik a hálózat keretei között. A céget két, Amerikába vándorolt holland vállalkozó, Jay VanAndel és Richard DeVos alapította. A vállalat ma több, mint ötven országban működik. Magyarországra a rendszerváltás után érkezett és 1991 nyarán került sor a cégbírósági bejegyzésre. Az Amway éves forgalma Magyarországon 1991-92-ben elérte az 1.5 milliárd forintot és azóta folyamatosan emelkedik ez a szám, a termékforgalmazók száma 80 és 100 ezer között ingadozik.

A szervezet lényegében termékforgalmazók és az ő szponzoraik hálózata. (Tehát nem ügynököké, bár ha valaki nem pejoratív értelemben használja, semmi problémám a szóval.) Mindenki önálló vállalkozóként van jelen az üzletben, tehát mindenki a maga ura. Egy átlagos termékforgalmazó szinte kizárólag baráti alapon - vagyis nem házalva - 20.000 forintnyi forgalmat bonyolíthat le egy hónapban, ami nem igényel túlságosan nagy munkát. A forgalom 30%-a illeti meg, ez 6000Ft. Ez a teljesítmény a teljesítési részesedési sáv 3%-os szintjén áll, vagyis a forgalom további 3%-a is az eladóé, így havi jövedelme 6.600 Ft. Ez így

MŰHELY

még nem valami sok, ám amennyiben sikerül még hat termékforgalmazót beléptetnie az üzletbe, és ezek mindegyike szintén képes a havi 20.000 Ft-os forgalom lebonyolítására, akkor a csoport teljes forgalma ($7 \cdot 20.000 = 140.000$ Ft) után járó teljesítményrészesedés már 9%. Ebből a hat alsó tagnak kifizetett $6 \cdot 3\%$ -os részesedés, vagyis 3.600 Ft levonása után marad 9.000 Ft., amit a csoport kialakítója kap meg. A teljesítményrészesedés a csoport forgalmától függően a következő-képpen alakul:

20.000 Ft nál	3%
60.000 Ft nál	6%
120.000 Ft nál	9%
240.000 Ft nál	12%
	stb.

Az üzlet lényege szerint tehát nem lehet egyedül, kizárólag a termékforgalmazás révén meggazdagodni, hanem ehhez másokat is segítségül kell hívni, vagy ha megfordítjuk ezt a logikát: gazdagsághoz kell segítenünk másokat is ahhoz, hogy igazán gazdagok lehessünk. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a termékek abszolút környezetbarátok (az Amway többször nyerte el "az év legkörnyezetvédőbb vállalata" címet), nyugodtan elmondhatjuk, hogy az Amway a világon egyedülállóan olyan vállalkozás, amely alapjában véve etikus, senkinek a kárát nem akaró módon működik.

Röviden ennyit a cégről - egy marketingterv-ismertetésen ennél jóval részletesebb szoktam lenni -, de most csak az volt a célom, hogy kiderüljön: azok a "rémképek", amelyek a köztudatban élnek az Amwayről (ügynökölés, pilótajáték, stb.) teljesen messze állnak a valóságtól. Ha végiggondolom, hogy volt idő, amikor én is ezeknek a mendemondáknak hittem, még most is beleborzongok: életem nagy lehetőségét hagytam volna ki, csak azért, mert olyanokra hallgattam volna, akik az egésztől semmit sem tudnak. Számomra az egész olyan, mint egy beteljesült álmom: mindig olyan munkahelyre vágytam, ahol rövid idő alatt sokat lehet keresni, miközben a munkaidőmet én szabom meg, főnökeim nincsenek, a "kollégákat" nem kell letaposni a karrier érdekében, sőt, állandóan elismeréseket kapok tőlük. Arról pedig még álmodni sem mertem, hogy

mindez a személyiségem pozitív irányú átalakulásával jár majd, hogy a személyes kapcsolataimban mekkora hasznát veszem a munkám során tanultaknak.

Visszaemlékezve első beszélgetéseinkre az egyetemistákkal, minduntalan a manipuláció fogalma jut eszembe: állandóan arról érdeklődtek, hogy nem zavar-e engem, hogy manipulálnak, nincs-e rossz érzésem azzal kapcsolatban, hogy kénytelen vagyok manipulálni, ha sikereket akarok elérni, stb. Hiába magyaráztam nekik, hogy például az, hogy nem áruljuk el az első meghívás alkalmával azt, hogy az Amwayről van szó, az nem manipuláció, hanem az ún. nullinformációs módszer, és csak azért kell így csinálni, mert a meglévő előítéletek ellen így lehet a leghatásosabban védekezni - erre azt mondták, éppen ez a manipuláció. Hiába meséltem el nekik, hogy én is olvastam könyveket a manipulációról és nem tartom annak, ha valaki a saját, sikeres(!) életútjára tereli egy barátját-ismerősét, akinek jót szeretne. Én ezt sokkal inkább nevezném pozitív cselekedetnek, "adásnak" - erre ők továbbra is értetlenkedtek. Úgyhogy végül megkértem őket, hogy írják le nekem, mit is értenek manipuláción, mennyiben vonatkozik ez az Amwayre és hogy mi a gondjuk mindezzel.

1. levél

Megpróbáljuk összefoglalni a manipulációról szóló ismereteinket. Több aspektusát vizsgáljuk meg: egyrészt társadalmi, másrészt egyéni oldalról közelítjük meg a fogalmat, illetve jelenséget, külön hangsúlyt fektetve a gazdasági vonatkozásokra, hiszen jelen esetben ez az egyik leglényegesebb összefüggés. Természetesen nem általában, "a" manipulációról lesz szó, hanem egy nagyon is konkrét megjelenési formájáról, a II. világháború utáni időszakban betöltött szerepéről.

Induljunk ki a manipuláció általános definíciójából: "Manipulációról akkor beszélhetünk, ha valakit úgy akarunk rávenni valamire, úgy akarunk vele elfogadtatni valamit, hogy nem elégszünk meg a nyílt közléssel, és nem azt, nem csak azt, vagy nem elsősorban azt mondjuk, ami közlésünk valódi célja."¹ Ez természetesen csak egyféle megfogalmazás, de kiindulópontként megfelelőnek

¹Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Rejtjelek 2, Kossuth, 1995 224.o.

tűnik. Rögtön felmerülhetnek kérdéseink: miért lehet valakinek manipulációra szüksége? Miért látunk, hallunk többet ma a manipulációról? Van-e valami különbség a mai és a régebbi korok között ebben a tekintetben?

a) Gazdasági okok

Galbraith az USA nagyvállalatainak elemzésekor arról ír, hogy a vállalatok akkor viselkednek racionálisan, ha a piac bizonytalanságai, esetlegességei ellen valamiféle tervezéssel lépnek fel. A tervezéshez viszont az ellenőrzött árak mellett a kereslet viszonylagos stabilitására is szükség van. Ez a kereslet kettős értelmű befolyásolásához vezet: "A fogyasztói árkereslet hatékony ellenőrzése nem csupán a jövedelem elköltésének manipulációját jelenti, hanem annak irányítását is, hogy az egyén mekkora jövedelemből költskezzen. Vagyis a kereslet irányítása nemcsak specifikus termékekre, hanem az általános árufogyasztásra is vonatkozik."² Az irányítás érdekmotíváltságán, vagyis szükségességén kívül azt is be kell látnunk, hogy hogyan lehetséges: a keresletirányítás mechanizmusát is elemeznünk kell. A manipuláción kívül más eszközök is léteznek: parancsrendszer, tervutasításos gazdaság stb, amik ugyan nagyfokú hatalomkoncentrációt igényelnek, de ugyanakkor megkímélik a szisztémát a költséges versengéstől, kereslet-befolyásolástól. A fő érv a manipuláció mellett nem politikai (értsd: a demokrácia nem engedheti meg a szükségletdiktatúrához elengedhetetlen hatalom ilyen nagymértékű összpontosulását), hanem piaci: a sikeresség. Galbraith szavaival: "A meggyőzés a parancsszónál jóval könnyebben és mégis kielégítő mértékben irányítja a piacot."³ Nem kell hozzá nagy bátorság, hogy azt állítsuk: nem csak az Egyesült Államokban működik ez a mechanizmus. S mivel a nagyvállalatok a gazdaság jelentős hányadát képviselik, a Galbraith által bemutatott logika választ adott arra a kérdésre, hogy mi a sajátossága a mai kornak a manipulációt tekintve.

b) Társadalmi, egyéni következmények

A legfőbb problémát az okozza, hogy a keresletirányítás vagy - más terminológiát használva - a szükségletkialakítás megakadályozza a fennálló társadalmi viszonyok átalakulását vagy legalább is csak egy meghatározott irányt

²Galbraith, John Kenneth: Az új ipari állam, KJK, 1970 239.o.

³Im.241.o.

engedélyez a változásoknak. Marcuse megfogalmazásában: "A felszabadulás elleni harc leghatékonyabb és legszívósabb formája az, hogy olyan anyagi és szellemi szükségleteket oltanak az emberekbe, amelyek állandósítják a létért való küzdelem elavult formáit."⁴ És még akkor is, ha eltekintünk Marcuse állításának konspiráció-elméletet idéző, osztályharcosba hajló felhangjától, beleütközünk az elemzett manipuláció-típus következményébe: "Az eredmény ilyenkor: eufória a boldogtalanságban."⁵ A társadalom "egydimenziósodásához" természetesen szükség van olyan személyiségre is, amelyik megfelel ennek: - Fromm kifejezését használva - a marketing-karakter tökéletesen betölti azt a szerepet, amelyet egy ilyen társadalom elvár az egyéntől, hiszen a birtokolt tárgyak által meghatározott személy önmaga is áruként jelenik meg. Így nem lép fel zavar a társadalom, s ezen belül a gazdaság ilyen működése és az egyén között, sőt, éppen ellenkezőleg: koherens egészet alkot a "marketing-karakterű" személy, az "egydimenziós társadalom" és a "keresletirányítás" mechanizmusa.

Ez a fogalmi keret jól használható szerintünk az Amway elemzésekor. Hiszen látható, hogy egy olyan multinacionális nagyvállalat, mint az Amway, érdekelt forgalmának tervezésében, ehhez - Galbraith elemzését elfogadva - szükséges a kereslet irányítása és éppen ezt teszik a hálózatépítők. Ami új ebben, az az, hogy nem bízzák közvetítőkre a meggyőzést, bár ez is csak nagyvállalati szinten számít újításnak. Az "egydimenziósodás" tüneteként elemezhető az Amway-hálózat keretein belül megjelenő "pozitív szemlélet" szinte már vallássá emelése. A teljes személyiség-átformáló project, ami szerves része a hálózat-építésnek, nem hagy kétségeket afelől, hogy itt csak azokra van szükség, akik elfogadják a fennálló társadalom játékszabályait és ezen belül szeretnének sikeresek lenni. Egy idő után azt is tudni fogják, hogy milyennek kell lenni ahhoz, hogy valaki sikeres lehessen: jól kell magukat tálalni másoknak. Ismerősen cseng Fromm leírása a marketing-karakter meghatározására: "Az ember áruvá lesz a 'személyiségpiacon', azzal az egyetlen különbséggel, hogy itt személyiséget, ott pedig árut kínálnak megvételre. A döntő mindkét esetben a 'csereérték', amelynek a 'használati érték' szükséges, de nem elégséges feltétele."⁶

⁴Marcuse, Herbert: Az egydimenziós ember, Kossuth, 1990 26.o.

⁵Im. 27.o.

⁶Fromm, Erich: Birtokolni vagy létezni?, Akadémia, 1994 147.o.

A konkrét manipulációs technikák bemutatásához az új tag "toborzásának" folyamatát elemezzük, hiszen onnantól kezdve, hogy egy rég elfeledett ismerősünk felhív minket, a rábeszélés legváltozatosabb eszközeinek vagyunk kitéve. Először nem hallunk az üzletről, ezt nevezik a hálózatépítők a kapcsolat "felmelegítésének". Néhány beszélgetés után hallunk a "fantasztikus üzleti lehetőségről". Sokan ilyenkor gyanút fognak (fogunk), és esetleg meg is kérdezzük, hogy nem az Amwayről van-e szó. Ilyenkor kitérő választ kapunk, és pár képi hasonlatot arról, hogy mi is az a siker, hogyan kell megragadni a lehetőségeket stb. Itt álljunk meg egy pillanatra, mert egy olyan jellegzetes "Amway-megoldással" találkoztunk, amit érdemes elemezni: a "képes beszéddel". Ahogyan Aronson és Pratkanis *A rábeszélőgép* című művükben leírják, a képi közlés sokkal könnyebben terelheti gondolatainkat a "főútról" a "mellékútra, a meggyőzés igazi terepére, mint a szóbeli vagy az írásbeli, ami jobban kötődik a racionalitáshoz. Úgy tűnik, hogy az Amway-en belül a "képes beszéd" a manipuláció más vállalatoknál első helyen szereplő színterét, a televíziós reklámokat hivatott pótolni.

Ezután következik a kapcsolat "pihentetése". A "pihentetés" nem más, mint - Festinger terminusával - a kognitív disszonancia mesterséges előállítása. Ebben az időszakban két vélemény, az "egy újabb ügynöki munka, biztos becsapás ez is" és a "ki tudja, hátha most az egyszer sikerül" között őrlődünk. Ez az állapot nem tartható fenn túl sokáig, szabadulni igyekszünk kétségeinktől és szinte belefutunk az újra jelentkező ismerősünk részletesebb információkat ígérő "karjaiba". A *marketingterv* (külön misét megér ez a szó is a maga szakkifejezés-imitációjával) ismertetése általában egy magánlakáson történik, és pontosnak kell lennünk, különben zárt ajtó fogad. A tájékoztató résztvevők be vannak zárva, kénytelenek végighallgatni mindent. A hálózatépítő rajzol, magyaráz, ismét képi asszociációk tömegével bombáz.

Aronsonék könyvének 17. fejezete⁷ az ún. önkiszolgáló módszerről szól, amelyet Kurt Lewin fejlesztett ki a II. világháború alatt az Egyesült Államokban a kényszerű étrend-átalakítás elfogadtatásához: a háziasszonyoknak nem hosszú előadásokat kellett meghallgatni az új táplálkozási szokások előnyeiről, hanem feladatokat kaptak, amelyekben nekik kellett kitalálni új recepteket, ötleteket arra,

⁷Aronson, E. - Pratkanis A. R.: *A rábeszélőgép*, Ab Ovo, 1992

hogy hogyan lehetne férjeiket rávenni az új ételekre stb. Ez történik az Amwayben is, amikor arra kérnek minket, hogy írjuk le egy papírra egy, két, öt, tíz év alatt elérendő céljainkat. Ezután megkérnek minket, hogy próbáljuk meg elképzelni, hogy mindez megvalósul a fantasztikus üzleti lehetőség révén. És a körülbelül 40 perces első beszélgetés (= *marketingterv-tájékoztató*) végén, amikor már kellőképpen "felépítették" a szervezetet (nem véletlen a szóhasználat - ez egy bevett Amway-terminológia) mondják ki először a szót: Amway.

...

II. rész

Hosszan gondolkodtam arról, amit írtak. Az idézett könyvek többségének utánanéztem, beleolvastam. Valóban, el kell ismerni, az a manipuláció, amiről a könyvek illetve az egyetemisták írtak, létezik nálunk. (Érdekes, hogy a levélben végig az Amwayről volt szó, pedig az állítások többsége a Network 21-re vonatkoztatható inkább, hiszen az Amway csak egy termékforgalmazó cég, magát a hálózatot és az ehhez kapcsolódó képzési-, támogatórendszert a Network 21 szervezi. Az persze igaz, hogy az N21-et sikeres Amway-tagok szervezték.)

Több kétség is felmerült bennem a levélben megfogalmazottakkal kapcsolatban.

1. Miben különbözik az Amway a többi nagy cégtől a manipuláció tekintetében? Ha csak a sikerességben, ezt nem tekintem komoly kritikának. Vagy itt a leglátványosabb? Az én egyik felső kapcsolatomban - akinek mindig szívesen hallgatom az előadásait, mert nagyon hasonló helyzetből indult el mint én és tényleg nagyon sikeres - mindig azt mondja a fanyalgásokra, hogy annak idején a telefontól is félték az emberek, mindenféle negatív tulajdonsággal felruházták - még komoly tudósok is azt állították, elszemélytelenít - csak azért, mert újdonságnak számított. Így van ez az Amwayvel is, hiszen ez inkább a huszonegyedik század szervezete, mind szerkezetét, mind felszereltségét tekintve.

2. Miért baj az, hogy nem akarunk-akarok kilépni a fennálló társadalom szabályai alól? Én nem vagyok forradalmár, nagyon valószínű, hogy a gyerekeim

se lesznek azok: így aztán nekem a meglévő keretek között kell megtennem mindent értük.

3. Ahhoz, hogy Marcuse meg tudja teremteni kritikájának terét, meg kell különböztetnie igaz és hamis szükségleteket. De a saját maga által is feltett kérdésre, "miféle törvényszék vindikálhatja magának a döntés illetékességét?"⁸, nem tud válaszolni. Mert - és ezt én is elfogadom - az egyén csak akkor jogosult az igaz és hamis szükségletek megkülönböztetésére, ha szabad és nem manipulált és természetesen más, külső "törvényszék" sem jöhet szóba. Akkor viszont az egész dichotómia elveszti tartalmát vagy legalábbis relatívvá válik a különbség, mindenesetre nem tud alapul szolgálni egy kritika kifejtéséhez.

4. Hasonló problémám van Fromm kritikájával: a birtokláson alapuló személyiséget bírálja, de ehhez egy olyan ellenpólust hív segítségül - a létezés egzisztenciális módját, amit nem tud létező példákkal bemutatni, csak olyanokkal, mint Jézus vagy Buddha.

5. Galbraith - ellentétben Marcuséval és Fromm - megnevezi azokat, akiknek érdekében áll a manipuláció: a multinacionális nagyvállalatok, azon belül is a "technokraták". Ezzel kapcsolatban az a kérdésem, hogy én akkor technokrata, vagyis manipulátor vagy manipulált vagyok? Az igaz, hogy viszonylag sokan dolgoznak "alattam" (nem nagyon szeretem ezt a kifejezést, de így könnyebb megérteni), de mégsem érzem magam "technokratának". Az Amwayben éppen az a különleges, hogy nincsenek meg a bürokratikus, formai akadályai az előbbrelépésnek, így aztán mindenki előtt nyitva áll a lehetőség, hogy felsővezető legyen, ami megakadályozza a Galbraith által elemzett zárt technokrácia kialakulását.

Összefoglalva észrevételeimet: az Amway semmiben sem különbözik a többi cégtől a manipulációt tekintve, a társadalmat és az egyéneket nem (csak) mi fertőzzük meg ezzel. Ezek után igaznak találok azt az állítást, amit az egyik személyiségfejlesztő gyakorlaton hallottam, hogy mivel mindenki igyekszik manipulálni a másikat, akkor járunk el érdekeinknek legmegfelelőbben, ha mi, saját magunk vagyunk a legfelkészültebbek, a legjobb manipulátorok. Ez szerintem elég jó érv, de ha ezt félre is tesszük, akkor is azt mondhatom, hogy

⁸Marcuse, Herbert: Az egydimenziós ember, Kossuth, 1990 28.o.

szívesebben dolgozom egy olyan cégnél, amelyik manipulál, de biztosítja a vágyaimnak megfelelő életet, mint olyannál, amelyik "becsületesnek" mondja magát (közben persze...) és az én munkámból gazdagodnak meg a cég vezetői.

Igazság szerint jó lenne tudni, hogy akkor, amikor az Amwayt mint manipuláló szervezetet illetve manipuláló egyének csoportját elemezték az egyetemisták, vajon úgy gondolták-e, hogy ezzel megismertek minket. Ha igen, úgy azt gondolom, súlyosan tévednek, hiszen egyrészt én saját magamról - mégha elfogadom is a kritikát - nem tartom ezt olyan fontosnak, másrészt ez a "tudás" mintha feltételezné a "bölcsek kövének" birtoklását, az "objektív igazság" ismeretét.

2. levél

Több ponton is újragondolásra készítették minket megjegyzéseid. Az első nagy kérdéskör ahhoz kapcsolódik, hogy kik vagyunk mi, hogy jövünk ahhoz, hogy megítéljük a viselkedéseket, magatartásokat. Kísértetiesen hasonlít a helyzet Ien Ang *A Dallas és a tömegkultúra ideológiája*⁹ című művében elemzett helyzethez. Ang fogalmait használva mi a tömegkultúra ideológiájának talajáról beszélünk, annak ideológisztikus, érték-nem-semleges voltára nem reflektálva. S mint ahogy a Dallas nézését illetve magát a sorozatot elítélő tömegkultúra-ideológia nem tud hatást elérni, amikor nem *beszélnek* a sorozatról, hanem nézik, vagyis ugyanúgy nem jelent semmit az, amikor a manipulációról elítélően beszélünk - a tömegkultúra ideológiájának pajzsával felvérteződve -, hiszen a konkrét cselekvéskor mellette szól az *érdek*. Érdeemes lenne elemezni, hogy Ang többi kategóriáját hogyan lehetne áttemelni, de úgy tűnik, hogy az 'elutasító - ironikus néző - élvező' hármashoz csak a két szélső értéke található meg az Amwayvel kapcsolatban: ironikus Amway-tag nincsen. Bár az igazság az, hogy el lehet képzelni olyan embert, aki valamilyen külsődleges tényező miatt kényszerül

⁹Ang, Ien: A Dallas és a tömegkultúra ideológiája, In: Replika 17-18 201- 214.o.

A fogalomhasználat megtévesztő lehet: Angnál a tömegkultúra ideológiája éppen a sekélyességgel szembeni ellenérzések, kritikák látens egységgé összeállása.

rá arra, hogy belépjen és ez képessé teheti arra, hogy távolságot tartson, "felülről" nézzen saját helyzetére is, de kétséges, hogy bevallaná ezt egy kívülállónak.

A másik nagy kérdéskör az az, hogy voltaképpen mi is a célunk a kutatással. Ha csak annyi, hogy különböző modelleket állítsunk fel, amelyek egyre jobban közelítik - módszertanilag előre lefektetett úton - a végső változatot, a "valóságot" legjobban tükröző leírást, akkor valóban jól tettük, hogy a manipulációt próbáltuk meg egy fogalmi rendszerbe beágyazottan tetten érni a "tényekben". Ez a szemlélet viszont gyanús: a "valóságot" elérhetőnek tételezi, az objektív-szubjektív megkülönböztetésnek értelmet ad, stb. Sokkal értelmesebbnek tűnik a kérdést úgy feltenni, hogy hogyan konstruálódik ez a valóság. És ez rögtön megváltoztatja kutatási szándékunkat: a megítélés helyét átveszi a megértés, egy leírás jóságát többé nem valamiféle külsődleges kritériumokhoz kell mérni, hanem azt kell megvizsgálni, hogy segítségével tudunk-e kommunikálni az adott kultúrával. Természetesen ebből következik a módszertan megváltoztatása is: a jelentéskutatás, illetve a jelentésegyeztetés veszi át a főszerepet. Nevezzük nevén a gyereket: a kulturális antropológia interpretatív irányzatáról van szó.

...

III. rész

Nem volt szó még egy nagyon fontos dologról: az eddigi szövegekből úgy tűnhet, hogy mi egy egységes nagy embermassza vagyunk, ugyanolyan értékekkel a fejünkben, ugyanolyan eszköztárral felszerelve. Márpedig ez koránt sincs így, hiszen kétféleképpen is jól megkülönböztethető részekre lehet bontani minket. Egyrészt horizontálisan: az Amway alapfelépítéséből következik, hogy vannak a termékforgalmazás alsó szintjén lévők, ők alkotják a zömét a hálózatnak, és vannak felsőbb szintűek is, érthetően kevesebben. Természetesen nem csak a forgalmazás szintjét tekintve tér el egymástól a két rész, hanem mentalitásukat, problémáikat, felelősségüket nézve is. Saját magamon tapasztaltam, hogy ahogyan nő a csoportom, úgy változik az életem. Kezdetben minden rendezvényre eljártam, minden kazettát meghallgattam, rengeteg könyvet olvastam, hogy minél gyorsabban induljon be az üzlet és hogy eloszlassam még

meglévő kétségeim. Főleg az zavart, hogy nem tudtam könnyen kapcsolatot teremteni másokkal és nem tudtam magamról elképzelni, hogy ez valaha is menni fog. Aztán szép lassan beindult az üzlet és egy-két hónap múltán tudtam: megtaláltam a helyem. Mára a kezdéstől számított két év elteltével elértem a *közvetlen* szintet és ha minden így megy tovább, nemsokára *smaragd* leszek. Most egészen mások a problémáim, természetesen nem okoz már gondot meghívni bárkit is, sőt! Sokkal inkább a felelősség okoz problémát: több száz ember munkája függ tőlem és erre én nem voltam felkészülve lelkileg. Sosem voltam az a vezető típus és most a nyakamba szakadt rengeteg ember gondja, mind tőlem várják a választ kérdéseikre és nekem válaszolnom kell, mert bíznak bennem. Mostanában odáig jutottam, hogy kellene valami megoldást találnom arra, hogy időnként teljesen kikapcsolódjak - nem csak egy-két napra, hanem úgy, hogy morálisan érezzem magam szabadnak.

Másrészt vertikálisan is különbséget lehet tenni az üzleten belül: különböző iskolák vannak, nagyobb személyekhez kötődően. Én például egy művész-orvos házaspár (bár már elváltak) "iskolájához" tartozom, aminek érzem is hatását: sokkal többen vagyunk a társaságban diplomások, mint másutt, más az előadások stílusa, inkább racionális az érvelés mintsem emocionális, stb.

3. levél

Akkor, amikor arról írtunk, hogy arra vagyunk kíváncsiak, hogyan alkotjátok meg magatok számára a világot, még nem gondoltunk bele abba a problémába, ami igazán sajátossá teszi az Amwayt. Arról van szó, hogy a világalkotás készen kapott panelekből, kötött szabályok szerint történik. És ezzel megint visszatértünk a kívülről-belülről megítélés problémájához, de ezúttal megkísérlünk egy elemzési teret kifeszíteni, amelyben el tudjuk helyezni az Amwayt is. Hasonlóan az egyén szocializációs folyamatának lehetséges módozataihoz - vagyis a felnevelkedés során kapott normák, szerepek teljes elfogadásától az ironikus, kritikus viszonyon át a teljes elutasításig terjedő skálához - egy embercsoport kívülről kapott kultúrájának elsajátítási módjait is meg lehet különböztetni. Az intézményi kultúrák között számtalan példa akad arra, hogy egy létező struktúra mennyire megváltozott csak azért, mert azok az

egyének, akik újonnan kerültek be, saját képükre formálták azt. Hosszasan lehetne sorolni az olyan vállalatokat, iskolákat, intézményeket, ahol a résztvevők egyrészt képesek kisebb változtatásokra, másrészt kritikusan viszonyulnak saját környezetükhöz, mintegy kívülről látva azt. De olyan önkéntes szervezetet, ahol a tagok ennyire lemondának az önálló kezdeményezésekről, a sajátos arculat kialakításáról, keveset lehet találni. Az amit az Amway-en belüli különbségekről írtál ehhez a képhez csak "színesítő adalék". A horizontális különbségek természetesen a rendszer részei, viszont felhívják a figyelmet arra, hogy ne felejtjük el: egy kultúrán belül többféle világlátás létezik a csoportban elfoglalt helyzet alapján. A vertikális különbségek már kelthetnék azt az illúziót, hogy többféle stílus létezik az Amwayn belül, de ha jobban megvizsgáljuk, rájöhethetünk, hogy csak a "csomagolás" más (az is csak szűk határok között), a tartalom nem változott. És nem is változhat, mert az kilépést jelentene a Network 21-ből és az teljesen irracionális lépés lenne, látva a rendszer előnyeit.

Egy másik sajátosság a szisztéma lényegéhez kötődik: a sikerességhez nem pénztőkére vagy tudástőkére van szükség, hanem kapcsolati tőkére. Hány oldalt töltöttek meg azok az elemzések, akár Bourdieunél, akár Colemannál, amelyek azt próbálták megvizsgálni, hogy hogyan lehet a társadalmi tőkét - vagy szűkebb értelemben a kapcsolati tőkét - pénzzé konvertálni! És íme a megoldás: az Amway. Nem kell az induláshoz sok pénz, nem kell szakképesítés (az önképbe is beletartozik az, hogy a hálózatépítéshez szükséges ismereteket bárki előzetes tudás nélkül is megszerezheti) csak rendelkezzen sok kapcsolattal (értsd: az individuális kapcsolatháló nagysági mérőszáma magas értéket mutasson) és tudja őket aktivizálni (értsd: a multiplexitás mutató is legyen nagy). Granovetter megnyálná mind a tíz ujját, ha tudná, hogy mi mindenre lehet használni az üzletben a kapcsolathálót!

...

Végül ...

Hát így történt, hogy nem sikerült a nagy kísérlet, az egyetemisták képtelenek voltak kilépni abból a szerepkörből, hogy megítéljenek minket. Kár, hogy nem tudták érvényre juttatni azt a szemléletet, amit ők maguk is "értelmesebbnek" tekintettek. Az antropológiáról egyébként az jutott eszembe, hogy érdekes lenne megvizsgálni, hogy miért ilyen sikeres az Amway emberképe. Arról van szó, hogy bármilyen kultúrájú országba is megy a cég, semmit nem változtat a módszerein. Hallgattam is erről egy előadást: azt magyarázta el az amerikai vendég, hogy az Amway bízik az emberek kultúrákon túlívelő sikerorientáltságában és ezért erre építkezve dolgozta ki a pszichológusokból, sikeres üzletemberekből álló csapat a Network 21-et. Ez az oka annak is, hogy nem változtatunk a módszereken, hiszen miért is tennénk ilyet, amikor mindenki ugyanúgy viselkedik a jól bevált technikákra reagálva. Ha mégsem érsz el eredményt, az nem a Network 21 hibája - ahogy néhány csalódott és ezért kilépett ex-Amways gondolja -, hanem az alkalmazóé. A Network 21 igazát a sikerei jól mutatják, nekem legalább is nem kell jobb bizonyíték.

Kemény Vagyim, Kiss Károly

Heidegger-kör

körvezető: Gervai Pál

Bevallott célunk ezzel a rövid összeállítással, hogy hagyományt teremtsünk. Egy kör bemutatkozik. Megmutatja magát a kollégium felé: vagyunk, dolgozunk, itt az eredmény - láthatjátok, egyetérthettek, vitatathatjátok. Íme!

a szerkesztők

Az itt következő részletek a körre készült dolgozatokból származnak.

*

Az első és számomra legfontosabb kérdés Heidegger vizsgálendő művével kapcsolatban - de ez egyébként a szerző egész életművére vonatkozatható - a következő: *miért a lét?* Érthető, hogy ennek a kérdésnek az előzménye, vagyis a létre való rákérdezés egy fontos kérdés, bár a "fontos" minősítő jelző itt heideggeri értelemben nem mond eleget: ez alapvető, minden mást megelőző kérdés. Mindenekelőtt a létre, annak értelmére kell rákérdezni, minden mást ennek alapján kell vizsgálni. Az én kérdésem tehát nem az, hogy "miért", hanem, hogy "miért most". Ha ez - tehát a létre való rákérdezés - valóban ennyire alapvető kérdés, akkor miért csak Heideggerrel kerül a vizsgálódás előterébe. Ez persze így megfogalmazva nem helyes, hiszen az európai gondolkodás első jelentős helyén, az ókori görög filozófusok körében már fontossá vált ez a kérdés, de ott még tényleg csak fontossá, mindenesetre kielégítő eredményt nem értek el - legalábbis Heidegger szerint. Az őket követő filozófusoknál viszont szinte teljesen elsüllyedt a probléma: "A lét kérdése ma feledésbe merült...Az általunk felvetett kérdés pedig nem önkényes. Ez ösztönözte Platón és Arisztotelész kutatásait, de persze utánuk senki föl se vetette többé, legalábbis nem *egy igazi vizsgálódás témájaként*. Amit ez a két gondolkodó elért, az bizonyos módosulásokkal és "átfestésekkel" egészen Hegel Logikájáig fennmaradt. Amit hajdan a legnagyobb gondolati erőfeszítéssel, s bár csak töredékesen és első nekifutásra, de sikerült kiragadni a fenoménekből, az régóta közhely."¹ A számomra egyik legfontosabb kérdés tehát az, hogy mik voltak azok a társadalmi, gazdasági, politikai, politikai gazdaságtani, filozófiatörténeti előzmények és körülmények, amelyek a XX. század 20-as éveiben lehetővé és szükségessé tették a filozófiában a kérdésfeltevésnek ilyen radikális megváltozását. Ha annyira

fontos volt mindigis ez a kérdés, akkor miért kellett a gondolkodástörténetnek ennyit várnia arra, hogy kellő formában és mélységgel föltehesse? Továbbá: 1. arról van-e szó, hogy az emberiség és a gondolkodás története valamiféle szabályszerű fejlődést leírva ekkor jutott el olyan érettségi, fejlettségi pontra hogy ez a kérdés feltehetővé váljon, 2. vagy esetleg arról, hogy a konkrét történelmi helyzet idézte elő a kérdésfeltevést, de nem gondolva azt, hogy volt akármilyen szabályszerű fejlődés, amely idáig vezetett? Esetleg a kettő valamilyen szintézise? Konkrét példával megvilágítva: az ember önmagát felszabadító (mi alól? Isten? társadalmi elnyomás?) évszázados folyamata a XX. század elejére érkezett el a megfelelő szintre. Akkor itt legalább utalás erejéig meg kellene vizsgálni a fontosabb eseményeket és gondolkodókat, amelyek és akik ehhez hozzájárultak. Például: az ókorban és később elnyomóik alól *fellázadó rabszolgák*, akiknek nem volt mindegy a lét kérdése; a középkori *jobbágyok*, akik saját *gazdálkodási-* és ezáltal *létalapjukat* akarták megteremteni azáltal, hogy saját földet akartak; a kapitalizmus kibontakozásával a *megélhetésükért küzdő munkások* és a vállalkozók versenyében a *fennmaradásért küzdő tőkés*, a gondolataik szabad kifejtéséért harcoló *tudósok*; önmegvalósításuk szabadságáért kiáltó *művészek*; esetleg az önmaga és hatalma fenntartásáért *harcoló állam*? Platon, Arisztotelész, Descartes, Kant, Hegel, Marx, Nietzsche? Tehát például az embernek Istent önmagáról való lerázása ekkorra jutott el odáig, hogy a lét kérdését önmagában is feltehetette?

Vagy pedig inkább arról van szó, hogy a század elejének történelmi eseményei, borzalmi (I. világháború), a konkrét német helyzet következtében (a háború és főleg a kapitalizmus akkori állapota következtében - amely tulajdonképpen a háború oka volt - a folyamatos válság, munkanélküliség, jótételi adósságok) vált fontossá a létre való rákérdezés, mert maga a lét élt meg kritikus időszakot? Mindezekkel a kérdésekkel igen nagy fába vágna az ember a fejszóját, természetesen én sem vagyok képes őket pár sorban megválaszolni. Inkább az a fontos, hogy ezek a kérdések megjelenjenek, fel legyenek téve.

Szerencsi András

*

A filozófiának mindig is egyik központi kérdése volt a lét és a gondolkodás fogalmainak össze, illetve össze nem kapcsolása. Az idealista véglet szerint a

tudat, a gondolkodás határozza meg a létet (cogito ergo sum), míg a materialista véglet szerint a lét határozza meg alapvetően tudatunkat (az alap a lét, a tudat csak felépítmény). Mind a görög filozófia, mind Heidegger megoldása valahol a kettő között található meg.

A *görög hagyomány* az ember-világ viszonyból indul ki, méghozzá a "mindennek a mértéke az ember" arany szabály alapján. A világ csak az emberen, mint kitüntetett anyagfaján keresztül érthető meg, ahol a kitüntetettség pontosan azt jelenti, hogy az embert is az emberből lehet magyarázni. "Ismerd meg tenmagad!" - szól a tanítás, azaz magadon, embertársaidon és kapcsolataitokon keresztül értheted csak meg a világot és a többi létezőt.

Heidegger is ebből a gondolatból indul ki, felvillantva a lehetőségét a munkán alapuló létben való túllépésnek. Az ember nemcsak munkájával tartja fenn magát, hanem tudatos tevékenységével is, azzal, hogy rákérdez létére és megérti, hogy miért is létezik. *Az ember megértő létező, a megértésen keresztül pedig létfenntartó létező.* Az ember tudatos tevékenysége több a gondolkodásnál, a hagyományos értelemben vett szellemi tevékenységnél. Ez utóbbi az idealizmus sajátja, ami mellőz mindenfajta rákérdezést és a világra való reflektálást. A tudatot nem önmaga, nem isten határozza meg, hanem a gyakorlat, *a gondolkodás gyakorlati alkalmazása*, önmagunk vizsgálata, a világ és önmagunk összehasonlítása, a rákérdezés és a megértés összhangja. *A filozófus* feladata pedig éppen abban áll, hogy az embert körülvevő világot úgy találja ki, hogy a megértés megvalósulhasson, hogy a megértő lénynek tényleg legyen esélye megérteni önmagát. Ha a világ nem ad lehetőséget arra, hogy az ember megérthesse létét, akkor változtatni kell rajta. Ha a kapitalizmus válságban van ebből a szempontból, akkor javítani kell rajta.

Heidegger tehát megérti, hogy az emberi lét ontikus, a világtól, a környezettől elvonatkoztatott magyarázata zsákutca, a nemmegértéshez vezet. A lételméleti vagy ontológiai megközelítés, azaz az ember környezetébe ágyazva való vizsgálata lehet az egyetlen kiút. A XIX. században kialakult és virágzó szaktudományok ontikus megközelítése tehát nem lehet a lét megértésének alapja. Ezen szaktudományok kialakították saját világukat és az embert ezen szűk világban próbálták értelmezni. Aki belép egy ilyen szűk világba az csak ezt a szűk világot értheti meg és nyilván csak egy szűken értelmezett embert, egy szűken értelmezett létet fedezhet fel. Ha valaki *a teljes megértés igényével* lép

fel, akkor az ontológiai megközelítést választja, azaz a létező létét kutatja, amely nem köthető egyetlen szaktudományhoz sem. Sokkal inkább egy olyan komplex megközelítésmóddhoz, amely képes integrálni az egyes szaktudományok módszereit, kutatási eredményeit, megértés-részeit. Arról a *politikai gazdaságtanról* van szó - amit Heidegger fenomenológiának nevez -, amely interdiszciplináris megközelítésével teremti meg a lehetőségét annak, hogy a szaktudományok által szétszabdalt világ egységesen táruljon a szemünk elé.

Szajp Szabolcs

*

Amikor a heideggeri elemzést megpróbáltuk kiegészíteni a marxi hagyománnyal, akkor a kiindulópontunk a létnek az állami tulajdonnal való megfeleltetése volt. A létfogalmat az államfogalomra fordítottuk le. Éppen az állami tulajdon volt az, melynek működését a korai marxizmus képtelen volt kidolgozni. A létfogalom előtérbe kerülését azzal a görög ontológiáig visszanyúló tétellel magyaráztuk, mely szerint az állam működésének bölcseleti törvényei vannak. A görög filozófiában az államiság illetve az állam működése létfogalom címszó alatt volt megírva. Ez a sztálini gyakorlat kritikája is egyben, amely abban a tévhitben élt, hogy az állam működésének csupán jogi keretei vannak. Amiért Heideggert miszticizmussal vádoltuk, az az, hogy nem derül ki, hogy kinek a létéről beszél. A világban-benne-lét kategóriáját vizsgálva az első asszociációink egyike az osztályprobléma volt. Újra felvethető a sztálini Szovjetunió gyakorlata (de ide sorolható a német kommunista párt is), ahol a munkásosztály egysége valamivel szemben (konkrétan az osztályellenséggel szemben) fogalmazódott meg. Ennek a kívülről való meghatározottságnak a kritikája a világban-benne-lét. Ezen koncepció szerint olyan egységet kell teremteni, amely belülről szerveződik. Humanista elképzelés ez, amely szerint lehetséges a vezetők és vezetettek közötti egység külső ellenség hiányában is. Élesen elveti a forradalmi logikát. Meg kell ugyanakkor neveznie azt az erőt, amely képes összetartani az egységet. Ezt Heidegger a *gondoskodás* kategóriájában találja meg. Ez biztosítja az egzisztenciát. A felettes az, aki gondoskodik az alárendeltről (lásd később az "akárki" kategóriáját). A gondoskodás így fontos politikai-gazdaságtani kategória, és arra szolgál, hogy az osztályban való létet illetve a szövetséghez tartozást megerősítse. Természetesen rögtön kritikával is illelhetjük ezt az elképzelést, ha a Kornai János által bevezetett paternalizmus fogalomra

gondolunk. A gondoskodás így haladó és korlátolt fogalom is egyben, hiszen a "rossz" gondoskodás könnyen atyáskodáshoz vezethet. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy a kádári rendszer nem egyezett meg a Heidegger által megálmodottal.

Heidegger a "világmegismerés" analízisének a mechanikus szubjektum-objektum viszony meghaladására tesz kísérletet. Ha mindezt átfordítjuk a baloldali fogalmakra, akkor ez az osztály-osztályellenség konfliktusát jelenti, még konkrétabban az elidegenedés megszüntetésének programját. Itt hivatkozhatunk Lukács Györgyre, aki ezt a problémát a szubjektumnak a totalitásba való beemelésével oldotta meg. Hegel, majd Marx tisztán "objektív" totalitásról beszéltek. A megismerés esetében Heidegger ilyen szempontból a másik végletet képviseli, nála elveszik a tárgy, hiszen ő a dialektikát csak az ember-ember közötti kapcsolatokra korlátozza.² A világban-benne-lét mindamelllett, hogy az elidegenedés megszüntetésének eszméjét hordozza, egyben szabadságfiánnyal is küzd. A keynesi elméletről szokás mondani, hogy az osztálystruktúrát változatlanak tekintette, a fogyasztót megtartotta fogyasztó létében, azaz a társadalmi hierarchia átjárhatatlanná vált.

Ezután áttérek a benne-lét mint olyan általános elemzésére. Ez a fejezet a jelenvaló létét vizsgálja, mégpedig az ehhez szorosan kapcsolódó *feltárultságon* keresztül. A feltárultság léte három létmódban: a diszpozícióban (a hangulatban), a megértésben és a beszédben "konstituálódik", melyek közül az első kettőt a harmadik, a beszéd határozza meg. A hangulat heideggeri fogalmának párját a marxi valóság-fogalomban határoztuk meg. A marxi elmélet a valóságból indult ki, Lenin a tudattól független tiszta anyagot definiálta valóságként. A valóság ugyanakkor az ember viszonylatában egyben szubjektív és objektív is. A hangulat fogalma így a marxi elméletre való reakcióként értelmezhető, amennyiben olyan kérdésekre keresi a választ, mint pl.: Meg tudom-e ismerni, hogy mi a létem forrása és mi a társadalmi lét forrása? Honnan gondoskodnak felőlem? Honnan fenyegethetik ezt a forrást?

Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezzel egy olyan ponthoz érkeztünk, ahol jól megragadható az ismeretelméleti materializmusnak a lételméleti materializmussal való meghaladása. Ami a heideggeri elemzésből újdonságként kiolvasható: az irányítás azt jelenti, hogy az emberek "honnan hová"-ját irányítjuk. Ez nem úgy értendő, hogy konkrét munkavégzésre adunk utasítást (lásd a tervutasításos

rendszer gyakorlata), hanem a hangulatot befolyásoljuk. A Párt így már nem csupán kifejezi a tömeg hangulatát (hangulatjelentések), hanem képes irányítani is azt. Mindezek mellett két hiányosságot emeltünk ki. Az egyik, hogy nem volt világos, hogy a hangulat "honnan jön"? Ezt az irracionális elemet a belevetettség fogalmánál érhetjük tetten: "A jelenvalólétnek ezt a honnan-jában és hová-jában elleplezett, de önmagában annál leplezetlenebbül feltárult létjellemezőjét, ezt a "hogyan egyáltalán van"-t nevezzük e létező saját jelenvalóságába való *belevetettségének*, mégpedig úgy, hogy ez a létező mint világban-benne-lét a jelenvalóság."³ A másik, ennél talán lényegesebb hiányosság, hogy a hangulat befolyásolásánál azonnal felvethető a manipuláció problémája. Elkerülhetetlenné válik a jó és a rossz manipuláció megkülönböztetése, hiszen enélkül engedményt adnánk a fasizmusnak. A kritika központi eleme újra a szabadsághiány, melynek feloldásához az igazság fogalmát kellene bevezetnie. Enélkül ugyanis képtelen a szabadságésszmét a gondoskodással egyesíteni. Az "igazság" vagy "törvény" fogalmával ugyanis különbséget tudna tenni "jó" és "rossz" manipuláció között, és egyúttal a hangulat "irracionálizmusa" is megszűnne.

Szabó Miklós

*

A következő lépés annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi tartja össze belülről az egységet külső ellenségkép nélkül. Erre vezeti be Heidegger a *gondoskodás* fogalmát. A gondoskodás jelenti nála azt az eszközt, amivel külső ellenség nélkül is kialakítható az osztályhoz tartozás tudata, a szövetséghez tartozás megerősítése. A rablás, mint negatív összetartó erő helyett szerepel a gondoskodás, mint pozitív összetartó erő. A gondoskodás ezt a szerepet a lételméleti materializmus logikájából kiindulva töltheti be. A gondoskodás eszerint az egzisztencia biztosítására irányul. Nem a profitérdek hajtja, hanem az, hogy létünkről halálunkig viszonylag jó szinten legyen gondoskodva. A gondoskodás azonban nem általános kategória, hanem egyben egy szervezeti felépítést is feltételez, a vezetők gondoskodását az alatta levőkről. Heidegger a gondoskodás fogalmával tulajdonképpen azt a jelenséget írja le, mint Kornai a paternalizmussal, csak itt pozitív jelenségként szerepel a gondoskodás.

Nézzük meg, mennyiben jelent a gondoskodás újszerű viszonyt vezető és vezetett között. A forradalmi logikában, ahol a külső ellenséggel való szembenállás a belső egység alapja, a vezető szerepe az osztályellenség

felismerése. De mivel osztályellenségre az egység fenntartása miatt van csak szükség, az osztályellenség meghatározásának nincs úgymond "objektív" szempontja. Egyrészt az válik osztályellenséggé, aki nem igazodik az egységhez, aki "kilóg a sorból", vagy ha senki nem lóg ki, akkor tulajdonképpen bárki azzá válhat, a pillanatnyi erőviszonyoktól függően. Megmarad tehát az elidegenedett viszony vezető és vezetett között. A vezető úgy tudja megtartani vezető szerepét, ha "elárulja" osztályát, legalábbis osztályának egy részét. Ezzel szemben, ha az egység alapja a gondoskodás, akkor a vezető úgy tudja megtartani vezető szerepét, ha minél inkább gondoskodik, azaz minél inkább a vezetettek érdekeit szolgálja. "A világban-benne-létet mint gondoskodást hatalmában tartja a világ, amelyről gondoskodik."⁴ Ebben az értelemben a gondoskodás az elidegenedés megszüntetésére irányul. A vezető tehát úgy tud vezető maradni, ha megismeri, hogyan lehet még jobban gondoskodni. A kérdés az, hogy milyen mechanizmus teszi számára lehetővé a helyes megismerést.

Gondoskodás csak akkor jöhet létre, ha van miről gondoskodni, azaz a létfeltételek összessége, a létbiztonság nem eleve adott. Heidegger ezt a *kézhezállóság* fogalmával írja le. "Az eszköznek a létmódját, amelyben az önmagából megnyilvánul, kézhezállóságnak nevezzük."⁵ A kézhezállóság azt jelenti, hogy mindennek megvan a "magánvaló léte", szerepe, és minden a szerepének megfelelően működik. Ekkor biztosított a létfeltételek összessége. Ha ebből valami hiányzik, akkor ez a hiány létrehozza azt a szükségletet, ami lehetővé teszi a gondoskodást. Ahhoz, hogy a gondoskodás létrejöhessen, szükséges egy olyan közvetítő elem, amely jelzi a hiányból fakadó igényt a gondoskodó felé.

Ennek a közvetítésnek az eszköze pl. a *jel*. A jel a gondoskodó felé az igény közvetítése. A Sztálini logikában amennyiben beszélhetünk kezdetleges gondoskodásról, az úgy működik, hogy a párt utasít, a hajtószíjak továbbítják, a tömegek pedig végrehajtják. Ezzel szemben jelenik meg Heideggernél a jelzés mechanizmusa, ami az utasítással ellenkező mozgás, és a gondoskodás céljának helyes felismerését teszi lehetővé. Ez azonban még nem a pluralista demokrácia filozófiai eszközökkel való leírása, mert ott a jel adásáról is gondoskodni kellene.

A jel lehetővé teszi a *körültekintés* megvalósulását, annak biztosítását, hogy a helyes arányok megvalósuljanak. A körültekintés a Sztálini rendszert korrigálja azzal, hogy az ellentmondások feloldására irányul, vagyis az

ellentéteket azok rendszerében kezeli (totalitás), nem pedig a döntő ellentéteket kiragadva próbálja megoldani.

Még egy kulcsfogalmáról szeretnék beszélni a gondoskodásnak, ez pedig a *rendeltetés*. A rendeltetés az, ahol találkozik egymással az alulról jövő jelzés és a felülről jövő gondoskodás. Tulajdonképpen a demokratikus elem beépítését jelenti a gondoskodásba. Utasítás helyett meghagyja az önálló működés lehetőségét, és megvárja, hogy a működés rendeltetésszerűen zajlik-e, vagy sem. A szabadságelemet az jelenti, hogy mindenki maga ismeri fel társadalmi szerepét, de Heidegger rögtön korlátok közé is szorítja ezt a szabadságelemet azzal, hogy hangsúlyozza, a felismerés mennyire a környezet, így a gondoskodás által is determinált.

Bár Heidegger a Sztálini társadalomirányítási formához képest sok új, előremutató demokratikus elemet beépít a maga rendszerébe, azt azonban nem mondja meg, hogy milyen társadalomalakulat épül fel a gondoskodáson.

Varga Móni

*

Azzal, hogy Heidegger Descartes nézeteit veszi elő, s ehhez képest fejti ki saját, új álláspontját, kettős eredményt ér el, hiszen így kritikája egyszerre irányul a korabeli polgári, valamint marxista irányzatok ellen, annyiban, amennyiben ez is, az is a descartes-i alapokon nyugszik.

"Descartes a világ ontológiai alapmeghatározottságát az extensio-ban látta. Amennyiben a kiterjedés a térbeliség egyik konstituense, sőt Descartes szerint azzal azonos, a világot viszont valamilyen értelemben a térbeliség konstituálja, ..." ⁶ Talán nem szakadunk nagyon el a valóságtól, ha ezt az értelmezést a következő egyszerű kijelentésekkel próbáljuk meg azonosítani:

1. a tér a legáltalánosabb fogalom 2. a tér kiterjedés, 3. a világ van a térben.

Ahhoz, hogy megérthessük ezeknek a kijelentéseknek a politikai-gazdaságtani jelentését utalásszerűen emlékeztetnünk kell arra, hogy a descartes-i filozófiai rendszerhez szervesen kapcsolódik a racionalitás, mint módszer és a liberalizmus, mint eszmeiség-ideológia (Locke), illetve a liberális szabadság-eszmény fogalma.

Milyen értelmezést nyer tehát a tér és a világ viszonyának imént felvázolt bemutatása Descartes részéről a racionális szabadság-eszme szempontjából? Először is, ha a tér a legáltalánosabb fogalom, akkor a szabadság is a térben értelmezhető, hiszen a térben konstituálódik. Ennek több fontos következménye

van. Az egyik, hogy a szabadság a tér által határozódik meg, azaz a szabadság növelésének technikája a rendelkezésre álló tér növelése. Ez a folyamat könnyen azonosítható, hiszen a liberális szabadságok kivívása újabb és újabb terek meghódítását, korábbi kötöttségek alóli felszabadítását jelenti. Másrészt ez magában hordozza a szabadságfogalomnak azt az értelmezését is, hogy a szabadság nem más mint a felszabadított tér kitöltésének a lehetősége (negatív szabadság). A szabadság világának kiterjesztése a térben tehát nem a törvény uralma, hanem a törvényen "kívüliség" állapota, az erők ütköztetésének szabad tere. A másik nagyon fontos következménye a szabadság ilyen való meghatározódásának a térben az az expanzív jelleg. Ha a világ (a szabadság világa is) kiterjesztése a tér kiterjesztése útján valósulhat meg, akkor minél nagyobb teret birtoklok, annál nagyobb világot (szabadságot) tudhatok magaménak. A tér növelése konkrétan megjelenik a terület kiterjesztésében (gyarmatosítás), valamint a piaci részesedés növelésének formájában.

Büttl Ferenc

*

A nyilvánosság működési mechanizmusa az, hogy a kommunikáció során a dolgok, jelenségek magyarázata közben csak a felszín, a könnyen megérthető ragadja meg. Ennek következményeként a jelenvalólét a mindennapok során folyamatosan nem alapjaiban-bemutatott-létezőkről szerez tudomást. A jelenvalólét ilyen mindennapiságban elveszíti a létezőkhöz való kapcsolódásainak eredetét és minden dolgot annak "nem-valódiságában" ragad meg: "... az, amit nyilvánossággként ismerünk....szabályoz minden világ- és jelenvalólét értelmezést, ...nem azon az alapon, hogy kitüntetett és elsődleges létviszonya van a dolgokhoz, nem azért mintha kifejezetten azzal a képességgel rendelkeznék, hogy átlátja a jelenvalólétet, hanem mert nem megy bele a "dolgokba", mert semmiféle érzéke sincs a színvonalhoz és a valódisághoz."⁷ A nyilvánosság, mint együttlét úgy jelentkezik, hogy amit teszek, azt mindenki más is úgy teszi, illetve amit más tesz azt én is megtehetem.: " Mindenki a másik, senki sem önmaga."⁸ "Közvetlenül nem "én" vagyok a saját Önmagam értelmében, hanem a mások az akárki módján."⁹ Hiszen ha valaki mást tesz azt felkapja a nyilvánosság és hamarjában elcsépelte válik minden eredetileg kimagasló. Az akárki így bárki mássá, azaz "átlagos jelenvalólétté" válik, bármilyen életvitel egyformává válik, azaz: "a jelenvalólét lénygszerű tendenciája, hogy minden létlehetőség egysíkúvá-

tételeződik"¹⁰. Miért válhat minden létlehetőség egysíkúvá? Értelmezésem szerint azért, mert az akárki válláról a felelősséget nem a nyilvánosság veszi le lényegében, hanem a gondoskodó állam. Ez azzal jár, hogy az átlagos létmegértő nem tudja ténylegesen megérteni, hogy miért vannak különféle lehetőségek, csupán a másoktól való különbözőség vezérli. Kicsit kiszélesítve a társadalom szerkezetét azt vesszük észre, hogy a gondoskodó állam kijelöli a prosperálásra kizemelt ágazatokat és mesterséges eszközök, a nyilvánosság eszközei segítségével közvetett úton ezt az akárki, azaz a nem-tulajdonképpeni jelenvaló lét tudomására juttatja. Az átlagos "én" azt veszi észre, hogy feltárulva-van előtte egy kívánatos állapot, amit el akar érni, sőt túlszárnyalni is. A 28. §-ban bevezetett "diszpozíció" fogalma is ezt tükrözi. Az akárki a hangulatát észleli, amit sugalmaz a nyilvánosság, de önmaga nem tudja ennek a hangulatnak a gyökerét felismerni, abban az őt körülvevő gondoskodás van segítségére. Az a vágy, hogy különbözzek másoktól szerintem abból fakad, hogy meghasonlás támad az eredendő létmegértés és a nyilvánosság által sugalmazott átlagos mások felfogása között. Úgyis fogalmazhatjuk: kell, hogy létezzen én-em is, mert különben nem leszek más, mint pusztalétező¹¹.

Zalatnay Judit

hivatkozások

¹ Heidegger: Lét és idő, Gondolat-Budapest, 1989., 87. old.

² Itt érdemes megjegyezni, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan is hasonló problémákkal küszködik, amikor csak a versenyt, a mechanizmust veszi figyelembe. A tárgy, az objektum - a mi esetünkben az ágazat -, hiányzik.

³ i.m. 271. old.

⁴ i.m. 167. old.

⁵ i.m. 178. old.

⁶ i.m. 205. old.

⁷ i.m. 260. old.

⁸ i.m. 260. old.

⁹ i.m. 263. old.

¹⁰ i.m. 260. old.

¹¹ Ezalatt a heideggeri fogalomrendszerben a gondoskodás tárgyait értem, azaz a kéznéllevő és a kézhezálló létezőket. Hétköznapi nyelven a tárgyakat, állatokat, növényeket, alávetett embereket (pl. rabszolgák).

Csillagos-sávós kriksz-kraksz

Egy évvel az 1996-os amerikai elnökválasztás előtt Magyarországon is megkezdődött az az időszak, amikor a kampányok által felélénkített politikai érdeklődésnek köszönhetően talán a mi kis szűk könyvpiacunkon is el lehet adni az amerikai politikáról, illetve általában az Egyesült Államokról szóló köteteket. Két ilyen mű máris az üzletekben van; az egyik egy csődtömeg, a másik pedig tartalmát és kiállítását tekintve is szép munka.

Az Államtudományok Nemzetközi Intézete (International Institute of Political Sciences, Budapest-New York) kiadásában, Beke Imre neve alatt jelent meg *Az Amerikai Egyesült Államok politikai lexikona*. Második bővített kiadást tartunk kezünkben, mégis azonnal az az érzésünk támad: nem más ez, mint egy nyersfordítás, amelynek megszámlálhatatlan fordítási és sajtóhibája valami rejtélyes ok miatt elkerülte a közreműködő munkatársak, olvasószerkesztő, szedő és gyártásvezető figyelmét.

Az, hogy a szövegben a hosszú és rövid magánhangzók már-már szisztematikusan hibásan fordulnak elő, az egyik ismert satírikus melléklap nyelvrontó humorára emlékeztetheti az olvasót; itt azonban mindez komolyan indult. A kísérletező kedvnek tudható be, hogy a GNP rövidítés (Gross National Product) három magyar változatot is kap: a helyes bruttó nemzeti termék mellett az olvasó választhatja a bruttó nemzeti értéket, illetve a bruttó állami termelést is. (Nem meglepő, hogy a bruttó hazai termékként ismert GDP-re is születik egy újítás "bruttó nemzeti termék" formájában.)

Ha nem maradt volna le az e betű a Watergate végéről, és nem egy t-vel fordulna elő többször is Bretton Woods, akkor azt gyaníthatnánk: a könyvet egy magyarul jól, bár nem tökéletesen tudó külföldi fordította. Ezt sejtetnék olyan tükörfordítások, mint például Hoover elnök ígérete arról, hogy "minden fazékba tyúk jut", illetve az az információ George Bushról, hogy "1970-ben újból Szenátornak fut". Nem kellene hozzá különösebb nyelvi lelemény, csak átlagos olvasottság, hogy a fordító is tudja: a magyarban légiforgalom-irányítókról és nem légitér-irányítókról beszélünk, a Panama-kanális magyarul Panama-csatorna, az elektori testületet pedig nem fordítjuk választói kollégiumnak.

Hangsúlyoznám: mindezek csak kiragadott példák, a kötetet olvasva a hanyagság ezer apró jelébe ütközhetünk. Mindezek a hibák pedig legfőképpen

azért bosszantóak, mert egyébként nagyon helyes, hogy a magyar közönség hozzájuthat egy ilyen átfogó adattömeghez. Általános műveltségünkhöz hozzá kell, hogy tartozzon az USA alapvető dokumentumainak, hatalmi ágainak, politikai irányzatainak, főbb történelmi személyiségeinek ismerete. Nem árt, ha kéznél vannak a legfontosabb választási adatok, és adott esetben annak is utána tudunk nézni, hogy például Florida képviselői mikor születtek, hány gyermekük van, és milyen vallásúak. Gyanítható azonban, hogy azok számára, akiknek tényleg szükségük van mindezekre az információkra (könyvtárak, külpolitikával foglalkozó újságírók, oktatók és kutatók stb.), elegendő lett volna néhány száz példányban forgalmazni az eredeti angol nyelvű kötetet, hiszen akik ilyen mélységben érdeklődnek a téma iránt, bizonyára jól tudnak angolul (a fordítónál legalábbis jobban). Az anyag kétharmada egyébként - a rövidítések és nemzetközi kifejezések használata folytán - a csekély angoltudással rendelkezők számára is kezelhető lenne.

A hangzatos nevű intézet valószínűleg sok pénzt áldozott e könyv kiadására, de amint látható, gazdálkodhattak volna okosabban is. (Hogy a pazarlást még egy adattal illusztráljuk: a négyszáz oldalt meghaladó terjedelem egynyolcadát a tárgy- és névmutató teszi ki.) Mindezek alapján meglepetés lenne, ha ebben a formájában ez a könyv bármi más lehetne, mint üzleti kudarc, avagy saját stílusában megfogalmazva: dobozhivatali katasztrófa (box office disaster).

A kontármunkákkal való összehasonlítás nélkül, önmagában is igényes kötet *Az Egyesült Államok története* a Maecenas Könyvkiadó gondozásában. A három amerikai szerző: Charles Sellers, Henry May és Neil R. McMillen, a külföldi olvasó számára is érdekes könyvet írt, s bár az eredeti angol cím szerint ez csak vázlat, a négyszázötven oldal valószínűleg jól eltalálja azt a terjedelmet, - és Hahner Péter színvonalas fordításának köszönhetően azt a stílust is, - amelyet a magyar érdeklődő szükségesnek, hasznosnak és élvezhetőnek talál.

Az amerikai és a magyar szóhasználat közötti különbségeket a lábjegyzetek hidalják át. Két csapdát azonban ennek ellenére sem sikerült elkerülni. Az olvasó gyanakodhat: miért van az, hogy egyes időszakokban van külügyminisztere az Egyesült Államoknak (például: Thomas Jefferson, Henry Kissinger, Cyrus Vance), más időszakokban viszont nincs, szerepel viszont a történetben jópár államtitkár (James Madison, Cordell Hull, John Foster Dulles, Dean Rusk stb.). Nos, a megfejtés egyszerű: mindegyik felsorolt személy

ugyanazt a pozíciót töltötte be, amelyet ma Warren Christopher, vagyis külügyminiszterek voltak; az Egyesült Államokban azonban ezt Secretary of State-nek hívják, ami szó szerinti fordításban államtitkár. Egy könyvben két kifejezést ugyanarra az intézményre használni: legalábbis zavaró.

Hasonlóan egyszerű, mégis gyakran okoz zavarodottságot az amerikai politikai intézmények magyar megfelelőjének megtalálása. A brittől eltérő szóhasználat miatt alakult ki az a fordítói reflex, amelynek köszönhetően léptenyomon Truman-kormányzatról, kormányzati kiadásokról, kormányzati szabályozásról stb. olvashatunk, ami a gordiuszi csomó átvágásának tűnhet, holott inkább csak a fogalmak elkenéséről van szó. Az Egyesült Államok politikai rendszere különbözik az európai modellektől, de nem annyira, hogy a "kormányzat" kifejezéssel folyton-folyvást mismásolni kelljen. Egyszer s mindenkorra meg kellene egyeznünk, hogy az amerikai angolban - a brittől eltérően - a *government* államot, az *administration* kormányt, a *state* pedig tagállamot jelent, és máris nagy lépést tennénk a tartalmi tisztázás felé.

A tartalom színvonala persze elsősorban a történelmi és írói teljesítményen múlik. Ebből a szempontból a mű érett és körültekintő, bár nem mentes meglepő kijelentésektől. Például a szerzők azt állítják: "történelmi távlatból nyilvánvaló, hogy a New Deal lényegileg konzervatív volt". Az évszázad kulcsfontosságú társadalompolitikai fordulatainak effajta megítélése magától értetődően a megszokottól eltérő megvilágításba állítja a XX. századi Amerika egészét. Amitől a könyv még lehet konzisztens, csak látni kell: vannak más értelmezések is, leginkább a New Deal kidolgozó és végrehajtó liberálisoké.

Ez a könyv mindenek előtt azoknak lehet kedves olvasmány, akik csodálattal tekintenek az USA szabadelvű alkotmányára vagy szuperhatalmi pozíciójára. Fülüknek zene az, ami a könyv borítóján olvasható Amerika gazdasági súlyáról: "Ha az USA belső bajokkal küzd, az globális méretű krízissel jár, ha viszont az amerikai gazdaság lendületbe jön, a konjunktúra szép napjai köszöntenek a világ többi országára is." Tudatában annak, hogy a 80-as évek folyamán az USA éppen úgy tudott növekedni, hogy fejlesztési forrásokat szívott el máshonnan, és mára a világ legnagyobb adósságállományával rendelkezik, a kicsit is igényes olvasó bizonyára nem elégszik meg az efféle egyoldalú megközelítéssel.

KÖNYVEKRŐL

A könyvkiadóknak el kell dönteniük, hogy a majdani "Ki tud többet az Egyesült Államokról?" vetélkedőkhöz akarnak üzemanyagot gyártani, vagy pedig a politikai és társadalomtudományi tájékozódást megkönnyítő műveket kínálni a gondolkodó közönségnek. A két irány között lehet átfedés, az eddigi példák azonban inkább a különbségre figyelmeztetnek.

Andor László

Krónika 1994. december 2-től 1996. március 12-ig

1994.

december 2. Teaház Szalai Erzsébetnél. Vendég: Szelényi Iván

1995.

január 20-26. TEK Téli Tábor Száron

Előadók, előadások:

Forgács Csaba a magyar mezőgazdaságról

Durucskó Mihály a mexikói pénzügyi válságról

Gidai Erzsébet a gazdaságpolitikai alternatívákról

Mészáros Tamás és Barát Gábor a társadalombiztosításról

Kopátsy Sándor is eljött Szárra, de erről inkább kérdezzétek
Pista bácsit.

Mama killed a chicken legendás dalestje a helyi kocsmában.

Vodka v glodku is pöngetett ezt meg azt.

A végén Büttl Feri elakadt az olvadásban, de kiszabadítottuk.

február 21. György Péter évadnyitó előadása: Média, kultúra, ilyesmi.

február 28. Horváth Ádám az MTV elnöke a televízióról

március 6. Konferencia a privatizációról

Vendégeink: Peter Gowan, Pat Divine, James Petras, John Weeks,
Szombathelyi Ferenc, Mandel Miklós, Galgóczy Béla.

Turján Beáta cikke a konferenciáról az egykori Közgazdász c. lapban,
valamint TEK Krónika 1990-95 c. kollégiumi kiadványban található
meg.

március 7. Pat Divine előadása Lord Baloghról

március 8. TEK farsang

március 9. A teaház vendége Bächer Iván. Tímea sztrapacskát főzött tiszteletére.

március 10. Szalai Erzsébetnél Palkovics Imrével és Bruszt Lászlóval beszélgettünk a
szakszervezetekről.

március 14. Augusztinovics Mária előadása a közgazdaságtan állásáról

március 28. Szántó Zoltán előadása az analitikus marxizmusról

KRÓNKA

- április 1-2. Kirándulás Körtvélyespusztára
- április 4. Kemény László előadása a civil szervezetekről
- április 7. Szalai Erzsébetnél vendég: Heller Ágnes
- április 10-13. TEK-hét a stabilizáció és a modernizáció kérdéséről
Előadók:
Török Hilda és Csaba László a modernizáció néhány általános elméleti kérdéséről
Kollár Zoltán: Mexikó és Chile példája
Török Ádám: A dél-európai EU tagállamok (Görögország, Spanyolország, Portugália) példája
Réti Tamás: A közép-kelet-európai eredmények (Csehország, Lengyelország, Szlovénia)
Tálas Barna: Kína esete
Forgács Imre, Lóránt Károly, Bauer Tamás és Csáki György kerekasztal-beszélgetése a magyar gazdaságpolitika lehetőségeiről
És a végén házibuli Tószegi Andinál.
- április. 14. Ping-pong házibajnokság. Győztesek: Firle Réka és Gallai Sanyi, illetve a Vamó-Vagyim páros. Szerencsi meg harmadik lett, nem egyedül.
- április 29-május 1. Bevonókirándulás Körtvélyespusztára
- május 2-3. Elő-TDK
- május 20. Az első teljesskörű Értékelő Gyűlés a Kollégiumban
- május 26. A Kollégiumi Gyűlés szeniornak választotta Büttl Ferencet, NagyLajost és Gallai Sándort. Az igazgató Andor László maradt, a nevelőtanár Huszár Gábor lett.
A TEK-be jelentkezők közül felvettük Rácz Annát, Kerekes Lajost, Heltai Lászlót, Dencs Gábort, Bognár Tibort, Géring Zsuzsát, Benedict Andrást, Kiss Károlyt, Tompa Anitát, Cseh Attilát, Remák Editet, Török Sándort, Szatmári Györgyöt, Kertész Balázst, Bognár Katalint, Kovács Gabriellát és Móczár Sándort.
- augusztus 22-28. Nyári Tábor Kislengyelen.
Egyetlen előadónk Csáki György a Világgazdasági Kutatóintézetből.
Viszont megütöttük Kustánszeg utánpótláscsapatát 2-1-re.
Megalakult a TEK Baráti Köre is.
- szeptember 21. KOGY

KRÓNKA

- szeptember 26. Lányi András évadnyitó előadása a társadalomökológiáról.
- október 3. Már megint György Péter.
- október 5. KOGY
- október 6. Farkas Nokedli István teaháza
- október 7-8. Esztergomi kirándulás. Hegyó szervezte.
- október 10. Kiss Olga a hermeneutikáról
- október 13. Szalai Erzsínél Ferge Zsuzsa a vendég
- október 17. Kukorelli István az alkotmányozásról
- október 19. Kiss Károly vitte a TEK egy részét a föld alá.
- október 24. Borsos Béla a gyűrűfüi ökofaluról.
- november 3. Szalai Erzsínél Kemény Vagyim emvéjezett.
- november 7. Navracsics Tibor Horváthországról.
- november 14. Sz. Bíró Zoltán Oroszországról
- november 16. Az újonnan felvettek bemutatkozásán szórakozott a Kollégium.
- november 21. Szamuely László a jóléti államról
- november 24. A teaház vendége Veress József tanár úr
- november 25. Öreg Tekesek Találkozója
- november 28. Krausz Tamás előadása a fociról és a rasszizmusról
- november 29. A KOGY elfogadja az új SZMSZ-t.
- november 30. András napi vetélkedő
- december 4. TEK-Mikulás és rock and roll
- december 5. Susan Zimmermann a nemek harcáról
- december 9-10. Kirándulás Kőhányáspusztára
- december 15. Szalai Erzsínél Csizmadia Ervin
- december 21. TEK-karácsony - Bellon Erika drámája
- december 31. Érden próbálkoztunk valami bulival

1996.

- január 1. Még mindig Érden.
- január 19. Szalai Erzsínél Losonczi Ágnes beszélt a polgárosodásról
- január 25-30. TEK Téli Tábor Várgesztesen
- Előadók, előadások:
- Nagy Sándor a társadalmi béke esélyeiről
- Gedeon Péter a kapitalizmusról

KRÓNKA

Braun Róbert a forradalmi alkotmányozásról az eutanázia kapcsán
Kiss Olga Kierkegaard Vagy-vagyáról

Vagyim-Huszár fële teaház is volt már megint a szerelemről.

Bognár Tibor Who the fuck is Elvis? c. estje

A Bokros-csomag kritikája (Andor-Bellon-Huszár). Le is mondott.

Felkai Blues Brothers a helyi kocsmában muzsikált

február 6. Nyíró András: Bevezetés az Internet rejtjelmeibe

február 8. TEK-farsang

február 18. KOGY-on vezetőségválasztás

Új titkárok: Forgács Tomi és Hegyesi Hegyó Béla

Az új KOB tagjai: Cseh Attila, Remák Edit, Géring Zsuzsa, Szikszai

Szabolcs

Az új FEB: Kocsis Viki, Remák Dusó, Szerencsi Bandi, Szajp Szabi

Koronczai Andris

február 20. TEK Akadémia nyitány

Galántai Zoltán: Technikatörténeti bevezető

február 21-23. Értékelő Gyűlések

február 27. Kelemen Gábor előadása az Internet-utópiákról (TEKA 2)

március 1. Szalai Erzsébetnél vendégek Petchnig Mária Zita és Matolcsy György

március 4. KOGY - Majer Balázs kilép

március 5. Pléh Csaba az Én felbomlásáról (TEKA 3)

március 6. Szajp Szabolcs 23. születésnapja

március 10. Szakkolégiumok közötti kosárlabdatornán 2. lett a TEK

március 12. Z. Karvalics László: Információ, hatalom, társadalom (TEKA 4)

aki nem felejtette el : Huszár Gábor